

Юрій Капарулін

Олександр Рябінін-Скляревський:

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ ІСТОРИКА

МОНОГРАФІЯ

Міністерство освіти і науки України

Херсонський державний університет

ЮРІЙ КАПАРУЛІН

**ОЛЕКСАНДР РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ:
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ ІСТОРИКА
(1878-1942 рр.)**

МОНОГРАФІЯ

Херсон

2014

УДК [929Рябінін-Скляревський+930](477)
ББК 63.3(4Укр)
К 20

Рекомендовано до друку вченою радою
Херсонського державного університету
26 червня 2014 року, протокол № 13

Науковий редактор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету *В.М. Андрєєв*.

Зовнішні рецензенти:

І.І. Лиман – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету

В.В. Левченко – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та іноземні мови Одеського національного морського університету

Внутрішні рецензенти:

О.О. Коник – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

О.Ю. Бойков – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету

Капарулін Ю.В.

К 20 Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878–1942 рр.) / Ю.В. Капарулін. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – 236 с.
ISBN 978-617-7178-16-2

Монографію присвячено життєвому і творчому шляху військового та історика О. Рябініна-Скляревського (1878-1942), що висвітлений в жанрі інтелектуальної біографії. На основі опублікованих та архівних джерел, значна частина яких вперше вводиться до наукового обігу, прослідковано життя і діяльність історика, його доробок як воєнного ученого й дослідника історії України. Також, в праці здійснено репринтне видання праці О. Рябініна-Скляревського «Участь Задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною (з джерел воєнної історії)» і опубліковано епістолярну спадщину ученого.

Для науковців, викладачів історії, вчителів, студентів і всіх, хто цікавиться історичними дослідженнями.

УДК [929Рябінін-Скляревський+930](477)
ББК 63.3(4Укр)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ПОДЯКИ.....	9
РОЗДІЛ І.	
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Історіографія проблеми	10
1.2. Джерела дослідження	18
РОЗДІЛ ІІ.	
О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	24
2.1. Молоді роки: формування особистості, зацікавленість і поглядів.....	24
2.2. Військовий та науковець (1907-1921 рр.)	29
2.3. Розквіт інтелектуальної творчості 1921-1931 рр.: український історик та викладач	45
2.4. Інтелектуал і влада за часів репресій (1931-1942 рр.)	55
РОЗДІЛ ІІІ.	
О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ ЯК ВОЄННИЙ УЧЕНИЙ.....	63
3.1. О. Рябінін-Скляревський в інтелектуальному просторі воєнних наук кінця ХІХ – початку ХХ ст.	63
3.2. Воєнноісторичні та теоретико-тактичні студії О. Рябініна-Скляревського.....	74
3.2.1. Воєнноісторичні праці	74
3.2.2. Теоретико-тактичні дослідження.....	94
РОЗДІЛ ІV.	
О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	100
4.1. О. Рябінін-Скляревський як історик-архівіст.....	102
4.2. Проблеми історії українського козацтва початку ХVІІІ – середини ХІХ століть у науковій спадщині історика.....	114

4.3. Історія революційних та суспільно-політичних рухів у висвітленні дослідника.....	130
4.4. Історико-літературознавчі студії О. Рябініна-Скляревського.....	144
4.5. Науково-популярні та публіцистичні твори.....	154
ПІСЛЯМОВА.....	162
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	165
ДОДАТКИ	167
<i>О. Рябінін-Скляревський.</i> Участь Задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною (з джерел воєнної історії).....	167
БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ	
О. РЯБІНІНА-СКЛЯРЕВСЬКОГО.....	183
ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА	
О. РЯБІНІНА-СКЛЯРЕВСЬКОГО.....	190

ПЕРЕДМОВА

Протягом останніх двох десятиліть в українській історичній науці відбуваються значні трансформації. В їх основі лежать як зміни політичної ситуації в країні, так і процес розвитку самого історичного знання, що проходить зі зміною методології досліджень, інтеграцією української історичної науки у світовий історіографічний простір. Переосмислення минулого України спричинило зростання інтересу до багатьох постатей української історії, які за радянських часів були маловідомими, а інформація про них була важкодоступною. Це зумовило появу значної кількості біографічних досліджень, головною метою яких було об'єктивне визначення здобутків конкретних істориків, творців історіографічного дискурсу вітчизняної історичної науки, зокрема періоду її «золотої доби» (1920-х – початку 1930-х рр.).

Зазначені процеси стали стимулом до глибшого переосмислення та аналізу творчої спадщини О. Рябініна-Скляревського (1878–1942 рр.), що сприятиме визначенню її дійсного місця в інтелектуальному просторі України та Росії першої половини ХХ ст. і тим самим зумовлює актуальність даного дослідження.

О. Рябінін-Скляревський був непересічною особистістю. За своє відносно коротке життя він встиг повноцінно реалізуватися як професійний військовий, історик, журналіст, викладач та публіцист. Але ім'я цієї людини було забутим на довгі роки, коли діяча за радянських часів було віднесено до категорії «ворогів народу».

Відновлення інтересу до постаті О. Рябініна-Скляревського та його наукової спадщини відбулося після здобуття незалежності України. Цьому, зокрема, сприяли дослідження одеських істориків Г. Малинової та І. Сапожнікова. Саме вони по праву можуть вважатися першими хто спробував підійти до вивчення життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського комплексно. В результаті вчені дійшли висновку, що у своїй праці «О. О. Рябінін-Скляревський: матеріали до біографії» лише намітили напрями для подальших більш ґрунтовних досліджень і тільки розпочали роботу із заповнення «білих плям» у біографії та науковій спадщині вченого. У цьому контексті дана книга є також і відповіддю на заклик одеських колег висловлений у 2000 р.

У монографії здійснено спробу відтворення інтелектуальної біографії Олександра Рябініна-Скляревського, що надає можливість суттєво розширити уявлення про становлення світогляду військового та вченого, прослідкувати взаємовпливи його наукових студій, військової та громадсько-політичної діяльності, виділити характерні риси стилю мислення історика, принципи формування його наукових концепцій. Суттєво доповнено біографію О. Рябініна-Скляревського новими фактами,

які визначають його місце у структурі професійного співтовариства, характеризують його практичну діяльність на тлі соціокультурної ситуації.

Отже, метою даного дослідження є реконструкція основних складових інтелектуальної біографії О. Рябініна-Скляревського у контексті розвитку воєнних знань у Російській імперії та української історичної науки протягом кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Задля її реалізації здійснено спробу розв’язання декількох завдань, зокрема – визначити предметне поле, методологічні засади, джерельну базу дослідження інтелектуальної біографії О. Рябініна-Скляревського та показати їх особливості порівняно з традиційним біографічним підходом в історіографічному дослідженні; з’ясувати витoki та основні віхи творчої діяльності вченого в їх взаємозв’язку (військової, наукової, публіцистичної, викладацької) в контексті соціокультурного та інтелектуального середовища Санкт-Петербурга, Москви та Одеси; простежити феномен переходу О. Рябініна-Скляревського з позицій офіційної російської історіографії на позиції українського історика-державника; здійснити комплексний аналіз воєнних студій, зокрема воєнноісторичних та теоретико-тактичних праць; показати їх місце в інтелектуальному просторі воєнних знань кінця ХІХ – початку ХХ ст.; проаналізувати творчість О. Рябініна-Скляревського як архівіста, історика та публіциста у контексті українського історіографічного процесу першої третини ХХ ст.; висвітлити діяльність науковця в архівній галузі, окреслити його внесок у її розвиток; визначити місце наукового доробку О. Рябініна-Скляревського в галузі історії українського козацтва початку ХVІІІ – середини ХІХ ст., революційних та суспільно-політичних рухів, а також історико-літературознавчих студій у різних інтелектуальних контекстах та з погляду актуальних проблем і перспектив розвитку сучасної української історичної науки.

Об’єктом даного дослідження є життя та наукова творчість О. Рябініна-Скляревського, комплекс історичних та історіографічних джерел, пов’язаних із біографією вченого. У центрі уваги, як предмет розгляду, – інтелектуальна біографія особистості, що включає історичні аспекти всіх видів творчої активності діяча, її умови, форми та результати.

Хронологічні межі дослідження визначаються роками життя О. Рябініна-Скляревського – 1878–1942 рр. Зважаючи на історіографічний характер роботи та актуалізацію праць дослідника у сучасній історичній науці, ці межі розширюються до сьогодення, що дозволяє визначити місце та значущість наукового доробку вченого в інтелектуальному просторі української історичної науки протягом ХХ – початку ХХІ ст.

Методологічну основу праці складають принципи історизму, об’єктивності та всебічності. Серед методів дослідження основними є загальнонаукові (систематизації, типологізації) і спеціальноісторичні (історико-порівняльний, проблемний, історико-генетичний та проблемно-

хронологічний). Важливе значення мало використання методу критичного аналізу та синтезу джерельного й історіографічного матеріалу.

У цій праці ми дотримуємося методологічних основ відтворення інтелектуальної біографії, що включає: біографію особистості (етапи формування фахівця, родинні особливості та їх вплив, риси характеру та особисте життя); професійну біографію (військову службу, позиції вченого в академічній системі та напрямки професійної діяльності); бібліографічну біографію (аналіз праць та ідейно-методологічних засад автора, виділення основних напрямків наукової роботи); ситуаційну біографію (події та умови соціально-політичного та культурно-громадського життя суспільства відповідної епохи, в яких жив і працював військовий та історик).

У праці використано принцип поділу біоісторіографічного дослідження на три процедурні стадії розроблені в працях В. Чишка¹. Перша – емпірична, заснована на історичних методах дослідження; друга – аналіз життя та діяльності, психічного складу особистості й інтерпретація фактів на підставі історичної та психологічної реконструкції; третя – репрезентація особи, її поглядів у сукупності зовнішніх і внутрішніх зв'язків, спонукальних мотивів поведінки, вчинків, творчості.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного дослідження творчої спадщини О. Рябініна-Скляревського як військового ученого та дослідника історії України, визначенні її місця в розвитку російської воєнної науки та української історичної думки. Вперше ґрунтовно вивчено доробок О. Рябініна-Скляревського у галузі воєнної історії, його історико-літературознавчі праці та публіцистичну діяльність. На основі широкого кола джерел та літератури автором узагальнено діяльність ученого як архівіста, дослідника історії українського козацтва XVIII–першої половини XIX ст. та суспільних і революційних рухів.

Уперше в українській історіографії з використанням широкого кола історичних та історіографічних джерел реконструйовано у жанрі інтелектуальної біографії життя та діяльність О. Рябініна-Скляревського як військового-інтелектуала та вченого-гуманітарія. Простежено зв'язок між різними проявами інтелектуальної творчості дослідника, доведено взаємообумовленість військової та наукової діяльності, проаналізовано ідейне підґрунтя історичних студій, об'єктивні та суб'єктивні чинники формування й еволюції його наукових зацікавлень. Основні етапи біографії та наукової діяльності О. Рябініна-Скляревського розглянуто в контексті відповідної історичної доби, державного устрою, пануючої

¹ Чишко В. С. Біографістика як галузь історичної науки : історіографія та методологія : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Чишко Віталій Сергійович ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1997. – 48 с.; Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К., 1996. – 240 с.

ідеології, соціокультурних умов та загальних тенденцій розвитку історичної науки. Заповнено «білі плями» у біографії вченого – служба у Російській армії та участь у Першій світовій війні, служба в арміях УНР та Української Держави, наукові зв'язки з провідними вченими та інституціями, останні роки життя та обставини смерті, подробиці реабілітаційного процесу, доля родини та нащадків тощо.

Це дослідження базується на комплексі джерел, частину яких було залучено до наукового обігу вперше, у тому числі з закордонних архівів. Значно розширено бібліографію О. Рябініна-Скляревського за рахунок неопублікованих та публіцистичних творів, а також систематизовано праці вченого за проблемним та жанровим принципами. У ході дослідження введено до наукового обігу маловідомі та неопубліковані праці історика, зокрема автором здійснено репринтне видання його праці «Участь задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною (з джерел воєнної історії)».

Монографія має структуру зумовлену метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів та додатків.

ПОДЯКИ

Автор вважає своїм приємним обов'язком висловити щирі подяки всім тим людям які надавали підтримку та допомогу при написанні й виданні цього дослідження. Найпершу подяку хочу висловити моїм найближчим людям, – батькам Лідії Володимирівні та Валерію Юрійовичу і звичайно коханій дружині Юлії. Дослідження проводилося у співпраці з моїм науковим керівником професором Віталієм Миколайовичем Андрєєвим, якому я висловлюю особисту подяку. Надзвичайно вагому моральну підтримку надавали мені мої колеги та друзі – І. Лиман, В. Левченко, С. Андрєєва, О. Коник, Н. Чермошенцева, Г. Михайленко, О. Бойков, В. Павлусь, Ю. Куценко, А. Петрик, А. Руденко, І. Чорноіваненко, О. Гаранін, М. Горбатюк, С. Кулешов, М. Ковтун та ін. Щира подяка родині Рябініних-Скляревських, зокрема Вадиму Юрійовичу (онуку Олександра Рябініна-Скляревського) за люб'язно надане інтерв'ю та матеріали з родинного архіву.

Також щиро дякую декану факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету, професору Ірині Василівні Шапошниковій за всебічну підтримку.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Ім'я Олександра Рябініна-Скляревського не є загальновідомим. Поряд із тим, не привертаючи особливої уваги історіографів за свого життя, вчений написав багато наукових праць, що й досі не втратили своєї актуальності та наукової ваги. Сьогодні науковий спадок О. Рябініна-Скляревського набуває особливої актуальності у зв'язку з намаганням вітчизняних учених заповнити «білі плями» нашого минулого.

Перше спеціальне дослідження життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського та його творчого доробку належить одеським вченим Г. Малиновій та І. Сапожникову. У 2000 р. вони видали монографію «А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии»². У цій праці вчені спробували «привернути увагу» сучасних науковців і визначити напрямки подальшого вивчення життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського, які потребують більш детального розгляду³.

За останнє десятиліття відбулася публікація декількох статей, присвячених лише окремим питанням наукової спадщини вченого, – воєнній історії, історії козацтва, масонства, революційних рухів, історико-літературознавчим студіям, публіцистиці тощо. У цілому життєвий шлях і наукова спадщина О. Рябініна-Скляревського залишалися невивченими – не маємо ані повної біографії дослідника, ані повної бібліографії його праць.

Військова і наукова діяльність О. Рябініна-Скляревського отримала низьку оцінку товаришів по службі і колег по творчій майстерні, опонентів і друзів. Більшість робіт, що вийшли впродовж ХХ – початку ХХІ ст., присвячено вивченню лише окремих аспектів життя та творчості військового й вченого. Здебільшого вони становили собою спогади про військову службу офіцера, викладацьку, дослідницьку та наукову роботу діяча. Сучасні українські дослідники, як правило, звертають увагу на аспекти діяльності вченого як дослідника історії України, зокрема історії козацтва. Образ О. Рябініна-Скляревського як офіцера армій Російської

² Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии / Г. Л. Малинова, И. В. Сапожников ; отв. ред. Г. В. Сапожникова ; науч. ред. Л. Л. Зализняк. – Одесса ; К., 2000. – 222 с.

³ Маленко Л. М. Дослідження спадщини О. О. Рябініна-Скляревського // Південна Україна XVIII–XIX століття : зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запорізь. держ. ун-ту. – апоріжжя, 2001. – Вип. 6. – С. 306–307. – Рец. на кн.: Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии / Г. Л. Малинова, И. В. Сапожников ; отв. ред. Г. В. Сапожникова ; науч. ред. Л. Л. Зализняк. – Одесса ; К., 2000. – 222 с.

імперії, УНР, Української держави та Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА) виглядає ніби додатком до решти життєвих подій.

Використовуючи тематичний та хронологічний принципи, умовно можемо виокремити три етапи у дослідженні життєвого та творчого шляху О. Рябініна-Скляревського.

Перший етап (1924-1930-ті рр.), пов'язаний з реакцією у наукових колах на праці О. Рябініна-Скляревського з історії України, головним чином представлений рецензіями і відгуками на статті вченого. Одними з перших дослідників, увагу яких привернула наукова творчість О. Рябініна-Скляревського, були Г. Житецький (рецензія на статтю «Київська громада 1870-х рр.»)⁴, Д. Багалій⁵ та Ю. Оксман⁶ (рецензії на праці «На спогад Чернігівського полку», «Таємні товариства на Півдні України» та «Вірш декабриста Бобрищева-Пушкіна»), М. Слабченко⁷ (відгук на статтю «Комаров як одеський культурний діяч»), М. Тарасенко⁸ (рецензія на статтю «З революційного українського руху 1860-х рр.»), В. Голобуцький⁹ та ін. Активна участь історика у розбудові вітчизняної архівної системи викликала чимало відгуків про архівну і публіцистичну діяльність ученого, що були опубліковані в «Архівній справі» (друкованому органі Центрального архівного управління УСРР)¹⁰. Його внесок в дослідження історії козацтва набув визнання і в еміграційних колах, зокрема в працях видатного історика Д. Дорошенка¹¹.

Другий етап (1940-1980-ті рр.) характеризується умисним виключенням із наукового обігу основного творчого доробку О. Рябініна-Скляревського та ігноруванням його персонального внеску в українську історіографію. Дослідники безпосередньо не вивчали життя та творчість ученого, а зверталися до його робіт під час вивчення окремих тем.

⁴ Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 10. – Спр. 18039. – 1 арк.

⁵ Багалій Д. Вступні пояснення до матеріалів // Рух декабристів на Україні : ювіл. вид. Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 10-11.

⁶ Оксман Ю. Г. [Рецензія] // Каторга и ссылка : историко-революционный вестник. – М., 1927. – Кн. 34. – С. 211–214. – Рец. на кн.: Рух декабристів на Україні : ювіл. вид. Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 212-214.

⁷ Заруба В. М. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952). – Дніпропетровськ : Літ. ЛТД, 2004. – С. 179-180.

⁸ Тарасенко М. [Рецензія] // Зап. іст.-філол. від. ВУАН. – 1929. – Кн. 25. – С. 254–256. – Рец. на ст.: Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1860-х років. Гурток І М. Левченка та «Колокол» Герцена / О. Рябінін-Скляревський // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського. З нагоди шістьдесятої річниці життя та сороковин наукової діяльності / ВУАН. – К., 1928. – Т. 1. – С. 342–348.

⁹ Голобуцький В. А. О социальных отношениях в Задунайской Сечи // Ист. зап. – 1949. – Т. 30. – С. 218

¹⁰ Архівна справа. – 1928 р. – № 5/6. – С. 87.

¹¹ Дорошенко Д. Нарис історії України. Т. 2 / Д. Дорошенко. – Варшава, 1933. – С. 245, 328; Ілюстрована історія України 1917–1923 рр. Т. 2 : Українська Гетьманська держава 1918 р. – Ужгород : Свобода, 1930. – С. 411.

У цей період одним із перших до вивчення творчої спадщини О. Рябініна-Скляревського звернувся С. Боровий. Оцінюючи статтю «А. Мицкевич в ссылке в Одессе», вчений відзначив її цінність як чи не єдиної роботи, присвяченої перебуванню А. Міцкевича в Одесі¹². В. Голобуцький використав спадщину історика при реконструкції соціальних відносин у Задунайській Січі¹³. Різко негативний критичний відгук отримала стаття О. Рябініна-Скляревського «Українські мотиви в поемі О. С. Пушкіна «Полтава»». Так, І. Дузь звинуватила О. Рябініна-Скляревського в націоналістично-буржуазній приналежності, піддала гострій критиці його думку про те, що О. Пушкін насправді лояльно ставився до гетьмана І. Мазепи¹⁴. Актуалізував спадщину вченого в галузі історії козацтва А. Бачинський¹⁵. У 1969 р. перелік основних праць ученого було включено до бібліографічного покажчика видань Академії наук УРСР¹⁶.

Перші спроби визначити загальне місце О. Рябініна-Скляревського в українському історіографічному процесі та його внесок у дослідження української історії зроблено вітчизняними вченими у діаспорі, зокрема Н. Полонською-Василенко¹⁷ та О. Оглобліним¹⁸.

Слід відзначити, що в цей період увагу дослідників починає привертати і спадщина вченого у галузі воєнної науки. Так, монографію О. Рябініна-Скляревського «Балканская война» було використано під час написання статті до Великої радянської енциклопедії¹⁹. Праці вченого, присвячені Російсько-японській війні 1904-1905 рр., було включено до масштабного видання «История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях»²⁰.

Третій етап (з 1990-х рр.) позначений поворотом до вивчення життя та творчості О. Рябініна-Скляревського, що пов'язано із інтересом до

¹² Боровой С. Я. Мицкевич накануне восстания декабристов // Лит. наследство. – 1956. – Т. 60. – С. 468–473.

¹³ Голобуцкий В. А. О социальных отношениях в Задунайской Сечи // Ист. зап. – 1949. – Т. 30. – С. 218.

¹⁴ Дузь И. М. Украинская тема в творчестве Пушкина // Пушкин на Юге : тр. пушкин. конференций Кишинева и Одессы. – Кишинев, 1958. – С. 218.

¹⁵ Бачинский А. Д. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII и начала XIX в. // Зап. Одес. археол. о-ва. – Одесса, 1967. – Т. 2 (35). – С. 136–150.

¹⁶ Видання Академії наук УРСР (1919–1967) : суспіл. науки : бібліогр. покажч. – К. : Наук. думка, 1969. – 650 с.

¹⁷ Полонська-Василенко Н. Архів Запорозької Січі та питання про видання його // Укр. історик. – 1968. – Чис. 1/4. – С. 134–137.

¹⁸ Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 : [пер. з англ.]. – К., 2003. – С. 56, 349.

¹⁹ Балканские войны 1912–13 // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1970. – Т. 2. – С. 575–576.

²⁰ История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях : аннотир. указатель книг и публикаций в журналах Т. 4, ч. 1 / под ред. проф. П. А. Зайончковского. – М., 1983. – С. 282.

широкого кола історичних та історіографічних проблем вітчизняної науки в незалежній Україні.

Якісно новий етап у дослідженні творчого шляху О. Рябініна-Скляревського розпочався з початку 1990-х рр. і триває до сьогодні. Активне повернення доробку О. Рябініна-Скляревського як історика та архівіста в сучасні дослідження з історії України, передусім з історії козацтва, супроводжується окремими спробами його історіографічного аналізу. Короткі біографічні довідки, визначення внеску вченого в розробку окремих проблем знаходимо в працях В. Андрєєва²¹, С. Андрєєвої²², С. Батуріної²³, А. Бачинського²⁴, О. Бачинської²⁵, Л. Гісцової²⁶, Г. Зленка²⁷, І. Лимана²⁸, Л. Маленко²⁹, О. Прігаріна³⁰, І. Сапожникова³¹, Г. Сапожникової³², С. Каюк (Могульової)³³,

²¹ Андрєєв В. М. О. О. Рябінін-Скляревський та його праця «Херсонський гурток Русова, 1885–1889» / В. Андрєєв, О. Макієнко, С. Батуріна // Рябінін-Скляревський О. О. Херсонський гурток Русова, 1885–1889. – Запоріжжя, 2003. – С. 3–13. – (Запорозька спадщина; вип. 15); А. А. Рябинин-Скляревский как историк запорожского казачества // Зб. наук. пр. Бердян. держ. пед. ін-ту ім. П. Д. Осипенко. Сер.: Історія. – Бердянськ, 2000. – С. 15–20.

²² Андрєєва С. С. Проблеми запорозько-татарських взаємин періоду Нової Січі в українській історіографії 1920–1930-х рр. // Південний архів : іст. науки : зб. наук. пр. – Херсон, 1999. – Вип. 2. – С. 140–144; Дипломатичні зносини Запорозької Нової Січі з Очаковом / С. Андрєєва // Південний архів : іст. науки : зб. наук. пр. – Херсон, 2009. – Вип. 30. – С. 6–14.

²³ Батуріна С. Рябінін-Скляревський Олександр Олександрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.history.org.ua/uahist. – Назва з екрана.

²⁴ Бачинський А. Д. Життєописи задунайських запорожців. 1809 р., травень // Зап. ист. ф-та Одес. гос. ун-та ім. И. И. Мечникова. – 1995. – Вип. 1 : Историография и специальные исторические дисциплины. – С. 241–248.

²⁵ Бачинська О. А. Задунайські запорожці у вирі російсько-турецької війни 1806–1812 рр. // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізі. держ. ун-ту. – Запоріжжя : Просвіта, 2005. – Вип. 19. – С. 89–93.

²⁶ Гісцова Л. З. О. О. Рябінін-Скляревський // Архіви України. – 1992. – № 4. – С. 30–31.

²⁷ Зленко Г. Історик милістю Божою // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 95/96. – С. 94–95.

²⁸ Православна церква на півдні України (1775 – 1781) / Упорядник: І. Лиман. // Джерела з історії Південної України. Том 4. – Запоріжжя, 2004. – 560 с.

²⁹ Маленко Л. Азовське козацьке військо (1828–1866). – Запоріжжя, 2000. – 514 с.

³⁰ Прігарін О. А. «Козацтво в Туреччині» М. Чайківського як джерело вивчення козацьких формувань в оттоманській Порті середини ХІХ ст. // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізі. держ. ун-ту. – 2001. – Вип. 13. – С. 11–20.

³¹ Сапожников І. В. Задунайська Січ в Дунавцях за спогадами останнього запорозького кошового отамана Йосипа Гладкого / І. В. Сапожников // Південна Україна ХVІІІ–ХІХ століття : зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запорізі. держ. ун-ту. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 6. – С. 249–254.

³² Сапожников И. В. Запорожские черноморские казаки в Хаджибее и Одессе (1770–1820 гг.) / И. В. Сапожников, Г. В. Сапожникова. – Одесса : ОКФА, 1998. – 272 с.

³³ Каюк С. М. Задунайська Січ : спроби запорожців продовжити свою історію за межами первісної території // Наук. пр. іст. ф-ту Запорізі. держ. ун-ту. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 8. – С. 255–259; Могульова С. М. Нові дані з історії Задунайської Січі / С. М. Могульова // Проблеми історії запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці : матеріали першої респ. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ, 1990. – С. 149–154.

В. Колесникової³⁴, Г. Малинової³⁵, В. Мільчева³⁶, Н. Швайби³⁷, Г. Швидько³⁸, Г. Шпитальова³⁹, Р. Шувалова⁴⁰ та інших учених. Спираючись на широку джерельну базу автори визначили основні етапи життя і творчості історика та перспективи подальших досліджень.

Творчість О. Рябініна-Скляревського виявилися актуальною і для сучасних дослідників історії декабристського руху. Зокрема, В. Колесникова відзначила цінність вперше опублікованого істориком вірша декабриста М. Бобрищева-Пушкіна⁴¹.

Характеристику наукової діяльності О. Рябініна-Скляревського 1920-30-х рр. подано в статті С. Апатова, О. Демина та З. Першиної «Историческая наука в Одессе за 200 лет»⁴². Про участь ученого в роботі Комісії по передачі матеріалів музеїв і бібліотек до архівних установ йдеться в статті Л. Білоусової та А. Балінова⁴³. Творчість О. Рябініна-Скляревського, як українського історика, розглядала З. Першина⁴⁴.

У 2000 р. вийшла монографія Г. Малинової та І. Сапожникова «А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии», яка на той час стала найзмістовнішим біографічним нарисом про вченого. Спираючись на архівні документи та праці попередників, автори визначили основні

³⁴ Колесникова В. С. Гонимые и неизгнанные. Судьба декабристов братьев Бобрищевых – Пушкиных. – М., 2002. – 427 с.

³⁵ Малинова Г. Рябинин-Скляревський Олександр Олександрович // Українські архівісти : [біобібліогр. довід.]. – К., 1999. – Вип. 1 : XIX ст. – 1930-ті рр. – С. 291–292; Между Марсом и Клио / Г. Малинова. // Юг. – 1998. – 23 дек. (№ 201). – С. 3.

³⁶ Мільчев В. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII–XVIII століття : джерелозн. аналіз. – Запоріжжя : АА Тандем, 2008. – 369 с.

³⁷ Швайба Н. І. Постаті запорожців Нової Січі у дослідженнях Н. Д. Полонської-Василенко та О. О. Рябініна-Скляревського // Козацька спадщина : альманах / НАН України, Ін-т історії України, Наук.-дослід. ін-т козацтва, Нікопол. регіон. від-ня. – Нікополь ; Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – Вип. 2. – С. 103–106.

³⁸ Швидько Г. К. Неопубліковані праці до історії Запорожжя XVII–XVIII ст. // Південна Україна XVIII–XIX століття : зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запоріж. держ. ун-ту. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 1. – С. 166–171.

³⁹ Шпитальов Г. Г. Запорозька флотилія в російсько-турецькій війні 1768–1774 років // Південна Україна XVIII–XIX століття : зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запоріж. держ. ун-ту. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 4 (5). – С. 134–143.

⁴⁰ Шувалов Р. О. Про що розповів некрополь (Куяльницьке козацьке кладовище міста Одеси); Акад. наук України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'ятокознавства. – К., 1992. – 89 с.

⁴¹ Колесникова В. С. Гонимые и неизгнанные. Судьба декабристов братьев Бобрищевых – Пушкиных. – М. : Центрполиграф, 2002. – 427 с.

⁴² Апатов С. И. Историческая наука в Одессе за 200 лет / С. И. Апатов, О. Б. Демин, З. В. Першина // Наука Одессы за 200 лет. – Одесса, 1995. – С. 450–491.

⁴³ Белоусова Л. Г. Діяльність М. Є. Слабченка в архівній галузі / Л. Г. Белоусова, А. К. Балінов // Академік Михайло Єлисейович Слабченко : наук. спадщина і життєвий шлях. – Одеса, 1995. – С. 39–42.

⁴⁴ Першина З. В. Научные школы одесских историков-украинистов // Одесі – 200 : [матеріали міжнар. конф.]. – Одеса, 1994. – Ч. 2. – С. 80–82; Історія України в працях одеських істориків // Укр. іст. журн. – 1994. – № 6. – С. 53–63.

етапи життя і творчості О. Рябініна-Скляревського, позначили напрямки більш детального вивчення окремих сторін життя діяча⁴⁵. Крім цього, в книзі подано складену авторами бібліографію робіт О. Рябініна-Скляревського, її поділено на три основні групи: монографії і статті (36 позицій); науково-популярні і не уточнені праці (9 позицій); рукописи статей (7 позицій).

Також, Г. Малинова та І. Сапожников у своїй монографії подали список джерел і робіт, що містять інформацію про життя та діяльність О. Рябініна-Скляревського. Всю їх сукупність дослідники поділили на: архівні документи; монографії; статті, публікації та рецензії; підручники⁴⁶.

Дослідження життя та творчості військового і вченого продовжувалося і в останні 10 років. За цей час вийшли друком праці В. Андрєєва⁴⁷, С. Батуріної⁴⁸, В. Бузейчука⁴⁹, Н. Швайби⁵⁰, І. Сапожникова⁵¹ та ін. С. Батуріна зробила значне доповнення до бібліографії О. Рябініна-Скляревського; І. Сапожников здійснив глибокий аналіз робіт вченого з історії козацтва; В. Бузейчук присвятив своє дослідження вивченню родинних зв'язків ученого, зокрема цікавою є стаття, присвячена племінниці дружини О. Рябініна-Скляревського – Г. Змієнко; Н. Швайба звернула увагу на біографічну складову у дослідженнях О. Рябініна-Скляревського в галузі козакознавства.

⁴⁵ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии...

⁴⁶ Там же. – С. 67-72

⁴⁷ Андрєєв В. М. О. О. Рябінін-Скляревський та його праця «Херсонський гурток Русова, 1885–1889»... – С. 3–13.

⁴⁸ Батуріна С. Рябінін-Скляревський Олександр Олександрович [Електронний ресурс]...

⁴⁹ Бузейчук В. Генерал, історик, архівіст (до 130-річчя від дня народження О. О. Рябініна-Скляревського) // Полігон. – 2008. – № 1. – С. 66–68; Деякі доповнення до бібліографії творів О. О. Рябініна-Скляревського // Лукомор'я : археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Одеса, 2008. – Вип. 2. – С. 187–190; Історик за ґратами : арешт Рябініна-Скляревського 1931 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aistor.do.am/publ/istorik_za_gratami_aresht_rjabinina_skljarevskogo_1931_roku/1-1-0-404. – Назва з екрана; Історія Південної України – провідний напрямок наукових досліджень О. О. Рябініна-Скляревського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/195844/>. – Назва з екрана; Спогади Галини Змієнко-Сенишин як джерело до вивчення життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського // Київ. старовина. – 2009. – № 1/2. – С. 204–209; О. О. Рябінін-Скляревський як історик козацтва : стан вивчення наукової спадщини у контексті необхідності доповнення бібліографії творів // Історія запорозького козацтва : в пам'ятках та музейній практиці : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 9–10 жовт. 2008 р. – Запоріжжя, 2008. – С. 172–176.

⁵⁰ Швайба Н. І. Постаті запорожців Нової Січі у дослідженнях Н. Д. Полонської-Василенко та О. О. Рябініна-Скляревського // Козацька спадщина... – С. 103–106; Наталія Полонська-Василенко : від дослідника Новоросії до історика Південної України / Н. Швайба // Наукові записки : зб. пр. молодих вчених та аспірантів / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – 2009. – Вип. 18. – С. 284–299.

⁵¹ Сапожников І. Внесок Олександра Рябініна-Скляревського у вивчення історії українського козацтва // Кубань–Україна : питання історико-культурної взаємодії. – Краснодар, 2008. – Вип. 3. – С. 214–222.

За роки незалеженості також було здійснено перевидання вже відомих і введення до наукового обігу неопублікованих робіт О. Рябініна-Скляревського. У 1998 р. в науковому виданні «Задунайська Січ» було репрезентовано дві статті ученого присвячені історії Задунайської Січі «З життя Задунайської Січі»⁵² та «Кінець Задунайської Січі»⁵³.

У вже згаданій монографії одеських науковців було опубліковано ґрунтовне дослідження О. Рябініна-Скляревського «Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття»⁵⁴. Наприкінці, авторами подано іменний список осіб, що згадуються у праці та географічний покажчик. Праця виявилася цікавою і актуальною для сучасних вчених.

У 2003 р. в Запоріжжі було вперше опубліковано працю О. Рябініна-Скляревського «Херсонський гурток Русова 1885-1889»⁵⁵. Це дослідження історика є першою і єдиною спробою комплексного аналізу діяльності членів Херсонської громади в контексті суспільно-економічного розвитку Півдня України 1880-х років⁵⁶. Також, у 2003 р. в Москві перевидано ґрунтовну працю вченого з воєнноісторичної тематики – «Балканская война»⁵⁷. Зверення до цієї роботи ученого обумовлене підвищенням інтересу до вивчення історії локальних війн ХХ ст. О. Рябінін-Скляревський був першим істориком-сучасником в Російській імперії, котрий детально описав хід бойових дії цієї війни та провів їх аналіз. Саме цим зумовлена рецепція його ідей на сучасному етапі.

У 2009 р. в збірнику наукових праць «Південний архів» надруковано статтю О. Рябініна-Скляревського «Масонские эмблемы и шифры (частная коллекция в Одессе)», що значно розширила уявлення сучасних дослідників про використання конспіраційної символіки для спілкування членами масонських лож на Півдні України⁵⁸.

У 2012 р., автором, до наукового обігу було введено статтю вченого з історії козацтва «Участь задунайських запорожців у війнах Росії з

⁵² Задунайська Січ: до 1000-ліття літописання та книжкової справи в Україні / А. Д. Бачинський [та ін.]; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького, Ін-т археології НАН України. – Одеса: [б. в.], 1998. – С. 289-318.

⁵³ Там само. – С. 319-352.

⁵⁴ Рябінін-Скляревський О. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття // Малинова Г. Л. А. А. Рябінін-Скляревський: матеріали к біографії / Г. Л. Малинова, И. В. Сапожников. – Одеса; К.: Елтон-2: Гратек, 2000. – С. 83–178.

⁵⁵ Рябінін-Скляревський О. Херсонський гурток Русова, 1885–1889; відп. ред. В. Андреев; наук. ред. А. Бойко. – Запоріжжя: ЗНТН, 2003. – С. 14-68.

⁵⁶ Андреев В. М. О. О. Рябінін-Скляревський та його праця «Херсонський гурток Русова, 1885–1889»... – С. 3–13.

⁵⁷ Малые войны первой половины XX века: Балканы. – М., 2003. – 544 с. – (Военно-историческая библиотека).

⁵⁸ Капарулін Ю. З історії масонства на Півдні України: неопублікована праця О. Рябініна-Скляревського // Півд. архів: іст. науки. – 2009. – Вип. 30. – С. 211–217.

Туреччиною (з джерел воєнної історії)»⁵⁹. Це одна з останніх праць написаних О. Рябініним-Скляревським, і вірогідно остання з неопублікованих наукових робіт ученого в галузі козакознавства.

Таким чином, за останні два десятиліття було репрезентовано та введено до наукового обігу принаймні сім робіт О. Рябініна-Скляревського. Ця робота потребує продовження, адже відомо про ще декілька цікавих праць, які через певні обставини не побачили світ. Зокрема, привертають увагу дослідження з історії суспільних та революційних рухів «Візантійці і слов'янофіли в «Славянском благотворительном обществе Кирилла и Мефодия»⁶⁰ і «Неизданные материалы к восстанию на броненосце «Потемкин»»⁶¹.

Повернення персоналії О. Рябініна-Скляревського у вітчизняну академічну науку засвідчило внесення її до таких енциклопедичних видань, як «Енциклопедія українознавства»⁶², «Українське козацтво: Мала енциклопедія»⁶³, «Одеські історики»⁶⁴ та ін. Про життя та діяльність історика неодноразово згадується у масштабному виданні загальнодержавного значення «Реабілітовані історією», зокрема в частині присвяченій дослідженням репресій середини ХХ ст. в Одеській області⁶⁵. Праці О. Рябініна-Скляревського все частіше використовуються сучасними істориками. У своїх дослідженнях на його наукові праці посилаються Ю. Мицик⁶⁶, В. Хмарський⁶⁷, В. Левченко⁶⁸, В. Шандра⁶⁹, Є. Полевщикова⁷⁰, Д. Кулиняк⁷¹, О. Бачинська⁷², О. Прігарін⁷³ та ін.

⁵⁹ Капарулін Ю. Неопублікована праця О. Рябініна-Скляревського з історії Задунайської Січі // Пам'ятки. – 2011. – Т. 12. – С. 23-41.

⁶⁰ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18027. – 58 арк.

⁶¹ Державний архів Одеської області (ДАОО). – ф. П-2, оп. 1, спр. 420, 112 арк.

⁶² Рябінін-Скляревський Олександр // Енциклопедія Українознавства. – Перевид. в Україні. – Львів : НТШ, 1998. – Т. 7. – С. 2667.

⁶³ Андреев В. Рябінін-Скляревський Олександр Олександрович // Українське козацтво : мала енциклопедія. – К. : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. – С. 221–222.

⁶⁴ Савченко В. А. Одеські історики : енциклопед. вид. Т. 1 : поч. ХІХ – серед. ХХ ст.. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – 480 с.

⁶⁵ Реабілітовані історією. Одеська область. Кн. 1 / упоряд.: Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2010. – С. 84, 189, 565, 586, 591, 592, 633, 635.

⁶⁶ Мицик Ю. А. З історії розвитку археографії на Півдні України : Аполлон Скальковський / Ю. А. Мицик, В. М. Хмарський // Південна Україна ХVІІІ–ХІХ століття : зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запоріз. держ. ун-ту. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 4 (5). – С. 277–280.

⁶⁷ Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 2002. – 400 с.

⁶⁸ Левченко В. В. Історія Одеського Інституту народної освіти (1920–1930 рр.) : позитивний досвід невдалого експерименту. – Одеса, 2010. – 428 с.; Краєзнавство в Одеському Інституті народної освіти (1920–1930 рр.) : становлення, напрями, традиції // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 14–24; Розвиток мережі науково-дослідних установ Одеси в 1920-х роках // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту. – 2010. – Вип. 28. – С. 208–212.

Таким чином, на сучасному етапі спостерігається зацікавлення постаттю О. Рябініна-Скляревського, що відображено в широкому колі літератури, присвяченій українським визвольним змаганням 1917–1920 рр., українським науковим установам 1920–1930-х рр. та окремим представникам вітчизняної історичної науки.

Проте, поза увагою науковців залишилася інтелектуальна біографія О. Рябініна-Скляревського-історика, визначення його місця у вітчизняній науці ХХ ст. Розширення уявлення про взаємовпливи його історичних студій та практичну діяльність як військового, архівіста, викладача, академічного історика, методологічні принципи формування наукових концепцій дає можливість реконструювати історіографічний образ вченого.

1.2. Джерела дослідження

Під час написання праці було проаналізовано комплекс джерел, який став основою роботи. Історіографічний характер дослідження зумовив вибір джерельної бази. Відбір матеріалів визначався тим, що робота присвячена відтворенню інтелектуальної біографії О. Рябініна-Скляревського. Тому основна увага зосереджувалася на джерелах, які дозволяють розширити уявлення про розвиток його світоглядної позиції, реконструювати суспільно-політичні та наукові погляди діяча.

Сучасна наука ще не виробила універсальної схеми класифікації, тобто наукової систематизації і групування джерел за певними спільними ознаками. Усі існуючі в сучасному джерелознавстві моделі групування джерел є умовними, гнучкими і залежать від предмета дослідження, його мети, завдань і особливостей самої джерельної бази⁷⁴.

Беручи за основу типологічну ознаку, форму та місце зберігання джерел можемо поділяти їх на опубліковані та неопубліковані архівні. Джерельна база дослідження, за формою існування, поділяється на

⁶⁹ Шандра В. С. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства (1822–1874) : структура, особовий склад, архів / В. С. Шандра // Архіви України. – 2001. – № 3. – С. 41–44.

⁷⁰ Полевщикова Е. В. Библиотека Ришельевского лицея в 1817–1828 гг. : по материалам Государственного архива Одесской области // Библиотечное знание, библиографическое знание, книжное знание. – 2007. – Т. 12, вып. 4. – С. 29–95.

⁷¹ Кулиняк Д. І. «Лицар Дикого Поля» : [історико-документальна повість-есе]. – К. : Варта. – 2005. – 144 с.

⁷² Бачинська О. Дунайське козацьке військо. 1828–1868 : до 170-річчя скасування / О. Бачинська. – Одеса, 1998. – 232 с.

⁷³ Прігарін О. А. «Козацтво в Туреччині» М. Чайківського як джерело вивчення козацьких формувань в оттоманській Порті середини ХІХ ст. // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. держ. ун-ту... – С. 11–20.

⁷⁴ Калакура Я. С. Українська історіографія. – К., 2004. – С. 19–22.

опубліковані і неопубліковані (архівні) джерела. Такий поділ обумовлений тим, що визначальна ознака публікації виступає не зовнішньо формальною, а суттєвою характеристикою писемного джерела, свідчить про його тиражованість, поширеність та оприлюднення, а також і стан вивчення⁷⁵. До класифікації джерел за змістовою ознакою, за походженням, за видами ми вдаємося під час аналізу всередині кожної великої групи джерел.

До неопублікованих джерел належать документи (наукові праці, актові, діловодні, судово-слідчі документи, джерела особового походження тощо), що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК), Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ) у м. Києві, Державному архіві Одеської області, Архівному фонді Управління Служби безпеки України в Одеській області, Російському державному воєнно-історичному архіві (РДВІА) у м. Москва, Російському державному архіві кінофотодокументів (РДАКФД), Центральному державному архіві Санкт-Петербурга (ЦДАСПб), Інформаційному центрі Державного управління внутрішніх справ та Державному архіві адміністративних органів Свердловської області (ДААОСО).

Увесь комплекс джерел нами розглянуто за такими групами: воєннаукові та історичні праці О. Рябініна-Скляревського, які є основним джерелом щодо вивчення його наукових поглядів і концепцій; документальні джерела (службові документи, анкети, послужні списки, особові картки, судово-слідчі документи тощо), які дозволяють реконструювати біографію вченого, дають уявлення про його військову, викладацьку, наукову, суспільну та організаторську діяльність; джерела особового походження (епістолярна спадщина вченого, автобіографії, мемуари, спогади – так звані «джерела з перших рук»), які дозволяють побачити морально-етичні якості діяча, його ставлення до різноманітних подій, явищ, людей та ознайомитись із деталями його життєвого і творчого шляху; фотодокументи, які передають образ О. Рябініна-Скляревського та його зовнішні зміни у різні періоди життя.

Основною групою є воєнні, історичні наукові та публіцистичні праці вченого, які подають важливу інформацію щодо вивчення його воєннаукових та історичних поглядів і концепцій. За проблематикою дослідження праці науковця, присвячені воєнній науці, можна поділити на дві основні групи: дослідження з питань воєнної історії та студії, в яких висвітлюється теорія і тактика військової справи. У свою чергу кожна з

⁷⁵ Папакін Г. Джерела та історіографічна база дослідження історії державних установ України // Архіви України. – 2008. – № 5/6. – С. 66–80.

цих груп поділяється на тематичні підгрупи. Серед власне історичних досліджень ми виділяємо праці: з історії козацтва; з історії суспільних та революційних рухів; історико-літературознавчі дослідження; дослідження з архівної справи. Слід зазначити, що деякі праці О. Рябініна-Скляревського й досі залишаються неопублікованими (більшість з них зберігаються в фондах Державного архіву Одеської області⁷⁶ та ІР НБУВ⁷⁷) або є раритетними, адже з плином часу вціліли лише окремі їх примірники. Утім більшість з них було нами виявлено і проаналізовано.

Проблемним залишається питання укладання вичерпної бібліографії праць вченого. Так, Г. Малінова та І. Сапожников склали бібліографію досліджень ученого з 52 позицій. С. Батуріна додала ще 5 позицій (разом 57). У статті В. Бузейчука вказано 63 позиції. На сьогодні, в результаті евристичної роботи автора, бібліографія О. Рябініна-Скляревського значно розширена і складає понад 100 позицій. На жаль, декілька робіт історика, про які він згадував в офіційних документах, не було виявлено в жодній з бібліотек України (Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського (НБУВ), Національній історичній бібліотеці України у м. Києві (НІБ України), Одеській національній науковій бібліотеці ім. М. Горького та ін.) та Російської Федерації (Державній публічній історичній бібліотеці (ДПІБ Росії) та Російській державній бібліотеці (РДБ) у Москві, Російській національній бібліотеці (РНБ) Санкт-Петербурга).

До другої групи відносимо документальні джерела, які дозволяють реконструювати біографію вченого, дають уявлення про його військову, наукову, викладацьку та організаторську діяльність. Насамперед це документи, що зберігаються в фондах Російського державного воєноісторичного архіву (документи з фондів №409 та №2404), Державному архіві Одеської області (документи з фондів Р-36, Р-37, Р-100, Р-1142, Р-1593 та ін.) та архівному фонді Управління Служби безпеки України по Одеській області (справи №12259-п та 15156-п). У фондах цих архівів представлено багато документів, що дозволяють встановити особисті наукові зв'язки та відносини вченого, а також реконструювати коло його знайомих.

У фондах Державного архіву Одеської області міститься цінна інформація з службових документів, протоколів засідань, річних звітів архіву. Особливе місце серед документів архіву посідає «Особова справа», що була заведена під час роботи О. Рябініна-Скляревського в Одеському Інституті народної освіти. Тут міститься власноруч складена ученим автобіографія⁷⁸.

⁷⁶ ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 2. – Спр. 420. – 112 арк.

⁷⁷ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18027. – 58 арк.

⁷⁸ ДАОО. – Ф. 1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – 8 арк.

Надзвичайно цінна інформація про життя та діяльність О. Рябініна-Скляревського зберігається в судово-слідчих документах, зокрема двох кримінальних справах та матеріалах додаткового слідства під час реабілітаційного процесу. Справа 1931 р. зберігається в Архівному фонді УСБУ по Одеській області⁷⁹. Друга справа – 1937 р. – у 2010 р. передана на постійне місце зберігання до Державного архіву Одеської області⁸⁰. Враховуючи особливості документів кримінальних справ як історичних джерел (на допитах про відверту та щиру розмову мова не могла йти, адже вчений приховував деякі факти своєї біографії, зокрема про службу при Генеральному штабі УНР та Української держави П. Скоропадського), нам все ж вдалося виявити багато цінної інформації про наукову роботу та взаємини з колегами, а також про сім'ю та родину. Важливими є матеріали додаткового слідства під час реабілітаційного процесу О. Рябініна-Скляревського.

Додаткові відомості для узгодження та уточнення хронології життя О. Рябініна-Скляревського містяться в його автобіографіях, анкетах, послужних списках та особових картках, заповнених рукою вченого, що виявлені нами в різних архівних фондах.

Маловивченою сторінкою біографії О. Рябініна-Скляревського є період перебування його на фронтах Першої світової війни. У документах автобіографічного характеру 1920-30-х рр. про свою участь у тогочасних подіях він практично не згадує (зрозуміло, що в умовах більшовицького режиму афішувати свою причетність до офіцерського корпусу царської армії було небажаним). Для отримання інформації про участь О. Рябініна у подіях Першої світової війни ми могли розраховувати лише на офіційні документи та мемуари сучасників. Довелося провести ретельну пошукову роботу в бібліотеках та архівах України і Росії. Зокрема у Москві в РДВІА було знайдено послужні списки О. Рябініна-Скляревського за 1905-1914 рр.⁸¹ У цих архівних документах міститься інформація про зміни місць служби, присвоєння чергових звань, отримання службових відзнак, нагород тощо. На жаль, ці дані відображають лише основні, офіційні факти військової кар'єри. Про буденні події його фронтової служби дізнаємося з особистих польових книжок⁸². Останні є типовими офіцерськими номенклатурними документами для відправки оперативних донесень командуванню з відомостями про дислокацію військ, їх стан і повсякдення.

⁷⁹ Архівний фонд Управління Служби безпеки України в Одеській області (далі АФ УСБУ ОО). – Спр. 12259-п. – 210 арк.

⁸⁰ АФ СБУ ОО. – Спр. 15156-п. – 191 арк.

⁸¹ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 121023. – 11 л.; Там само. – Д. 163531. – 8 л.; Там само. – Д. 158. – 23 л.

⁸² РГВИА. – Ф. 2404. – Оп. 2. – Д. 157. – 30 л.; Там само. – Д. 158. – 23 л.

Період служби генерал-хорунжого О. Рябініна у армії Української Народної Республіки та Української держави відбився в документах фондів ЦДАВО України⁸³.

До третьої групи відносимо епістолярну спадщину вченого, мемуари, спогади та усні джерела. Матеріали цієї групи дозволяють простежити, як оцінював науковець ті чи інші події та явища, ознайомитись з деталями його життєвого і творчого шляху.

Епістолярну спадщину О. Рябініна-Скляревського представлено опублікованими та неопублікованими листами. Так, до опублікованих належать листи до М. Грушевського та С. Шамрая (1927-1930 рр.)⁸⁴. Окрім цього виявлено та використано комплекс неопублікованих листів О. Рябініна-Скляревського до істориків Д. Багалія⁸⁵, В. Юркевича⁸⁶, С. Шамрая⁸⁷; українського громадсько-політичного та культурного діяча С. Ерастова⁸⁸; літературознавця М. Плевака⁸⁹; книгознавця К. Копержинського⁹⁰ та літературного критика М. Могилянського⁹¹ та ін.

Важливу інформацію містять мемуари сучасників – товаришів по службі О. Рябініна-Скляревського: М. Омеляновича-Павленка «Спогади командарма (1917-1920)»⁹², генерал-лейтенанта О. фон Шварца «Ивангород в 1914-1915»⁹³ та генерал-майора О. Спиридовича «Великая Война и Февральская Революция 1914-1917 гг.»⁹⁴. У 1918 р., під час служби при Генеральному штабі УНР цікаву характеристику О. Рябініну дав начальник штабу української армії Є. Маланюк⁹⁵. Відомості про життя та діяльність вченого у Одесі знайдено в мемуарах одеських вчених

⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Спр. 25. – 320 арк.; Там само. – Ф. 1076. – Оп. 3. – Спр. 5., – 2 арк.; Там само. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 25. – 68 арк.; Там само. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 43. – 80 арк.; Там само. – Ф. 1077. – Оп. 3. – Спр. 55а. – 3 арк.; Там само. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37. – 139 арк.

⁸⁴ Мельник Л. М. З листів дослідників історії Південної України до Михайла Грушевського // Південна Україна. – 1998. – Т. 1. – С. 107–114; Папакіна Т. П. З історії втрачених видань Всеукраїнської Академії Наук : збірник «Полуднева Україна» // Архіви України. – 2001. – № 6. – С. 24–32.

⁸⁵ ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 25-28.

⁸⁶ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2047-2048.

⁸⁷ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2047, 2050, 15294, 15308.

⁸⁸ ІР НБУВ. – Ф. 181. – Спр. 36-38.

⁸⁹ ІР НБУВ. – Ф. 27. – Спр. 469-470.

⁹⁰ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2029.

⁹¹ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 6359.

⁹² Омелянович-Павленко М. В. Спогади командарма (1917–1920); упоряд. М. Ковальчук. – К. : Темпора, 2007. – 608 с.

⁹³ Шварц А. В. фон. Ивангород в 1914–1915 : из воспоминаний генерал-лейтенанта А. В. фон Шварца – коменданта крепости. – Париж : Танаис, 1969. – 174 с.

⁹⁴ Спиридович А. И. Великая война и Февральская Революция 1914–1917 гг.. – Нью-Йорк, 1962. – 170 с.

⁹⁵ Маланюк Є. Книга спостережень : [проза]. Т. 2. – Торонто, 1966. – 448 с.

С. Борового⁹⁶ та М. Слабченка⁹⁷. Слід зазначити, що мемуари мають суб'єктивний характер, але вважаємо, що це дає їм певні переваги – можливість не тільки прослідкувати життєві колізії, а й ознайомитись з оцінкою авторами мемуарів конкретних явищ і процесів, міжлюдських взаємин та ін.

У ході дослідження було налагоджено зв'язки з прямими нащадками О. Рябініна-Скляревського. Син Юрій Олександрович нині проживає у Москві. Онуки Вадим Юрійович та Наталя Юріївна Рябініни-Скляревські мешкають в Одесі. Від них ми отримали деякі біографічні дані в усній формі, а також декілька фотокарток, що стали цінним доповненням фотодокументальної бази дослідження. Завдяки наданій копії свідоцтва про народження В. Рябініна-Скляревського (як прямого родича) ми змогли отримати цінну інформацію з Єкатеринбургу (до 1991 р. – м. Свердловськ РФ), останнього місця проживання О. Рябініна-Скляревського. Вдалося встановити точну дату його смерті та орієнтовне місце поховання.

У цілому вважаємо, що актуалізована джерельна база дає можливість всебічно вивчити життєвий шлях та наукову спадщину О. Рябініна-Скляревського під час реконструкції його інтелектуальної біографії. Значна частина джерел даного дослідження вперше вводиться до наукового обігу.

⁹⁶ Боровой С. Я. Воспоминания. – М. ; Иерусалим : Гешарим, 1993. – 383 с.

⁹⁷ Заруба В. М. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952)...

РОЗДІЛ II.

О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ: ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

2.1. Молоді роки: формування особистості, зацікавлень і поглядів

Робота над відтворенням інтелектуальної біографії особистості передбачає нестандартний підхід до аспектів традиційного біографічного дослідження. Акцентується увага на неперервності розвитку діяча у мінливому соціально-інтелектуальному просторі, а головна увага переноситься на формування його світоглядних орієнтирів⁹⁸. Через зосередження уваги на вивченні стилю мислення історика, його ідей та творчому середовищі поступово вимальовується простір інтелектуальної біографії О. Рябініна-Скляревського.

Олександр Рябінін народився 11 (24 за новим стилем) травня 1878 р. Точного місця народження ми не знаємо, як не знав його і сам О. Рябінін: «Свої батьківщини я не пам'ятаю, адже мій батько помер коли мені було 2 роки»⁹⁹. В офіційних документах зустрічаються різні дані: в послужних списках царської армії вказано, що О. Рябінін народився у містечку Солігалич Костромської губернії (де його батьки мали невеличкий маєток) у дворянській родині Рябініних¹⁰⁰; у загальному списку старшин Генштабу Української армії (складеному 21 листопада 1918 р.) місцем народження вказується Ярославська губернія¹⁰¹, а в автобіографії 1931 р. О. Рябінін писав: «За документами я народився у 1878 р. в м. Києві, але сам не пам'ятаю своєї батьківщини»¹⁰². Очевидно, місцем народження було саме м. Солігалич, а наступні варіації пов'язані з пізнішими життєвими обставинами за яких О. Рябінін-Скляревський був змушений приховувати своє минуле.

Батько – Олександр Федорович Рябінін – був дрібним чиновником (колезьким секретарем, «письмоводитель в канцелярии Мирowego Съезда»), ймовірно вихідцем із збіднілого дворянського роду Рябініних. Мати – Давидновська Варвара Олександрівна – присвятила свою трудову

⁹⁸ Андреев В. «Інтелектуальна біографія історика»: експлікація поняття // Ейдос. – 2010/2011. – Вип. 5. – С. 333–335.

⁹⁹ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п, арк. 4.

¹⁰⁰ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 121023. – Л. 1; Там само. – Д. 163531. – Л. 1; Там само. – Д. 179326. – Л. 1.

¹⁰¹ ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37. – Арк. 44-45.

¹⁰² АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 4.

діяльність медичній справі: закінчила акушерські курси у Москві і потім працювала за фахом у Солігалицькому земстві Костромської губернії¹⁰³.

Після смерті батька у 1880 р. проста, скромна сім'я опинилася в скрутному матеріальному становищі. Незважаючи на складні життєві обставини, мати з великою любов'ю займалася вихованням сина, акцентувала його увагу на потребі здобуття освіти. З семи років Олександр розпочав навчання в народній школі в с. Карцові, а потім у повітовому 3-класному училищі (м. Солігалич), яке успішно закінчив у 1893 р. Наступні два роки він навчався в реальному училищі Кайзера в Ярославлі, однак закінчити його не встиг: училище було закрито, коли О. Рябінін мав бути переведений в останній 7-й клас. Щоб продовжувати навчання, він спробував скласти іспити за 7-й клас екстерном з метою вступити до Лісного інституту, однак не витримав екзамену з філологічних дисциплін. Тоді Олександр пішов вільнонайманцем до 9-го Гренадерського Сибірського полку, який дислокувався у Володимирській губернії. Після закінчення курсу полкової навчальної команди (1896 р.) він отримав звання єфрейтора, а через півроку – унтер-офіцера¹⁰⁴.

14 травня 1896 р. у житті молодого військового відбулася визначна подія – він був присутній на коронації останнього російського імператора. З цієї ж нагоди О. Рябінін отримав свою першу нагороду – пам'ятну медаль на честь коронування Миколи II.

У 1897 р. унтер-офіцер О. Рябінін вступив до Казанського юнкерського училища¹⁰⁵. Такі ж юнкерські училища були в Москві, Вільно, Петербурзі, Іркутську, і саме вони комплектували офіцерськими кадрами царську армію. По закінченні навчання випускники отримували військове звання молодшого офіцера (підпоручика, поручика). О. Рябінін пізніше згадував: «я вступив до Казанського юнкерського училища тому, що для спроби вступити до інших навчальних закладів бракувало коштів (мати отримувала 25-35 руб.)». З 1897 по 1899 рр. він пройшов загальний, перший та другий спеціальні курси навчання і закінчив училище за першим розрядом¹⁰⁶.

Після закінчення Казанського училища у 1899 р. О. Рябінін одержав призначення для подальшого проходження військової служби до 29-го піхотного Чернігівського полку, який дислокувався в містечку Рожан Ломжинської губернії (сучасна Польща). На місце служби молодий офіцер прибув 12 грудня 1899 р. Протягом 1900-1902 рр. він обіймав посади: командир відділення кінних ординарців (посильні); у третьому батальйоні виконував обов'язки батальйонного ад'ютанта та діловода полкового суду; займався писемними справами у стройовій частині полкової

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Там само. –арк. 4-8.

¹⁰⁵ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 179326. – Л. 1-8.

¹⁰⁶ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 4.

канцелярії. На той час мав звання підпоручика¹⁰⁷. О. Рябінін служив із задоволенням, мав добрі стосунки з товаришами по службі (ФОТО 1).

Попри багате на цікаві події життя О. Рябінін наполегливо та старанно займався самоосвітою. Самостійно вивчив французьку та німецьку мови, студював російську літературу, математику і фізику¹⁰⁸. Мріяв про вступ і готувався до іспитів в академію. 14 жовтня 1903 р., успішно склавши іспити, О. Рябінін був зарахований слухачем петербурзької Миколаївської академії Генерального штабу – найпрестижнішого військово-навчального закладу царської Росії. Подальше формування особистості та сфери зацікавлень відбувалося під впливом талановитих людей, яких О. Рябінін зустрічав на своєму життєвому шляху. Він вчився з великим бажанням та інтересом, й одразу після вступу до академії отримав чергове звання поручика¹⁰⁹. Напевно, відвідання лекцій, бесіди та дискусії з провідними викладачами Миколаївської академії зробили свій вагомий внесок у формування та розвиток майбутнього військового (ФОТО 2).

8 лютого 1904 р. розпочалася російсько-японська війна. Молодий офіцер, щирий патріот своєї Батьківщини (не байдужий до історичних подій), подав рапорт до керівництва академії з проханням відправити його на війну. Через три місяці (після декількох відмов) він отримав дозвіл начальника Головного штабу на тимчасову перерву у навчанні і вирушив на фронт, за місцем призначення, до 7-го піхотного Сибірського Красноярського полку Маньчжурської армії¹¹⁰. 25 червня 1904 р. О. Рябінін пересік кордон Маньчжурії. 30 червня потяг прибув до її столиці – міста Мукден, а 2 липня – на кінцеву зупинку – станцію Дашичао. Це був стратегічно важливий пункт, тому що на його території розміщувався порт Інкоу, – єдиний порт на Китайському морі, через який було можливим сполучення з Порт-Артуром¹¹¹.

На фронті він займався кореспонденцією, писав статті з театру бойових дій до газет «Русское слово» і «Русский инвалид» та журналу «Братская помощь»¹¹². Однак не всі надіслані статті були надруковані: деякі з них не пройшли цензуру, інші не дійшли поштою. Дописи були присвячені різним воєнним проблемам, вони демонстрували публіцистичний талант та ерудицію автора.

¹⁰⁷ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 179326. – Л. 1-8.

¹⁰⁸ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 4.

¹⁰⁹ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 163531. – Л. 1-8.

¹¹⁰ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 121023. – Л. 2-3.

¹¹¹ Рябинин А. На войне 1904–1905 гг. : из записок офицера действующей армии. – Одесса : Тип. Акц. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1909. – С. 12-14.

¹¹² Рябинин А. Бой батальона по опыту русско-японской войны // Русский инвалид. – 1905. – № 219. – С. 5–6; Бой роты по опыту русско-японской войны // Русский инвалид. – 1905. – № 156. – С. 3–4; Штыковая атака // Русский инвалид. – СПб., 1905. – № 229. – С. 8.

Влітку 1905 р. О. Рябінін перебував на полкових навчаннях біля м. Херсу. Останній період війни він описував так: «День за днем наші біуваки ставали схожими на звичайні мирні табори... Серед офіцерства думки про продовження війни виголошувалися рідко, а серед солдат не виказувалися взагалі. Півтора роки невдалої війни втомили армію і погасили віру у перемогу»¹¹³.

17 серпня 1905 р. до війська надійшла неофіційна звістка про те, що між Росією і Японією укладено мир. 4 вересня О. Рябінін отримав наказ зі штабу корпусу про негайне відкомандирування до Петербурга для продовження навчання в академії¹¹⁴.

Воєнні події та свою участь у них О. Рябінін, який був свідком боїв під Дашичао, Бенсіху, Мукденом, на річці Шахе та ін., детально описав у історико-мемуаристичній праці «На войне 1904-1905 гг. Из записок офицера действующей армии». За відзнаку в боях з японцями його було нагороджено орденом «Святої Анни 4-го ступеня» («Анненська зброя» з написом «За хоробрість») та орденом «Святого Станіслава 3-го ступеня»¹¹⁵. ФОТО 3

У майбутньому фронтові події знайшли своє відображення в низці історичних праць О. Рябініна та його військово-теоретико-тактичних дослідженнях. Отже, варто відзначити що перебування на фронті Російсько-японської війни сприяло активізації інтелектуальної роботи військового.

Після закінчення війни, у 1905 р. О. Рябінін продовжує навчання в Миколаївській академії Генерального штабу. За успішні результати його було поновлено без повторного курсу навчання. В академії він отримав свої чергові нагороди – орден «Святої Анни 3-го ступеня» та світло-бронзову медаль «В пам'ять війни з Японією 1904-1905 років».

Невдала війна з японцями стала одним із поштовхів до початку першої російської революції 1905-1907 рр., напередодні якої почали створюватись професійно-політичні організації інтелігенції (академіків, письменників, інженерів, вчителів, адвокатів тощо), які перебували під впливом ліберальної ідеології. Російська інтелігенція сподівалася, що перемога у Російсько-японській війні дозволить вирішити економічні, соціальні та політичні суперечності в Росії. Ліберальні ідеї були близькими і О. Рябініну, але він як професійний військовий, учасник бойових дій бачив армійські негаразди та невдачі, передбачав і крах надій на краще майбутнє країни.

Незважаючи на поширення ліберального руху серед військових, за спогадами О. Рябініна, у 1905-1907 рр. слухачі академії не відвідували

¹¹³ Рябинин А. На войне 1904–1905 гг. : из записок офицера действующей армии. – Одесса : Тип. Акц. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1909. – С. 210-217.

¹¹⁴ Там же. – С. 219.

¹¹⁵ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 121023. – Л. 2.

жодних нічних конспіративних зібрань, хоча серед них були окремі ліберально налаштовані особи. Зокрема до військових-лібералів офіцер відносив випускника 1906 р. М. Родкевича (молодшого) та випускників 1907 р. С. Каменєва (в майбутньому начальник штабу РСЧА) і Н. Петіна (в майбутньому командувач Південно-Західним фронтом РСЧА)¹¹⁶.

На час повернення до навчання в академію, восени 1905 р. О. Рябінін вже мав певну публіцистичну репутацію і симпатизував діяльності лібералів (ще з юності цікавився літературними творами народників), оскільки на війні побачив чимало армійських негараздів. У 1905 р. він увійшов до складу гуртка «лівих» військових (серед них були і цивільні). У грудні того ж року гуртківці розпочали видавати газету «Военный голос», до редакції якої входив і О. Рябінін (проіснувала по вересень 1906 р.)¹¹⁷. (ФОТО 4).

«Военный голос» – перша в Росії щоденна приватна незалежна воєнно-суспільна газета, присвячена «служінню інтересам армії і флоту і реорганізації їх на прогресивних засадах, у відповідності з воїнським боргом і новим державним устроєм Імперії»¹¹⁸.

До редколегії газети входили В. Апушкін, В. Новицький, О. Рябінін, видавничий редактор В. Шнеур, якого невдовзі на посаді замінив П. Коровиченко. В. Шнеур був таємним донощиком, а тому випуски газет часто конфісковували, а її співробітників висилали з Петербурга. 5 вересня 1906 р. видання газети було заборонено Радою Міністрів на вимогу тодішнього воєнного міністра О. Редигера. В. Новицький та П. Коровиченко були тимчасово вислані з Петербурга, а О. Рябінін отримав непряме покарання за співпрацю в газеті «Военный голос» – після закінчення академії йому не дозволили залишитися в Петербурзі¹¹⁹.

У 1906 р. О. Рябінін успішно закінчив академію за першим розрядом і з відмінними результатами засвоїв додатковий академічний курс. 7 травня 1907 р. за особисті успіхи у засвоєнні наук він одержав чергове звання штабс-капітана. Після закінчення академії, 9 травня 1907 р. він одержав призначення до 59-го піхотного Люблінського полку командиром 12-ї роти (в місті Одеса)¹²⁰.

Саме так поступово відбувається формування О. Рябініна як інтелектуала-фахівця у галузі воєнної науки. Етичною основою становлення О. Рябініна як патріота своєї країни та військового спеціаліста стало материнське виховання, здобуття вищої воєнної освіти та участь у бойових діях Російсько-японської війни 1904-1905 рр. До кола

¹¹⁶ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 4.

¹¹⁶ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 179326. – Л. 5-6.

¹¹⁷ ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 4.

¹¹⁸ Военный голос // Военная энциклопедия. – 1912. – Т. 6. – С. 583–584.

¹¹⁹ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 4-5.

¹²⁰ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 163531. – Л. 8.

питань, що цікавили молодого військового, потрапляло все більше проблем воєнної історії, теорії та практики, що перепліталися з аналізом стану реформування Російської армії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Реалізація творчого потенціалу в цей період життя здійснювалася переважно через публіцистичну діяльність.

2.2. Військовий та науковець (1907-1921 рр.)

Академічна освіта дала О. Рябініну право на викладання низки навчальних дисциплін (геодезії, географії, статистики та військової історії). Одночасно з військовою службою він починає займатися педагогічною та науковою роботою.

Ще під час навчання в академії О. Рябінін брав участь у роботі найбільшого військового історико-теоретико-тактичного товариства царської Росії – «Общества ревнителів военных знаний». Товариство було засноване у грудні 1896 р. у Петербурзі з ініціативи офіцерів 2-ї гвардійської піхотної дивізії. Очолювали це об'єднання військовий історик професор А. Мишлаєвський, генерали Є. Бібіков, Д. Левшин, Н. Корф, капітан Є. Новицький. Саме ці офіцери і склали основу товариства, головною метою якого був розвиток як власне військових, так і загальних знань¹²¹. На засіданнях товариства розглядалися питання військового мистецтва, історії війн, військової тактики, озброєння, військової психології тощо. На сторінках журналу «Общество ревнителів военных знаний» О. Рябінін опублікував свої праці – «Бой под Бенсиху»¹²², «Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых»¹²³; у співпраці з товариством вийшли друком його праці «Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение. Военно-историческое и тактическое исследование»¹²⁴, «На войне 1904–1905 гг.: Из записок офицера действующей армии»¹²⁵ та «Балканская война»¹²⁶. О. Рябінін зробив вагомий внесок у діяльність цього військово-інтелектуального осередку, проявивши неабиякий хист до наукової праці.

¹²¹ Общество ревнителів военных знаний // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1974. – Т. 18. – С. 249.

¹²² Рябінін А. Бой под Бенсиху // Общество ревнителів военных знаний. – СПб., 1906. – № 3. – С. 33–52.

¹²³ Рябінін А. Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых // Общество ревнителів военных знаний. – СПб., 1913. – № 1. – С. 1–14.

¹²⁴ Рябінін А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение : воен.-ист. и такт. исслед. / А. Рябінін. – СПб., 1910. – 374 с.

¹²⁵ Рябінін А. На войне 1904–1905 гг. : из записок офицера действующей армии. – Одесса : Тип. Акц. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1909. – 220 с.

¹²⁶ Рябінін А. Балканская война; Общ. ревнителів воен. знаний. – СПб. : Эконом. типо-литография, 1913. – 84 с.

Така активна діяльність молодого дослідника привернула увагу наукового співтовариства (ФОТО 5).

Роботи, написані О. Рябініним в період з 1906 по 1914 рр. (до початку Першої світової війни), були переважно військово-історичної тематики, винятком є лише стаття «Царская семья в Крыму осенью 1913 г.»¹²⁷. Окрему групу робіт становлять військово-теоретико-тактичні дослідження, написані на основі власного бойового досвіду: «Штыковая атака»¹²⁸, «Сторожевая служба пехоты в русско-японскую войну»¹²⁹, «Бой роты и батальона по опыту русско-японской войны»¹³⁰, «Программы занятий при подготовке к ночным действиям»¹³¹, більшість з них надруковані в типографії військового видавництва В. Березовського.

Активна участь у роботі товариства «Общество ревнителів военных знаний», наукові дослідження, публікації у засобах масової інформації, спілкування та співпраця з багатьма видатними військовими діячами та науковцями надали можливість О. Рябініну увійти до кола військових-інтелектуалів. Тривало професійне зростання та формування нових наукових зацікавлень військового.

Після закінчення академії у 1907 р. О. Рябінін отримав призначення до 59-го Люблінського полку у м. Одесі. Одночасно з виконанням службових обов'язків (командир роти) у нього з'явилась можливість зайнятися викладацькою діяльністю в Одеському юнкерському училищі (де з колегами-викладачами склалися добрі стосунки). Пізніше він згадував про добрі відносини з військовими викладачами Зальцманом, Афанасьєвим, Загороднім¹³².

Командиром полку, де проходила служба О. Рябініна, був генерал Дмитро Складєвський, якого у 1909 р. зняли з посади за доносом. У гарнізонній бібліотеці було знайдено «заборонені» книжки, і начебто командир не забороняв їх читати підлеглим. Після цього інциденту у Д. Складєвського загострилися відносини з командуєчим армією, і він був змушений перевестися до Іркутська. На новому місці службова кар'єра не склалася, і він пішов у відставку. У відставці займався переселенням селян з південних регіонів на Північ. Помер Д. Складєвський 1913 р. Його вдова проживала там і далі, отримуючи пенсію від Соцзабесу за сибірську службу чоловіка¹³³.

¹²⁷ Рябинин А. Царская семья в Крыму осенью 1913 г. // Возрождение. – 1913. – № 139. – С. 40.

¹²⁸ Рябинин А. Штыковая атака // Русский инвалид. – СПб., 1905. – № 229. – С. 8.

¹²⁹ Рябинин А. Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну. – СПб., 1908. – 40 с.

¹³⁰ Рябинин А. Бой роты и батальона по опыту Русско-японской войны. – СПб., 1908. – 61 с.

¹³¹ Рябинин А. Программы занятий при подготовке к ночным действиям. – СПб., 1911. – 17 с.

¹³² Архівний фонд Управління Служби безпеки України в Одеській області. – Спр. №12259-п. –

Арк. 6.

¹³³ Там само. – арк. 6.

Протягом 1907-1911 рр. О. Рябінін неодноразово мав відрядження для участі в різноманітних військових заходах: 1907 р. – до воєнного табору біля с. Морозівка (штаб 2-ї саперної бригади) як член екзаменаційної комісії з перевірки саперних підрозділів піхоти; 1908 р. – як керівник літніх занять з тактики і топографії з юнкерами Одеського піхотного училища; 1910 р. він відряджений до Петербурга для доповіді «О ночных боях» на засіданні товариства «Общество ревнителй военных знаний» (з цією доповіддю протягом 1910 р. О. Рябінін виступав у військових частинах міст Луцьк, Острог та Ізяслав). 26 листопада 1909 р. О. Рябініна призначено старшим ад'ютантом 32-ї піхотної дивізії (м. Рівне), але після 5 місяців клопотання його перевели до Петербурзького округу до штабу 37 дивізії. У Петербурзі на посаді старшого ад'ютанта О. Рябінін неодноразово призначався виконуючим обов'язки начальника штабу дивізії¹³⁴.

Восени 1910 р. змінюється сімейний стан О. Рябініна. Він одружився з Марією Скляревською (дочкою вже згадуваного командира полку)¹³⁵. Від цього шлюбу у них народилося двоє дітей – донька Наталя (1912 р. н.) та син Юрій (1928 р. н.) (ФОТО 6, 7).

У Петербурзі О. Рябінін влаштувався приватним викладачем до Володимирівського воєнного училища, де пропрацював 4 роки. Прагнучи вдосконалення освіти, він у 1910 р. вступив на вечірнє відділення Імператорського археологічного інституту – центрального навчально-наукового закладу для підготовки археологів та архівістів¹³⁶. В інституті із задоволенням вивчав історичні науки – нумізматику; архівознавство; первісну та християнську археологію; слов'яно-руську, грецьку та латинську палеографію; дипломатику; юридичні старожитності та інші дисципліни¹³⁷. З великою вдячністю він згадував викладачів – професорів С. Платонова, М. Покровського, С. Середоніна та викладача О. Маркова¹³⁸. У 1911 р. після успішного закінчення інституту О. Рябінін отримав піврічне відрядження (з науковою метою) до Швеції. Після повернення він написав доповідь «Скандинавские хроники и русские летописи». У 1921 р. конспект цієї доповіді був на конкурсі в Одеському інституті народної освіти¹³⁹. У цілому за час навчання в інституті О. Рябінін здобув чималий багаж знань у галузях архівної справи,

¹³⁴ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 121023. – Л. 10-11.

¹³⁵ Там же. – Л. 10-11.

¹³⁶ Яковлев П. С. Памятная книжка Императорского Археологического института в С.-Петербурге, 1878–1911 гг.. – 1911. – 100 с.

¹³⁷ Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга. – Ф. 119. – Оп. 1. – Д. 226. – Л. 5, 10, 24, 29, 39, 41, 57.

¹³⁸ Яковлев П. С. Памятная книжка Императорского Археологического института в С.-Петербурге, 1878–1911 гг.. – 1911. – С. 15-16.

¹³⁹ ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 2.

палеографії, історичній географії та визначився з професійними інтересами, відійшовши від публіцистики в бік критичного дослідження.

З 1911 р. О. Рябінін був співробітником найбільшого книжкового видавництва І. Ситіна. З 1911 по 1915 рр. у видавництві було надруковано 18 томів «Военной энциклопедии»¹⁴⁰. О. Рябінін був серед редакторів цього масштабного видання. У редколегії енциклопедії знову зустрілися колишні співробітники редакції газети «Военный голос» (1905-1906 рр.), зокрема В. Апушкін та В. Новицький. На жаль, енциклопедію не було видано повністю, оскільки її не можна було розповсюджувати в військових частинах, а війна 1914 р. і зовсім перервала всі видавничі та літературні плани¹⁴¹.

У тематичній серії видавництва «Отечественная война и русское общество» було опубліковано статтю О. Рябініна «Наполеон как полководец»¹⁴². У 1913 р. вийшла друком фундаментальна праця історика «Балканская война», яка принесла автору визнання (як мілітарного дослідника) у військових колах¹⁴³. Показово, що працю було перекладено болгарською та сербською мовами (за неофіційними даними, примірників поки що не знайдено), а також використано у підготовці статті «Балканские войны», опублікованої в «Большой советской энциклопедии» 1970 р.¹⁴⁴.

Отже, період 1910-1914 рр. у біографії вченого насичено плідною науковою та творчою роботою. Всього за чотири роки служби у Петербурзі О. Рябінін досяг блискучого кар'єрного зростання: отримав військове звання – підполковника, працював викладачем загальної та військової історії в кадетському та юнкерському училищах, доцентом, а потім і естраординарним професором петербурзької Миколаївської академії Генерального штабу. Це був період розквіту інтелектуальної творчості дослідника.

Добре освічений військовий спеціаліст О. Рябінін отримав у той час і свої чергові нагороди – орден «Святого Станіслава 2-го ступеня» і світло-бронзові медалі «У пам'ять 100-річчя Вітчизняної війни 1812 р.» та «В пам'ять 300-річчя царювання Дому Романових».

Про політичну орієнтацію О. Рябініна 1907-1914 рр. відомо небагато, але можемо припустити його співпрацю з більшовиками. Це пояснюється його роботою в редколегії журналу «Просвещение» (теоретичний

¹⁴⁰ Военная энциклопедия. Т. 18. – СПб., 1915. – С. 2.

¹⁴¹ Аф УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 7.

¹⁴² Рябинин А. Наполеон как полководец // Отечественная война и русское общество. – М. : Изд. Сытина, 1912. – Т. 3. – С. 27–40.

¹⁴³ Рябинин А. Балканская война; Общ. ревнителей воен. знаний. – СПб. : Эконом. типо-литография, 1913. – 84 с.

¹⁴⁴ Балканские войны 1912–13 // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1970. – Т. 2. – С. 576.

друкований орган більшовиків з 1913 р.)¹⁴⁵. Редакційна колегія журналу складалася з двох частин – закордонної та російської. До закордонної входили В. Ленін, Г. Зинов'єв, Л. Камен'єв, А. Трояновський. Російську частину редакції представляли А. Савельєва, А. Ульянова-Єлізарова, М. Ольминський, Л. Михайлов, О. Рябінін та К. Швидкий. Пізніше, 1923 р., О. Рябінін написав статтю до історичного журналу «Пролетарская революція» – «К истории марксистского журнала «Просвещение» (последний июльский номер 1914 г.)», присвячену історії періодичного видання більшовиків¹⁴⁶.

З початком Першої світової війни О. Рябінін служив у штабі 3-ї армії в загальному відділі. На нього було покладено обов'язки відповідального за телеграфні комунікації, вивчення та забезпечення шляхів сполучення фронту¹⁴⁷.

У другій половині 1914 р. 74-ту піхотну дивізію, в якій служив О. Рябінін, було передислоковано до Івангородської фортеці (Польща). Фортеця була збудована у 1847 р. імператором Миколою I на р. Вісла, в 90 км південніше Варшави. У 1913 р. відбулася реконструкція фортеці, і та стала важливим стратегічним об'єктом російської армії. З початком Першої світової війни фортеця була опорним пунктом російських військ під час Варшавсько-Івангородської операції¹⁴⁸.

Численні згадки про службу О. Рябініна в Івангороді знайдено в мемуарах полковника О. фон-Шварца (1874–1953), якого напередодні війни було призначено комендантом фортеці Івангород. Прибувши до Івангорода наприкінці липня 1914 р., він зустрів там О. Рябініна, з яким, як зазначає сам автор, був добре знайомий¹⁴⁹. Судячи з цих спогадів, можемо припустити, що його стосунки з О. Рябініним були товариськими. Це і не дивно, адже їх долі тісно пересікалися: обидва пройшли fronti Російсько-японської війни 1904–1905 рр., були членами військового «Общества ревнителей военных знаний» і тепер знов зустрілися за небезпечних, тяжких умов війни. О. Рябінін був знайомий з науковою роботою О. фон-Шварца, посилався на його працю «Оборона Порт-Артура» в своїй монографії «Ночные действия войск. Примеры военной истории»¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Большевицкая периодическая печать (дек. 1900 – окт. 1917) / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М., 1964. – 254 с.

¹⁴⁶ Рябинин А. К истории марксистского журнала «Просвещение». (Последний июльский номер 1914 г.) // Пролетарская революция. – 1923. – № 2. – С. 399–400.

¹⁴⁷ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 6-7.

¹⁴⁸ Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Ч. 5 : Период с октября 1915 по сентябрь 1916 года / сост. В. Клембовский. – М., 1920. – С. 20.

¹⁴⁹ Шварц А. В. фон. Ивангород в 1914–1915 : из воспоминаний генерал-лейтенанта А. В. фон Шварца – коменданта крепости. – Париж : Танаис, 1969. – 174 с.

¹⁵⁰ Рябинин А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение : воен.-ист. и такт. исслед.. – СПб., 1910. – С. 165.

В Івангородській фортеці підполковник О. Рябінін (з червня 1914 р.) був помічником командира фортифікаційної артилерії, тобто її фактичним керівником, користувався довірою і повагою командування та підлеглих солдат. Йому доручалися відповідальні завдання з підготовки артилерії до захисту кріпості¹⁵¹. Під час бойових дій О. Рябінін був консультантом і радником коменданта фортеці, проводив аналіз перебігу воєнних дій та детально планував організацію управління артилерійським вогнем¹⁵².

Восени 1914 р., готуючись до оборони фортеці від наступу австро-угорських і німецьких військ, було проведено військові маневри. Для участі у навчальних операціях у середині вересня до Івангорода прибули рота моряків Гвардійського екіпажу і морський батальйон спеціального призначення під командуванням капітана 1-го рангу М. Мазурова. У ході навчань О. Рябінін займався підготовкою артилеристів. Під час маневрів три сформовані артилерійські батареї виконали поставлені завдання на «відмінно». О. фон-Шварц відзначив: «Потрібно віддати належне полковнику Рябініну: він зумів відмінно організувати цю стрільбу»¹⁵³.

26 вересня 1914 р. О. фон-Шварц отримав повідомлення про наступ німецьких військ. Він одразу доручив О. Рябініну організувати вогонь з двох груп фортифікаційної артилерії (60 гармат). Перша оборона фортеці тривала більше 12 годин і закінчилася загальним відступом німецьких військ¹⁵⁴ (ФОТО 8).

Загалом оборона Івангорода стала однією з найуспішніших операцій Російської армії на початку війни. Фортеця витримала три масштабні штурми австро-угорських і німецьких військ. О. Рябінін брав участь у бойових діях, а також займався проведенням відповідальних операцій на фронті. Наприклад, наприкінці жовтня 1914 р. по всьому полю битви, включно до лінії фронту «Яновице-Чорний ліс-Полічна», проводилась операція зі збирання залишених ворогом зброї та снарядів. Цю роботу було покладено на О. Рябініна, який разом із підлеглими солдатами зібрав і доставив до фортеці кілька тисяч рушниць й кілька десятків кулеметів¹⁵⁵.

Звістка про успіхи на фронті не оминула імператора Миколу II, і той вирішив відвідати фортецю з візитом. Цар прибув 30 жовтня 1914 р. Під час зустрічі з О. фон-Шварцом імператор відзначив: «Дякую за доблесну оборону, особливо кріпосну артилерію». З центрального пункту управління вогнем О. Рябінін особисто доповів імператору про ведення бою артилерією. Після офіційного звітування він разом із О. фон-Шварцем був запрошений царем на сніданок¹⁵⁶. Цей факт був засвідчений

¹⁵¹ Шварц А. В. фон. Івангород в 1914–1915 ... – С. 36.

¹⁵² Там же. – С. 41.

¹⁵³ Там же. – С. 42–44.

¹⁵⁴ Там же. – С. 52.

¹⁵⁵ Там же. – С. 83.

¹⁵⁶ Там же. – С. 86.

і в мемуарах ще одного учасника тих подій – О. Спиридовича (1873–1952), начальника двірцевої охоронної агентури, який завжди супроводжував імператора під час його подорожей¹⁵⁷ (ФОТО 9).

За особисті відзнаки у військових операціях проти Австро-Угорщини і Німеччини та успішну роботу в процесі загальної мобілізації 1914 р. О. Рябінін був нагороджений орденами «Святого Володимира 4-го ступеня» і «Святої Анни 2-го ступеня» та світло-бронзовою медаллю «За зусилля по успішному виконанню загальної мобілізації 1914 р.»¹⁵⁸.

Навесні 1915 р. командування російської армії було змушене розпочати «Великий відступ» – план стратегічного відходу російських військ з Галичини та Польщі. Це був необхідний захід для нарощування потужностей військової промисловості та поповнення і підготовки резервів армії. Проведенням цієї операції керував головнокомандувач арміями Західного фронту Російської армії генерал М. Алексєєв (1857–1918).

11 липня 1915 р. полковник О. фон-Шварц отримав наказ М. Алексєєва розпочати евакуацію з Івангорода. Комендант фортеці, виступив проти такого рішення. Він був упевнений: «...ворог далі Івангорода не пройде і буде зупинений тут надовго». Однак кінцевим наказом головнокомандувача було: «Все покинути, зруйнувати, вивозити і відходити», що змусило О. фон-Шварца розпочати підготовку евакуації¹⁵⁹.

11 червня 1915 р. о 21.00 начальник фортифікаційної артилерії О. Рябінін (разом із начальником інженерів генералом П. Поповим (1867–1960), фортифікаційним інтендантом капітаном О. Сізовим, командиром 32-ї бригади ополчення генерал-майором Е. Францевичем (1879–1972) і командиром морського полку контр-адміралом Г. Мазуровим (1867–1918)) взяв участь у «Зборах Оборони фортеці», які скликав О. фон-Шварц на своїй квартирі. На зборах комендант сповістив присутніх, що головнокомандувач ще в квітні місяці прийняв рішення про евакуацію фортеці та створення на її місці звичайного укріплення. Зі змісту мемуарів видно, що члени Ради надзвичайно важко сприйняли цю новину, всі були морально подавлені¹⁶⁰. На зборах було прийнято рішення про готовність фортеці до продовження оборони. Однак, виконуючи наказ головнокомандувача з 12 липня розпочалася евакуація кріпосного майна¹⁶¹. Так пройшла остання рада оборони Івангорода. 22 червня 1915 р. усі основні укріплення фортеці було підірвано.¹⁶²

¹⁵⁷ Спиридович А. И. Великая война и Февральская Революция 1914–1917 гг.. – Нью-Йорк, 1962. – С. 14.

¹⁵⁸ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 121023. – Л. 10-11.

¹⁵⁹ Шварц А. В. фон. Ивангород в 1914–1915 ... – С. 150.

¹⁶⁰ Там же. – С. 151.

¹⁶¹ Там же. – С. 152.

¹⁶² Там же. – С. 164.

Як чутлива людина, О. Рябінін морально важко переніс цю евакуацію та відступ. Місяці важкої, але цікавої та славетної служби на позиціях Іваногородської фортеці завершилися. О. фон-Шварц у мемуарах згадує про чудові дружні стосунки між усіма членами командного складу. О. Рябініна і всіх інших командирів він характеризує як бездоганних офіцерів, щирих патріотів, які любили Батьківщину, армію і свою справу¹⁶³.

Влітку, протягом червня-липня 1915 р., О. Рябінін керував відходом артилерійських частин на східні позиції. Відомо, що з червня 1915 р. його було призначено виконуючим обов'язки начальника штабу 74-ї (сформованої з 37-ї) піхотної дивізії¹⁶⁴. Протягом липня-червня 1915 р. О. Рябінін перебував на позиціях «Крымыды-Горожанка-Тустабаба-Марково»¹⁶⁵ (неподалік сучасного міста Галич Івано-Франківської області)¹⁶⁶. Командування на цьому відрізку фронту здійснював генерал В. Май-Маєвський (1867–1920). Про перехід 74-ї піхотної дивізії 19 червня 1915 р. О. Рябінін писав у своєму польовому щоденнику: «Артилерія 74 дивізії рушила об 11 год. 30 хв. ... відхід відбувається безперешкодно»¹⁶⁷.

Цікавими є записи О. Рябініна відносно стосунків російських солдат з населенням Австро-Угорщини: «Сьогодні в районі дислокації поліцейський урядник відбирав у місцевих жителів скот... населення невдоволене і спостерігаються випадки сигналізації австрійським військам, перерізаніє наших телефонних дротів...»¹⁶⁸ (ФОТО 10).

На фронті командування Російської армії приділяло багато уваги підтримці психологічної стійкості бійців та підняттю їх бойового духу. Ці заходи були особливо актуальні під час «Великого відступу», коли багато солдатів і офіцерів були деморалізовані через здачу своїх позицій без бою. З метою моральної та духовної підтримки О. Рябінін разом з іншими офіцерами організували традиційні колективні служби-молебні «Про дарування перемог»¹⁶⁹.

У грудні 1915 р. О. Рябінін отримав чергове звання полковника і призначається командиром 169-го Ново-Трокського полку (43-ї піхотної дивізії), який воював з німецькими військами на Північному фронті. Йому довелося неодноразово переживати криваві атаки та здійснювати важкі переходи. О. Рябінін протягом 1915–1916 рр. був двічі поранений і відправлявся для лікування у тил (до Одеси). Надалі, як він сам згадує,

¹⁶³ Там же. – С. 153.

¹⁶⁴ РГВИА. – Ф. 409. – Оп. 1. – Д. 121023. – Л. 10-11.

¹⁶⁵ РГВИА. – Ф. 2404. – Оп. 2. – Д. 157. – Л. 3.

¹⁶⁶ Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Ч. 5 ... – С. 96.

¹⁶⁷ РГВИА. – Ф. 2404. – Оп. 2. – Д. 157. – Л. 3.

¹⁶⁸ Там же. – Л. 4.

¹⁶⁹ Там же. – Л. 26.

його почали турбувати нирки, стан здоров'я значно погіршився. У 1917 р. полковника О. Рябініна було звільнено з військової служби за станом здоров'я¹⁷⁰.

Лютнева революція 1917 р. негативно вплинула на російську армію в цілому, поглиблюючи її дезорганізацію. 14 березня 1917 р. було видано наказ №1 Петроградської ради, згідно з яким офіцери мали владу лише в воєнних ситуаціях. Цей наказ підірвав і без того погану дисципліну та сприяв повному розвалу армії. Влітку мільйони деморалізованих солдат кинулися з фронту до дому, елементарному порядку прийшов кінець.

У 1917 р. при Тимчасовому урядові О. Рябініна призначили командиром полку, але він не мав змоги приступити до виконання своїх обов'язків через загострення хвороби (у нього були проблеми з венами та нирками). Надалі, за станом здоров'я, О. Рябінін не міг служити з повною віддачею¹⁷¹.

У зв'язку з революційними подіями 1917 р. О. Рябініна відповідно до революційних правил було наново переобрано на посаду командира 169-го Ново-Троцького полку. Будучи достатньо «м'яким» командиром, він не мав проблем з особовим складом. Користуючись авторитетом серед товаришів по службі, полковник О. Рябінін вирішив українізувати свій полк. Йому у цій справі допомагав палкий український патріот, начальник штабу 43-ї піхотної дивізії полковник П. Ліпка¹⁷².

Восени 1917 р. розпочався розпад старої армії. О. Рябінін залишився служити на Румунському фронті, де його згодом обрали на посаду начальника штабу 26-го корпусу (корпус ще за Тимчасового уряду планували українізувати). 22 листопада 1917 р. телеграфним розпорядженням штабу верховного головнокомандувача М. Бонч-Бруєвича О. Рябініна було призначено начальником штабу 26-го корпусу. Це призначення було здійснено і радянською владою наказом від 24 грудня 1917 р. З цим корпусом О. Рябінін залишився до його саморозпуску по домівках.

27 січня 1918 р. країни «Четверного союзу» підписали мирний договір з делегацією Центральної Ради Української Народної Республіки. Отже, участь О. Рябініна у Першій світовій війні фактично скінчилася. Військова ж служба при Генеральному штабі української армії продовжувалася до 1919 р.

За час перебування на фронтах Першої світової війни наукова робота О. Рябініна фактично припинилась, було опубліковано лише декілька

¹⁷⁰ ДАОО. – Ф. Р-100. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 17.

¹⁷¹ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 8.

¹⁷² Тинченко Я. Українське офіцерство : шляхи скорботи і забуття, 1917–1921 роки. – К., 1995. – С. 67-68.

статей-кореспонденцій до газети «Русское слово» (видання Д. Ситіна)¹⁷³. Тобто участь у війні не сприяла науковій роботі військового-науковця.

Окрім писемних джерел, з яких дізнаємося про участь О. Рябініна у Першій світовій війні та в національно-визвольних змаганнях 1917-1918 рр., маємо п'ять фотокарток цього періоду його життя. Перший фотопортрет знайдено в Російському державному архіві кінофотодокументів. Фото має підпис: «Начальник штабу 37-ї піхотної дивізії, полковник Олександр Олександрович Рябінін», датується жовтнем 1916 р., місце зйомки – Дора-Ріша¹⁷⁴ (ФОТО 11).

Наступні два оригінали фотокарток зберігаються в приватних колекціях. Перша має назву «Обід у Самарців 28-го листопада...», на ній зображені офіцери 147-го піхотного Самарського полку (37-ї піхотної дивізії), що в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. у складі 18-го армійського корпусу брала участь в бойових діях 8-ї і 9-ї армій на Південно-Західному і Румунському фронтах. Це фото зберігається в приватній колекції (родинному альбомі) російського генеалога М. Лінниченка й опубліковане на його сайті «Родовое гнездо»¹⁷⁵ (ФОТО 12).

На третьому фото – командир О. Рябінін разом з офіцерами 169-го Ново-Трокського полку на Південно-Західному фронті 25 липня 1917 р. Цю фотокартку український воєнний історик Я. Тинченко отримав з приватної колекції від російського воєнного історика О. Кавтарадзе для публікації у книзі «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)»¹⁷⁶ (ФОТО 13).

Останнє фото з родинного архіву Рябініних-Скляревських подає образ Олександра Олександровича кінці 1917 – початку 1918 рр., коли він брав участь у процесі формування українських збройних сил, про що йтиметься докладніше далі (ФОТО 14).

Упродовж листопада 1917 р. на базі 9-ї армії було сформовано окремі роти, батальйони та ескадрони з вояків-українців за всіма родами військ. Наступним важливим кроком у новоутворених зукраїнізованих корпусах і дивізіях було призначення командирів і начальників штабів. З приводу пропозиції кандидатур на найвищі командні посади голова Українського військового комітету 10-ї армії осавул С. Білецький писав (до генерального секретаря у військових справах): «Аби справа стала на

¹⁷³ ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 3.

¹⁷⁴ Российский государственный архив кинофотодокументов. – Ал-101. зн. 22. Полковник А. А. Рябинин.

¹⁷⁵ Об одном фото «Обед у Самарцев 28 ноября...» // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://rodovoyegnezdo.narod.ru/War/obodnomphoto.htm>

¹⁷⁶ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – К. : Темпора, 2007. – С. 93.

певний і міцний ґрунт, необхідно якнайшвидше утворити командні центри, себ-то перш за все посади командирів деяких (українізованих) корпусів, начальників дивізій та їх штабів. В командному складі армії такі люди є. Згідно з постановою загальних зборів армійського українокомітету разом з представниками корпусних та дивізійних рад (протокол №12 від 15 сього листопада) ухвалено звернутися до Вас, аби негайно було призначено на посаду командира 26 корпусу (українізуємого), зараз вільну, командира 169 Ново-Трокського полку, Генерального штабу полковника Рябініна, котрий призначається за начальника штабу того ж корпусу. Людина ся багато поклала труда на наші справи, дуже популярна поміж українцями-воєями і щиро та одверто стоїть на сторожі українських інтересів взагалом. Необхідність призначення полковника О. Рябініна на посаду командира 26-го армійського корпусу, як виявилось на засіданні, являється потребою дійсно насущною і змінити або відсунути її абсолютно неможливо. Щиро прохаємо Вас якнайшвидше улагодити цю справу»¹⁷⁷. Цим самим документом на посаду командира 10-го корпусу було призначено начальника штабу 43-ї піхотної дивізії полковника П. Ліпка.

Військові знання і досвід офіцерів О. Рябініна та П. Ліпка були потрібні Україні. З грудня 1917 р. за наказом Військового Секретаріату Центральної Ради їх було призначено керувати українізованими корпусами на Румунський фронт. О. Рябініна призначили командувати 26-м армійським корпусом¹⁷⁸. У 1917 р. цей корпус (сформований з 6-го Полтавського корпусу) займав позиції у Карпатах в районі Кімполунга на Буковині, організаційно входив до ІХ російської армії Румунського фронту. Полковник О. Рябінін прибув на посаду 1.12.1917 р. Під його керівництвом корпус було цілком українізовано та перейменовано на 26-й Український¹⁷⁹.

Після оголошення українізації військ неукраїнська частина армії продовжувала залишати фронт цілими дивізіями та корпусами (наприклад, 18-й та 40-й корпуси). З окремих її частин було сформовано більшовицькі загони, які пересовувались з Румунії для боротьби з молодією українською державою. Російські військові старої імперської армії, які боролися проти більшовиків, теж залишали Румунський фронт і були залучені до добровільних загонів «для захисту Установчих зборів» і «контрреволюційної боротьби з українським «сепаратизмом».

Наприкінці 1917 р. 9-та армія, що дислокувалася на території Румунії, фактично мала лише два українські корпуси: 26-й (командир О. Рябінін,

¹⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1076. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 2.

¹⁷⁸ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии... – С. 18.

¹⁷⁹ Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 р. – листопад 1918 р. : організація, чисельність, бойові дії. – К. Темпора, 2009. – С. 275.

4 000 тис. вояків) та 10-й (командир П. Ліпко, залишилося всього 600 вояків), але і вони не становили чітко організованої військової сили.

Нестача харчів, фізичне та моральне виснаження змусили командування скликати «нараду президії армійської і корпусних рад, корпусних і дивізійних комісарів, армійських і корпусних отаманів 9-ї армії». На нараді було складено звернення до урядовців Центральної Ради і Генерального Секретаріату з вимогою негайного виведення військ з Румунії. Не можна було втрачати час – інакше існувала загроза втрати державного майна і хаотичного, самовільного, остаточного розвалу Української армії. Прийняте звернення підписали всі учасники наради, серед них і О. Рябінін¹⁸⁰.

За наказом Генерального штабу (у січні 1918 р.), О. Рябінін одержав звання генерал-майора (аналогічне звання в українській армії – генерал-хорунжий). Він перебував на Румунському фронті до наступу австро-угорських військ у лютому 1918 р.

Після повернення з Румунії на територію України О. Рябінін служив при Генеральному штабі в Києві, обіймаючи посаду начальника штабу 7-го Харківського корпусу (який на той час формувався у Києві). Проживав на вул. Левандовській, будинок №8 (у Печерському районі), разом із дружиною в її тітки Авраменко¹⁸¹.

29-го квітня 1918 р. було проголошено Українську Державу, яка проіснувала до 14 грудня 1918 р. Джерела дають мало свідчень про цей період життя О. Рябініна, але відомо, що він і надалі залишався при Генеральному штабі української армії. У цей же час, після тривалої перерви, з'являються публікації О. Рябініна на сторінках одеської газети «Молодая Украина». Статті «Созидание армии»¹⁸² та «К вопросу о козацкой армии на Украине»¹⁸³, які передають захоплення О. Рябініна українською державницькою ідеєю. У цих статтях він розглядає питання про відродження козацтва в Україні та необхідність розвитку української армії в контексті державного будівництва.

Уряд П. Скоропадського активно проводив процес військового реформування. В Українській армії було сформовано 8 корпусів: 1-й Волинський, 2-й Подільський, 3-й Херсонський, 4-й Київський, 5-й Чернігівський, 6-й Полтавський, 7-й Харківський (отаман Волкобой, начальник штабу – отаман Рябінін), 8-й Катеринославський і Окрема Сердюцька дивізія¹⁸⁴.

¹⁸⁰ Українська революція і державність (1917–1920) : наук.-бібліогр. вид. – К., 2001. – С. 83-84.

¹⁸¹ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 8-10.

¹⁸² Рябинин А. Созидание армии // Молодая Украина. – 1918. – 26 мая.

¹⁸³ Рябинин А. К вопросу о козацкой армии на Украине // Молодая Украина. – 1918. – 3 июня.

¹⁸⁴ Бойко О. Військова політика УНР (листопад 1918 – лютий 1919 років). – К. : Ін-т історії України, 2011. – С. 197–200.

До складу 7-го Харківського корпусу входили: 42-га піша дивізія (отаман О. Доценко, начальник штабу Еверт, 165, 166, 167, 168 піші полки та 42-га гарматна бригада); 33-тя піша дивізія (отаман Федяй, начальник штабу осавул Красовський, 129, 130, 131, 132 піші полки та 33-тя гарматна бригада); 10-та кінна дивізія (отаман Барбович; 10-й драгунський Новгородський, 10-й гусарський Інгерманландський, 10-й Одеський, 8-й гусарський Лубенський кінні полки)¹⁸⁵. Влітку до складу корпусу також увійшли 9-й панцерний дивізіон, 7-ма кінна гарматна дивізія, 5-й інженерний полк, 3-тя самохідна рота, 7-й радіотелеграфний дивізіон (3 станції) та 8-ма самохідна майстерня-потяг¹⁸⁶.

Реформування Української армії гетьманським урядом передбачало вирішення низки важливих питань, зокрема про порядок проходження служби старшинами Генерального штабу. При Генеральному штабі було розроблено відповідну схему, за якою визначалася чітка ієрархія, через яку мав пройти, та вимоги, яким повинен був відповідати український військовий на шляху від молодшого старшини муштрової сотні до отаману штабу корпусу¹⁸⁷. З проектом схеми мали бути ознайомлені всі старшини Генерального штабу, які мусили дати свої рекомендації з її вдосконалення.

21 липня 1918 р. начальник штабу 7-го корпусу О. Рябінін отримав доповідну записку та проект-схему від 2-го отаман-квартирмейстра з проханням ознайомитися і письмово викласти свої роздуми стосовно її впровадження [6, с. 3]. Генерал-хорунжий О. Рябінін, вивчивши проект схеми, стосовно питання організації командування курінем відзначив: «В інших арміях обов'язково командування курінем (батальоном). При умовах служби мирного часу командувати курінем необхідно. В часи війни можливо і не рахуватися з цим. На командування курінем ліпше призначати при виробстві в ранг військового старшини»¹⁸⁸.

У Києві, восени 1918 р., група професорів-економістів розробила проект відкриття Економічного інституту. О. Рябініна запросили викладати на кафедрі географії сусідніх з Україною країн (з 1907 р., після закінчення Миколаївської академії, він мав право викладання географії, статистики і топографії)¹⁸⁹.

З 12-го вересня 1918 р. отаман О. Рябінін був призначений начальником військово-наукового відділу Головного управління Генерального штабу Української Держави, де він працював до грудня 1918 р. Співробітниками відділу були: Мамонтов, Клобієв, Жданович, Обідний, Благодір, Офанасьєв, Пилипський, Лазарів, Ярославський,

¹⁸⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 43.

¹⁸⁶ Там само. – Арк. 66-67.

¹⁸⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37. – Арк. 1.

¹⁸⁸ Там само. – Арк. 3.

¹⁸⁹ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 8-12.

Селецький, Кончіць, Русів, Заїць, Мамонтова, Аркас, Спичинський, Коваль, Кузнеців, Опанасенко та Скляр¹⁹⁰.

Упродовж жовтня 1918 р. у Головному Українському Генеральному штабі проходили збори командирів корпусів, на яких вирішувалося багато питань про формування та підготовку кадрів; постачання палива; взаємини з населенням України та австро-угорськими військами тощо. Засідання відбулися 6-7, 9-14 та 16-18-го жовтня. Командир 7-го Харківського корпусу О. Рябінін теж перебував на зборах, однак із протоколів засідань видно, що активної участі в обговоренні питань він не брав. 12-го жовтня за наказом він був знятий з посади командира 7-го Харківського корпусу (можливо, через чергове загострення хвороб), а замість нього було призначено генерал-хорунжого П. Панченка-Криворотенка¹⁹¹. 10 листопада 1918 р. 7-й Харківський корпус було взагалі розформовано¹⁹².

Останнім офіційним документом, з якого нам відомо про службу О. Рябініна при Генеральному штабі Української армії, є його клопотання від 7 грудня 1918 р., в якому він, як начальник військово-наукового відділу, на прохання директора Військово-історичного музею дав дозвіл видати безкоштовний пайок штатним співробітникам Опанасу Кузнецову і Еухиму Опанасенку¹⁹³ (ФОТО 15).

Таким чином, офіційних документів, що містять інформацію про службу О. Рябініна при Генеральному штабі Української армії, не так вже й багато. Але й ці дані є по-своєму унікальними, адже за радянських часів він взагалі намагався (із зрозумілих причин) приховати будь-які зв'язки зі службою в армії УНР та армії Української Держави.

Так чи інакше, але О. Рябінін залишався на службі в Генеральному штабі до кінця 1918 р. У мемуарах колишній ад'ютант помічника начальника штабу української армії Є. Маланюк про О. Рябініна згадував таке (йдеться про передріздвяні дні, грудень 1918 р.): «В І генерал-квартирмерстві залишився симпатичний Генштабу хорунжий Рябінін, бувший доцент Миколаєвської академії Генерального штабу, справді – таки типовий доцент та ще й виразний російський інтелігент, та ще й на додаток – ліберал і либонь «народник». Від нього просто аж тхнуло героями творів Чехова...»¹⁹⁴.

За спогадами О. Рябініна, ще в листопаді 1918 р. у Києві розпочалися перевороти. Німці заявили про нейтралітет, і в грудні 1918 р. влада П. Скоропадського в Києві була лише номінальною. Реально ж існувала

¹⁹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 3. – Спр. 55а. – Арк. 3.

¹⁹¹ ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37. – Арк. 3.

¹⁹² АФ УСБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 57.

¹⁹³ ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 308, 319.

¹⁹⁴ Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році / М. Капустянський; Уривки зі спогадів. – К. : Темпора, 2004. – С. 331-332.

диктатура графа Ф. Келлера і князя О. Долгорукого. Вони спробували мобілізувати офіцерів, але їм це не вдалося. Тоді спробували вжити примусових дій, розпочавши розшук офіцерів Києва, які не з'явилися на мобілізацію. У Печерському районі (де проживав О. Рябінін) обшук будинку проводив якийсь поручик. О. Рябініна було затримано, на нього доніс сусід дякон. Під арештом його тримали три дні. Після оголошення німцями нейтралітету слідчі та охорона розбіглися, а затримані за неявку (на мобілізацію) офіцери спокійно розійшлися¹⁹⁵.

14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади, поступившись уряду Директорії на чолі з В. Винниченком. О. Рябінін теж підтримував антигетьманське повстання, але активної участі не брав¹⁹⁶. Коли в грудні 1918 р. війська Директорії увійшли до Києва, генерал О. Рябінін погодився на службу в армії УНР, і його призначили начальником генерал-квартирмейства. На цій посаді він залишався до початку 1919 р.¹⁹⁷.

У січні 1919 р. українські війська на чолі з С. Петлюрою увійшли до Києва. Подальша доля О. Рябініна в період громадянської війни в Україні нам фактично не відома. Утім, зі змісту його статті «Яссы и союзная оккупация на Украине» (присвяченої цьому періоду історії) стає зрозуміло, що генерал О. Рябінін у січні-лютому 1919 р. вірогідно брав участь у переговорах української делегації (на чолі з генералом О. Грековим) з представниками делегацій країн Антанти¹⁹⁸.

На початку 1919 р. О. Рябініна було мобілізовано до лав Червоної Армії та призначено начальником штабу Одеського мобілізаційного управління окружного комісаріату. Нарешті він повернувся до Одеси і зустрівся зі своєю родиною, яка мешкала в місті впродовж усієї війни¹⁹⁹.

В Одесі О. Рябінін (як талановитий, високоосвічений керівник) швидко та професійно налагодив справу: сформував і забезпечив функціонування мобілізаційного управління. Ревізор інспекції народного комісаріату Адольф Йоффе був вражений побаченими результатами роботи. О. Рябініна як військового спеціаліста було переведено на нове місце служби до Києва, до Управління військово-навчальними закладами. Начальник управління генерал Буняков (професор воєнної академії) часто хворів, і О. Рябініна було призначено його заступником²⁰⁰.

У серпні 1919 р. О. Рябінін отримав службове відрядження до Москви. Утім, через фронтові перипетії він не зміг одразу вирушити до місця призначення: під натиском Білої армії (ще 24 червня) Червона Армія залишила Харків; 30 серпня до Києва увійшли війська А. Денікіна. Таким

¹⁹⁵ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п – Арк. 9.

¹⁹⁶ Там само. – Спр. №15156-п. – Арк. 38-39.

¹⁹⁷ Там само. – Арк. 57.

¹⁹⁸ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии... – С. 20.

¹⁹⁹ АФ УСБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 38-39.

²⁰⁰ Там само. – Спр. №12259-п. – Арк. 9.

чином, залізниці були відрізані. На одному з останніх пароплавів (до приходу денікінців) О. Рябінін виїхав з Києва до м. Гомель (нині Білорусь). 12 грудня 1919 р. війська більшовиків знову захопили Харків. Дізнавшись про це, О. Рябінін вирушив до Москви²⁰¹.

У Москві О. Рябінін одночасно служив у двох закладах – Воєнноісторичній комісії та Головному архівному управлінні. Від Головархіву О. Рябінін два рази отримував відрядження до підконтрольних Червоній армії регіонів із завданням збирати матеріали про громадянську війну. Зі спогадів О. Рябініна відомо, що загалом до Москви він привіз «4 вагони документів»²⁰².

У Воєнноісторичній комісії йому доручили написати книгу на актуальну тоді тему: «Про Міліційні армії»²⁰³. Книга вийшла друком в Петрограді у 1921 р.²⁰⁴. До її видання, у 1920 р. в Москві О. Рябінін два рази прочитав лекцію з цієї теми. Протягом 1920-1921 рр. він був викладачем академії Генерального штабу робітничо-селянської Червоної Армії у Москві, де читав курси лекцій з історії: про революційні війни 1848-1849 рр. в Італії та Угорщині; громадянські війни 1861-1865 рр. в Америці; Англо-бурську війну 1889-1902 рр. і Балканські війни 1912 р.²⁰⁵ Таким чином, на початку 1920-х років відновилася робота вченого як історика та талановитого викладача і розпочалося професійне зростання О. Рябініна як спеціаліста в галузі архівної справи.

Родина історика залишалася «відрізаною» в Одесі. На той час з дружиною Марією Дмитрівною і донькою Наталею проживала Піама Дмитрівна Змієнко-Склярєвська (рідна сестра М. Рябініної-Склярєвської)²⁰⁶. ФОТО 16

Взагалі стосовно родичів О. Рябініна-Склярєвського маємо обмаль інформації. З його автобіографії дізнаємося, що він мав двох двоюрідних братів. Перший брат Микола Олександрович – професор-тваринник; жив у Ростові, потім деякий час проживав у США, де вивчав свинарство (з Нью-Йорка О. Рябінін отримав від нього листівку). Другий брат проживав у Свердловську, був доцентом у Будівельному інституті. Листувалися рідко, але «парочкой писем» обмінювалися щорічно. Теща, Наталя Захарівна Склярєвська жила в Іркутську. О. Рябінін з дружиною пропонували їй повернутися до Одеси, але вона отримувала там добру пенсію за службу чоловіка і не захотіла переїжджати²⁰⁷. У 1921 р. в Одесі померла сестра

²⁰¹ Там само. – Арк. 10.

²⁰² Там само. – Арк. 10.

²⁰³ Рябинин А. Милиционная армия как система вооруженных сил в современном государстве. – Пг. : ГИЗ, 1921. – 127 с.

²⁰⁴ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 10.

²⁰⁵ ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 10-11.

²⁰⁶ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 10-11.

²⁰⁷ Там само. – Арк. 15.

дружини О. Рябініна – Піама Змієнко. Її чоловік Всеволод Єфимович Змієнко (підполковник царської армії) у 1918 р. служив при штабі Української армії в Одесі, а після встановлення радянської влади емігрував до Польщі. Старший син Змієнко Всеволод і дочка Галина у 1922 р. ще дітьми були вивезені до Польщі до подруги їх матері Прощецької. У 1932 р. О. Рябінін отримав листа від В. Змієнка з Праги. Всеволод писав, що закінчив гімназію, а його сестра також перебуває в Празі. У листі він цікавився місцезнаходженням і долею свого брата Олега, який залишився в СРСР²⁰⁸.

Отже, період 1907-1918 рр. характеризується як розквіт воєнної діяльності О. Рябініна. Проводячи науково-дослідну роботу, виконуючи свої обов'язки на військовій службі, О. Рябінін розширив коло своїх знань, здобувши другу вищу (історичну) освіту. Однак це був час його становлення не просто як освіченої та активної людини, а як патріота своєї Батьківщини, інтелектуала, який мав власну думку, критично оцінював події та в міру можливості втілював свої ідеї в життя. Дослідницька сфера переважно торкалася питань воєнної історії, теорії та практики військової справи.

З 1914 р. О. Рябінін опинився у вирі Першої світової війни, на фронтах якої неодноразово доводив свій патріотизм, хоробрість і незламність характеру. Впродовж 1917-1919 рр. офіцеру довелося служити різним українським державам – УНР (Центральній Раді); українській державі гетьмана П. Скоропадського; УНР (Директорії). Зі встановленням радянської влади О. Рябініна було занесено до офіційного «Списка лиц с высшим общим военным образованием, состоящих на службе в рабоче-крестьянской Красной Армии»²⁰⁹, але вже 1919 р. він відходить від армійської діяльності і цілком присвячує себе архівній справі та історичній науці (працює в Москві та Петрограді).

2.3. Розквіт інтелектуальної творчості 1921-1931 рр.: український історик та викладач

У 1921 р. О. Рябінін отримав пропозицією завідувача Головархіву Д. Рязанова, виїхати до Одеси на посаду управляючого відділенням воєнної секції Головархіву РСФСР. Головною метою роботи секції було зібрання матеріалів про Першу світову та громадянську війни²¹⁰.

²⁰⁸ Бузейчук В. Спогади Галини Змієнко-Сенишин як джерело до вивчення життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського... – С. 204–209.

²⁰⁹ Список лиц с высшим общим военным образованием состоящих на службе в Рабоче-Крестьянской Красной Армии. Составлен по данным к 1-му марта 1923 года. – М., 1923. – С. 194.

²¹⁰ ДАОО. – Ф. Р-100. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 24.

З січня 1921 р. на підставі закону реввоєнради №82 і наказу Одеського губвиконкому від 15 березня 1921 р. за №79 Одеська воєнноісторична комісія була скасована, а замість неї сформовано Одеське відділення воєнної секції Єдиного державного архівного фонду (ЄДАФ). У квітні цього ж року (для формування та керівництва цим відділенням) з Москви був направлений співробітник воєнноісторичної комісії Всеросголовштабу О. Рябінін²¹¹. Стосовно цього факту біографії історика цікаво прослідкувати його відносини з радянським дипломатом О. Трояновським. Невідомо, чи їх знайомство пов'язано з роботою в редакції більшовицького журналу «Просвещение», чи вони «пліч о пліч стояли на сопках Маньчжурії» (в квітні 1905 р. О. Трояновський служив в артилерійській частині, що брала участь у боях з японцями). Фактом залишається лише те, що у 1921 р. той був заступником завідувача Військовими архівами РРФСР у Москві. Саме за підписом О. Трояновського 4 квітня 1921 р. О. Рябініна переводять з Москви до Одеси для організації Одеського ЄДАФ²¹². Враховуючи ймовірне бажання О. Рябініна повернутися до України, можемо припустити, що О. Трояновський допомагав своєму давньому товаришу у цьому переведенні.

За період своєї діяльності воєнна секція створила архіви штатів частин Румунського та частково Південно-західного фронтів (4,6,7,8,9 та 11 армій) і довела їх кількість до 80 тис. справ. Крім того були прийняті документальні матеріали архівів Одеського воєнно-судового відділення; Червоного хреста Румунського фронту; штабу Одеського військового округу та ін.

Протягом 1920-1921 рр. О. Рябінін здійснив дві поїздки по Україні з інспекцією Реввоєнради, Головархіву і Всеросголовштабу для проведення ревізії у військових архівах, зібрання історичних матеріалів і організації військово-архівних органів.

Наступні роки життя О. Рябінін присвятив виключно науковій роботі. Звільнившись з військової служби у 1919 р., дослідник працював у Всеукраїнському товаристві допомоги жертвам інтервенції, був співробітником Військової секції Єдиного державного архівного фонду, Одеського губернського історичного архіву та відомчих архівів, викладав історію в Одеському інституті народної освіти (з серпня 1921 по грудень 1922 рр.)²¹³ та Одеській артилерійській школі.

Успішній роботі викладача і архівіста О. Рябініна вже з 1921 р. починає заважати його військове минуле. Як відомо з телеграми зі штабу Харківського військового округу (ХВО) О. Рябініна намагалися знову

²¹¹ ДАОО. – Ф. Р-1172. – Оп. 1. – Спр. 377. – Арк. 9.

²¹² ДАОО. – Ф. Р-100. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 14.

²¹³ Левченко В. В. Історія Одеського Інституту народної освіти (1920–1930 рр.)... – С. 41, 146, 202, 215-216, 309, 332, 347, 382.

мобілізувати до лав Червоної Армії. Вченого було направлено на медичне обстеження до Одеського клінічного шпиталю, яке виявило цілий «букет» хвороб: варикозне розширення вен високого ступеня, стовщення лівої стопи (мабуть, пов'язане ще зі старим пораненням під час Російсько-японської війни²¹⁴), виразку... Однак засідання Вищої атестаційної комісії постановило: «придатний до служби в домашніх умовах». Таке ставлення обурило О. Рябініна, оскільки за станом здоров'я його вже двічі звільняли з військової служби у 1917 та 1919 рр.: «Така невідома закону формула, з одного боку дозволяє штабу ХВО заслати мене на службу (якщо допустити, що він має право мобілізувати викладачів Вищої Школи) до будь-якого Нижньо-Колимська, де «домашні умови» може зображати пацюк, а лікарям, у випадку моєї смерті на першому етапі до нього, сказати, що мої домашні умови – вдома в Одесі». Вчений був змушений звернутися з офіційними рапортами до вищих посадовців – ректора Інституту народної освіти в м. Одеса та завідувача військовою секцією Єдиного державного архівного фонду РРФСР – з проханням звільнити його від мобілізації і звільнити з посади завідувача відділенням ЄДАФ. Свій стан у цей період О. Рябінін описав так: «я фізично і морально розбитий і не в змозі продовжувати мою наукову воєнно-історичну роботу»²¹⁵. З цього часу О. Рябінін остаточно відійде від військової справи (хоч і архівної) і решту життя присвятить розвитку української історичної науки.

22 вересня 1922 р. О. Рябінін був зарахований на кафедру історії Близького Сходу в Інститут народного господарства м. Одеси (право викладання надала опублікована праця «Балканская война 1912 г.»). З цього ж року О. Рябінін розпочинає викладати і в Артилерійській школі. У 1923 р. в артшколі його призначили штатним викладачем, що дало можливість отримувати більшу зарплатню, а головне – продовольчий пайок.

Щодо періоду 1922-24 рр. (часу викладання в артшколі) О. Рябінін пізніше давав показання, що під виглядом зборів (журфіксів) у генерала М. Родкевича (топографа, колишнього командира корпусу) групувалося офіцерство з метою повалення радянської влади. Сформована контрреволюційна військова організація кінцевою метою своєї діяльності мала збройне повстання. Серед її членів були: начальник школи Бельтигер, завідувач навчальною частиною Герасимов, командир дивізіону Жужчин, артилерійські полковники Лаймінг, Аргамаков, Коростелевський, Малинников, Бусигін, капітани Кашин, Троянов, Бусигін, Озеров і сам полковник О. Рябінін. Існували й інші угруповання,

²¹⁴ ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 18.

²¹⁵ ДАОО. – Ф. Р-100. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 17.

але, як згадував О. Рябінін: «Зборів на квартирах інших офіцерів я не відвідував жодного разу»²¹⁶.

У період роботи в артшколі О. Рябініну бракувало часу займатися журфіксами (такі зібрання часто організовувалися у М. Родкевича і були дуже модні на той час), тому що він багато часу приділяв роботі в архіві. У М. Родкевича О. Рябінін бував лише кілька разів з нагоди сімейних свят (наприклад, у зв'язку зі святкуванням 50-річчя військової служби господаря). Згодом стосунки між офіцерами припинилися на основі особистої образи: М. Родкевич чомусь відмовився бути хрещеним батьком народженого сина О. Рябініна – Юрія²¹⁷. Відомості про відносини зі співробітниками Артилерійської школи були детально описані О. Рябініним під час слідства 1931 р.

На одному із зібрань у М. Родкевича виникло обговорення питання про роль інтервенції в контрреволюційному русі. Присутніми висловлювалися думки щодо можливості інтервенції силами Польщі та Румунії. О. Рябінін як військовий спеціаліст висловив думку: «Польщі інтервенція буде не вигідною через те, що створюватиме в Росії правий імперіалістичний уряд (Денікінського типу), який намагатиметься відокремити від неї не лише Україну, а й частину земель самої Польщі, прагнучи відновити старі кордони царської Росії». Стосовно Румунії він казав: вона дорожить Бессарабією²¹⁸.

О. Рябінін був членом контрреволюційної організації в період з 1922-1924 рр., однак якоїсь активної участі в її діяльності не брав. Звільнившись зі школи у 1924 р., упродовж 1924-1930 рр. він нарешті став на платформу розуміння державного устрою в формі федеративного союзу, а офіцерські організації залишилися поза його увагою²¹⁹.

1 січня 1923 р. Одеське відділення військової секції ЄДАФ було ліквідовано, частина справ була залишена в Одесі і передана Губархіву, решту було відправлено до Центрального архіву м. Москви, а бібліотеку – до Харкова²²⁰. Після ліквідації відділення військової секції Головархіву 1923 р. в житті О. Рябініна-Скляревського (в цей період він уже публікується під таким прізвищем) розпочався новий, дуже важливий етап: свою діяльність він пов'язав із розбудовою української архівної справи, розпочавши роботу в Одеському обласному та крайовому історичному архіві спочатку науковим співробітником, а потім ученим-архівістом. Роботу в архіві він вдало поєднував з історичними дослідженнями, публікація яких здійснювалася на сторінках центральних науково-історичних видань УСРР і РСФСР.

²¹⁶ ДАОО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 17.

²¹⁷ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п – Арк. 12-13.

²¹⁸ Там само. – Арк. 17.

²¹⁹ Там само. – Арк. 18.

²²⁰ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 11.

З 1923 р. політика українізації була спрямована на розвиток української мови, історії, науки та культури. У центрі історико-наукового життя стояла Всеукраїнська академія наук. У 1924-1930 рр. робота вчених, які працювали в галузі історичної науки, була досить успішною майже у всіх містах України, вийшовши за межі Академії наук у Києві. Завдяки зусиллям М. Грушевського по всій Україні поживавлюється українське науково-культурне життя. Не оминули ці зміни (тимчасові) на краще і Одесу.

На хвилю українізації потрапив і О. Рябінін-Скляревський. В одному з листів до українського громадсько-політичного та культурного діяча С. Ерастова вчений писав: «Ви чули як лають у всі (поза Україною) українізацію. Мені здається що вона йде як слід – потроху українізуємось: школа, друк, вулиця, наука. Нове покоління вже має інший світогляд. Академія виконує велику роботу головним чином історична секція. Перегляньте журнал «Україну», Збірник і Записки Академії. Культурна позиція стає на добрих підвалинах. Примічається Київська та Харківська течії»²²¹.

З 1925 р. переважна більшість робіт історика друкувалась українською мовою, і сам процес подолання мовного бар'єру не став для вченого проблемним. У листі до відомого історика Д. І. Багалія від 18 травня 1925 р.²²² текст повністю російськомовний, а вже в наступній листівці 22 листопада²²³ того ж року Олександр Олександрович спілкувався з Дмитром Івановичем українською літературною мовою. Будучи етнічним росіянином, О. Рябінін-Скляревський блискуче довів, що за щирого бажання можна досить легко вивчити українську мову, і не лише для спілкування, а й для наукової роботи. Тут доцільно простежити цікавий феномен трансформації О. Рябініна-Скляревського з ученого, який мислив і писав виключно в контексті загальноросійської історіографії, на людину, яка почала позиціонувати себе як український історик-державник. І він був такий не один. У той період можемо побачити щось подібне і у формуванні життєвих та світоглядних позицій Н. Полонської-Василенко²²⁴. Зрозуміло, таким переминам сприяв не лише процес українізації, що впроваджувався в життя радянською владою. Першопричини слід шукати у зміні суспільно-політичного життя України в роки Української революції 1917-1920-х рр. і державотворчих процесів, що сприяли формуванню національної та державницької свідомості населення країни. Принципове значення також мало заснування у 1918 р. ВУАН та організації Історико-філологічного відділу. Таким чином,

²²¹ ІР НБУВ. – Ф. 181. – Спр. 76.

²²² Там само. – Ф. 1. – Спр. 46210. – Арк. 1-2.

²²³ Там само. – Ф. 1. – Спр. 46212. – Арк. 1-2.

²²⁴ Швайба Н. Наталія Полонська-Василенко: від дослідника Новоросії до історика Південної України // Наукові записки: зб. пр. молодих вчених та аспірантів... – С. 284–299.

О. Рябінін-Скляревський відновив свою наукову діяльність у середині 1920-х рр. – за часів формування історіографічної ситуації, кардинально відмінної від попередньої, що сприяло остаточному утвердженню його української національної свідомості.

26 серпня 1923 р. було засновано Одеську комісію краєзнавства при ВУАН, яка випускала журнал «Вісник Одеської комісії краєзнавства»²²⁵. О. Рябінін-Скляревський успішно працював у соціально-історичній секції, засідання якої відбувалися прилюдно у помешканні Будинку вчених ім. Є. Щепкіна (Євген Щепкін був депутатом Першої Державної думи Російської імперії від м.Одеси)²²⁶.

Служба в Одеському історичному архіві (за роки роботи О. Рябініна-Скляревського назву архіву було декілька разів змінено: у 1923 р. його було перейменовано на Одеський губернський історичний архів; з 1925 р. – на Одеський крайовий історичний архів; у 1932 р. отримав назву Одеський обласний державний архів) відкрила великі можливості для наукової роботи, адже тут зберігалося багато недосліджених матеріалів з історії Південної України, були представлені фонди міської думи, університету, жандармерії тощо. Однак найцікавішим для О. Рябініна-Скляревського, чим він відчайдушно захопився і з головою поринув у дослідження, був архів Запорозької Січі. Цей комплекс документів відкрив відомий дослідник історії козацтва А. Скальковський. За два місяці до своєї смерті (1898 р.) він передав цей фонд до архіву Новоросійського генерал-губернаторства, де той і залишився майже не вивченим²²⁷.

У Києві, 1924 р. М. Грушевський відновив роботу Історичної секції колишнього Українського наукового товариства (яку було прилучено до ВУАН) і став її головою. З цього ж часу почав виходити журнал «Україна» – друкований орган української історичної думки, присвячений україністиці. У ньому друкувалися наукові розвідки, дослідження та статті з української історії, історіографії та джерелознавства. Майже всі історики України об'єдналися навколо цього журналу (1924-1930 рр.).

З 1925 р. О. Рябінін-Скляревський налагоджує ділові стосунки з М. Грушевським і стає позаштатним співробітником Академії наук України (як науковий співробітник історико-філологічного відділу). У Києві його знали як українського архівіста, завідувача Одеським Крайовим архівом, члена комісії найновішої історії України ВУАН²²⁸. На

²²⁵ Левченко В. Розвиток мережі науково-дослідних установ Одеси в 1920-х роках // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту... – С. 208–212.

²²⁶ Коник О.О. Депутати Державної Думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906-1917). – Дніпропетровськ, 2013. – С. 431.

²²⁷ Андреев В. Саул Боровий: єврейський вектор історії України / В. Андреев, Н. Чермошенцева. – Херсон ; Нікополь : СПД Фельдман О. О., 2010. – С. 39.

²²⁸ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 4865. – С. 150.

пряме знайомство (під час візиту О. Рябініна до Києва у грудні 1928 р.) з ученим-архівістом М. Грушевський не пішов (О. Рябінін-Скляревський припускав, що підставою, певно, була його служба у російському Генеральному штабі). Невдовзі архівіст (в Одесі) отримав листа від М. Грушевського з побажанням: «наполегливо працювати у науковій сфері»²²⁹. О. Рябінін-Скляревський дотримався поради корифея історичної науки і став активним співробітником Комісії історії Історичної секції ВУАН, друкувався в її виданнях («Україна», «За сто літ» та ін.). Зокрема важливо відзначити участь ученого в роботі Комісії з дослідження історії Полудневої України.

Повернувшись в Україну 1924 р., М. Грушевський розпочав реалізовувати свою ідею комплексного історико-регіонального дослідження України. Для цього в системі історичних установ ВУАН у 1924-1925 рр. було створено чотири порайонні комісії дослідження історії Києва та Правобережжя, Лівобережної України, Західної України та Полудневої України. О. Рябініна-Скляревського було залучено до роботи в останній. Головне завдання роботи Комісії Полудневої України було визначено провідним ученим і передусім передбачало вивчення історії Запорозжя. У 1924 р. М. Грушевським було запропоновано видання наукового збірника «Полуднева Україна». Утім через фінансову скруту видання було відкладено. Збірник підготували до друку лише у 1930 р. Авторами «Полудневої України» були академіки М. Грушевський і П. Тутківський, а також ціла низка відомих дослідників (І. Крип'якевич і В. Пархоменко, М. Макаренко і В. Герасименко, Н. Полонська-Василенко, М. Слабченко, Я. Новицький, А. Синявський, Є. Загоровський, О. Рябінін-Скляревський, Ф. Петрунь, Т. Гавриленко та ін.). На сторінках збірника мала бути надрукована стаття О. Рябініна-Скляревського «Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття». Однак видавничі плани не здійснилися через реорганізацію ВУАН наприкінці 1929 – початку 1931 рр. Комісію порайонного дослідження було ліквідовано, і роботу над виданням збірника не вдалося завершити²³⁰.

Таким чином, хоч цей масштабний проект і не було втілено в життя, а збірник так і залишився неопублікованим, участь у ньому О. Рябініна-Скляревського поруч із такими визначними дослідниками Півдня України, як М. Грушевський, І. Крип'якевич, Н. Полонська-Василенко, свідчить про визнання рівня його професійної підготовки та наукових досягнень у тогочасному науковому співтоваристві. Отже, наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. вчений домогся серйозних успіхів у дослідженні проблем історії суспільних і революційних рухів, історико-

²²⁹ АФ СБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 42-43.

²³⁰ Папакіна Т. П. З історії втрачених видань Всеукраїнської Академії Наук: збірник «Полуднева Україна» //... – С. 24–27.

літературознавчих студій та був визнаний як науковець, спеціаліст у сфері козакознавства.

Архівна робота на загальноукраїнському рівні реалізовувалась О. Рябініним-Скляревським через участь у всеукраїнських з'їздах та нарадах архівних робітників. Зокрема учений брав участь у засіданнях 1-го Всеукраїнського з'їзду архівних робітників (8-13 травня 1926 р.)²³¹ та Всеукраїнської наради завідувачів центральних і крайових історичних архівів (з 10 по 17 грудня 1928 р.), що проходили у Харкові²³². ФОТ017

З 1926 р. в Одесі працювала філія Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС) – громадської наукової організації, головним завданням якої було вивчення країн і народів Сходу, підготовка досвідчених науковців, видання наукової та просвітницької літератури, зміцнення наукових і культурних зв'язків з цими країнами²³³. О. Рябінін-Скляревський брав активну участь у діяльності і цього наукового осередку. Під час слідства 1931 р. учений згадував: «Останніми роками я захопився науковою організацією Сходознавства і був секретарем (і можливо фактичним керівником) Одеського відділення. Неодноразово мене запрошували до членства та читати доповіді»²³⁴.

Про коло наукових зв'язків О. Рябініна-Скляревського в 1920-ті рр. нам надає відомості епістолярна спадщина вченого. У фондах Інституту рукопису НБУВ виявлено його листи до істориків М. Грушевського, Д. Багалія, В. Юркевича, С. Шамрая; українського громадсько-політичного та культурного діяча С. Ерастова; літературознавця М. Плевако; книгознавця К. Копержинського та літературного критика М. Могилянського.

О. Рябінін-Скляревський був знайомий та співпрацював з багатьма відомими одеськими науковцями: Є. Загоровським, С. Дложевським, Р. Волковим, П. Добролюбським, Є. Трифільєвим, О. Ванштейном, Р. Шпунтом, М. Слабченком, Б. Комаровим, А. Музичкою; співпрацював з аспірантами С. Боровим, Н. Межбергом, Л. Коганом, а також багатьма працівниками Істпарту (комісії з історії Жовтневої революції і РКП (б)). З професором М. Слабченком стосунки відверто не склалися. Якось, працюючи над описом матеріалів архіву Коша Нової Запорізької Січі, О. Рябінін зустрівся з істориком С. Боровим, який займався студіюванням українсько-єврейської тематики. Під час роботи О. Рябінін виявив документи, написані єврейською мовою, і запропонував С. Боровому зробити їх переклад. Не гаючи часу, вчений приступив до роботи і з

²³¹ Барвінський В. 1-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові (8-13 травня 1926 р.) // Архів. справа. – 1927. – № 2/3. – С. 13-14, 22, 27.

²³² Всеукраїнська нарада завідателів центральних та краєвих історичних архівів // Архів. справа. – 1929. – Кн. 9/10. – С. 3, 9.

²³³ Циганкова Е. Сходознавчі установи в Україні (радянський період). – К., 2007. – С. 141.

²³⁴ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 11.

рештою вирішив зайнятися темою «Євреї та Запорозька Січ»²³⁵. Ці ж матеріали хотів монополізувати для своєї наукової роботи М. Слабченко і, дізнавшись про допомогу О. Рябініна-Скляревського С. Боровому, намагався усунути першого з архіву.

Конкуренція між М. Слабченком та О. Рябініним-Скляревським полягала не тільки у використанні певних архівних матеріалів, а й у розробці конкретних наукових тем. Так, М. Слабченко дав негативний відгук на статтю ученого «М. Ф. Комаров як одеський культурний діяч» (надруковану в журналі «Україна» у 1929 р.), оскільки вивчення цієї особи привертало і його увагу²³⁶.

У 1920-ті рр. на Україні існували дві вищі наукові організації для видання архівних документів – Археографічна Комісія при Академії наук у Києві та Центральне архівне управління в Харкові. В обох закладах у 1930 р. О. Рябініна було обрано дійсним членом, де його заохочували та підтримували матеріально. У 1928 р. Центрархів зробив йому надбавку в 30 руб. на місяць від Народного комісаріату праці (хоча для самого історика була важлива не стільки сума, скільки визнання результатів його роботи)²³⁷.

Наукові інтереси О. Рябініна в період 1920-30-х рр. переважно торкалися історії – революційних рухів та суспільно-політичних рухів, архівної справи, масонства, козацтва та історико-літературознавчих досліджень. Майже всі праці історика базувалися на матеріалах Одеського історичного архіву. За час роботи в архіві О. Рябінін підготував до публікації документи з таких фондів: «Кош Запорізької Січі», «Одеського градоначальника», «Огляд фамільних фондів», «Військових поселень» тощо.

Отже, під науково-інтелектуальної праці вченого О. Рябініна-Скляревського припав на період 1924-1931 рр. За цей час він спромігся зарекомендувати себе фаховим істориком-дослідником, здобув репутацію одного з найкращих спеціалістів у архівній справі (як Одеси, так і загальносоюзного рівня). Цей період життя вченого збігся в хронологічних рамках з визначним для української науки і культури процесом українізації, що здійснювалася у 1920-1930-х роках з метою зміцнення радянської влади в Україні. Українська мова запроваджувалася у школах, пресі та інших сферах суспільного життя. Запроваджена вона була і на адміністративному рівні як державна мова республіки. Не оминув процес українізації і національну науку.

Наукова робота О. Рябіна-Скляревського наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. вийшла на міжнародний рівень. Було встановлено наукові

²³⁵ Андреев В. Саул Боровий: єврейський вектор історії України... – С. 45-46.

²³⁶ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2029. – Арк. 1-4.

²³⁷ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 15.

зв'язки з німецьким державним і політичним діячем, істориком, дослідником історії німецьких колоній в СРСР Г. Лейббрандтом. О. Рябінін офіційно, за вказівкою ЦАУ, допомагав німецькому досліднику у пошуку архівних матеріалів. Згодом історика за цю співпрацю звинуватили у зв'язках з німецькою розвідкою. Так, в архівно-слідчій справі О. Рябініна-Скляревського зазначено, що у Г. Лейббрандта було і друге, неофіційне, завдання в СРСР, адже в Німеччині він очолював «Аусланд-інститут», пов'язаний з міністерством закордонних справ і розвідкою. Отже, головними цілями візиту німця були: офіційно – наукова робота; неофіційно – вербування агентів²³⁸.

У колі спільних зацікавлень обох вчених була проблема німецьких колоній на Півдні України протягом ХІХ – початку ХХ ст. На роботи Г. Лейббрандта – «Німецькі колонії на Херсонщині та Бессарабії» і «Еміграція з південної Німеччини на Росію», які були видані Штутгартським Інститутом студій 1926 та 1928 рр., О. Рябінін-Скляревський у 1930 р. написав рецензію²³⁹. Ця співпраця невдовзі стала одним із фатальних чинників, що призвели до ув'язнення О. Рябініна, хоча ні про які протизаконні та антидержавні відносини між цими вченими жодних доказів не було знайдено. Г. Лейббрандт із початком Великої Вітчизняної війни (за пропозицією А. Розенберга) став начальником управління політикою Імперського міністерства окупованих східних територій²⁴⁰.

Політика українізації та лібералізації суспільного і наукового життя була лише ширмою, за якою ховалося справжнє обличчя радянського уряду з його тоталітарним режимом. Репресивні 1930-ті роки таврували сотні тисяч політиків, військових і представників інтелігенції клеймом «ворог народу», і ці люди відбували ув'язнення на безкраїх просторах Сибіру.

Таким чином, упродовж 1920-х рр. ХХ ст. відбулося завершення формування О. Рябініна-Скляревського як інтелектуала-гуманітарія. Безперечно, це період розквіту його творчої та наукової інтелектуальної діяльності. У цей час він остаточно відійшов від військової служби. Робота в Одеському історичному архіві стала для О. Рябініна-Скляревського початком співпраці з відомими українськими вченими, зокрема з М. Грушевським, який підтримував активну творчу роботу історика,

²³⁸ АФ УСБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 11.

²³⁹ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18049. Рябінін-Скляревський О. «Die deutschen Kolonien in Cherson und Bessarabien, Berichte der Gemeideamter uber Entstehung und Entwicklung der lutherischen Kolonien in der ersten Halfte des neunzehnten jahrhunderts» – von Georg Leibbrandt (рецензія 1926 р.). – 3 арк.; Там само. – Спр. 18050. Рябінін-Скляревський О. «Die Auswanderung aus Schwaben nach Russland 1816-1813. Ein schwabisches Zeit» – von Georg Leibbrandt. – 3 арк.

²⁴⁰ Барінов І. Табу и мифы Третьего рейха. — М., 2013. — С. 148—159.

залучаючи того до співпраці з науковими установами ВУАН. Головними темами історичних розвідок стали історія Півдня України та дослідження історії козацтва. За час роботи в архіві О. Рябінін-Скляревський здобув авторитет висококваліфікованого фахівця, професійного архівіста, відомого не лише в Одесі, а і на загальнодержавному рівні.

2.4. Інтелектуал і влада за часів репресій (1931-1942 рр.)

Державним політичним управлінням при НКВС у 1930 р. розпочалася справа «Весна», яка фактично була зачисткою лав Червоної Армії від офіцерів, що раніше служили в армії Російської імперії²⁴¹. Тож роки служби в царській та українській арміях не минули для О. Рябініна-Скляревського безслідно. У 1931 р. його заарештували²⁴² (ФОТО 18).

У 1922-1924 рр. О. Рябінін-Скляревський працював в Одеській артшколі, в якій викладач М. Родкевич об'єднав навколо себе антирадянськи настроєних викладачів-офіцерів, що нібито мали на меті скинути радянську владу. До цієї організації був причетний і О. Рябінін-Скляревський. На допиті у 1931 р. він зазначав таке: «з планами мене не ознайомлювали... зібрання на квартирах інших офіцерів не відвідував ні разу... з вересня 1922 по грудень 1924 рр. я ідеологічно якимось близько став до денікінсько настроєного офіцерства в артшколі, але після того як пішов зі школи (1924), я знову від цього звільнився»²⁴³.

З початку березня 1931 р. до «Весни», долучаються свідчення іншої гучної справи – «Українського національного центру». У свідченнях самого О. Рябініна-Скляревського є відповіді на запитання слідчих щодо діяльності одеських і київських науковців, їх ідейно-політичних позицій²⁴⁴. Ці документи дають цінну інформацію про взаємовідносини між відомими у наукових колах вченими – М. Грушевським, С. Єфремовим, А. Кримським, М. Слабченком, С. Шамраєм, К. Копержинським, А. Музичкою та ін.²⁴⁵

Уже за місяць утримання О. Рябініна під слідством кількість матеріалів про роботу наукових установ Одеси, залучених до справи, перевищувала обсяг матеріалів про «Контрреволюційну військово-офіцерську організацію». Тому постановою від 8 травня 1931 р. слідчу справу О. Рябініна-Скляревського було передано до відділу, що займався «Українським національним центром» для подальшого розслідування. Тут

²⁴¹ Тинченко Я. Ю. Голгофа русского офицерства в СССР 1930–1931 годы. – М., 2000. – 496 с.

²⁴² Сувениров О. Ф. Трагедия РККА. 1937–1938. – М.: Терра, 1998. – 472 с.

²⁴³ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 18.

²⁴⁴ Смирнов В. Реквием XX века. – Одесса, 2005. – Ч. 3. – С. 185–228.

²⁴⁵ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии... – С. 46.

до справи вченого додалися численні свідчення колег-науковців, серед яких найбільші за обсягом належать історику Ф. Петруню: «О. Рябінін входив до складу одеської контрреволюційної організації, але не до складу нашого керівництва... Взагалі на Рябініна, як воєнного спеціаліста, ми розраховували у випадку активних дій – повстання або інтервенції, як організаційну силу»²⁴⁶. З показань ще одного з членів воєнно-офіцерської організації О. Л. Герасимова: «Цей Рябінін був доволі малодіяльний, так би мовити не активний, хворобливий і надзвичайно скромний. Весь його інтерес полягав у науковій роботі, він писав та публікував наукові статті і ухилявся від будь-якої активної діяльності»²⁴⁷. Продовжував свідчити і сам О. Рябінін. Цікавими є його спроби схарактеризувати свої ідейно-політичні погляди. Згадуючи участь у подіях 1917-1918 рр., О. Рябінін-Скляревський вказує, що «визначився українським демократом групи або напряму, який очолив Винниченко»²⁴⁸.

Загалом у ході розслідування причетності О. Рябініна-Скляревського до справ «Весна», «Контрреволюційної військово-офіцерської організації» та «Українського національного центру» співробітники ОДПУ зібрали понад 240 аркушів свідчень та інших документів. Пересвідчившись у відсутності вагомих доказів контрреволюційної діяльності О. Рябініна-Скляревського в офіцерській організації, уповноважені ОДПУ зосередили увагу на справі «УНЦ»: контакти з М. Грушевським, спільна робота з німецьким істориком Г. Лейббрандтом²⁴⁹.

Доказів контрреволюційної діяльності О. Рябініна-Скляревського для засудження виявилось недостатньо. Постановою від 11 листопада 1931 р. утримання під вартою для нього змінено на підписку про невиїзд. 10 грудня 1931 р. видано постанову оперативного сектору ОДПУ про скасування підписки про невиїзд та закриття справи²⁵⁰.

О. Рябінін-Скляревський вийшов на свободу, але майже рік перебування під слідством згубно вплинув як на фізичне здоров'я, так і на моральний стан, штучно було підірвано і авторитет вченого. Під час ув'язнення ім'я О. Рябініна-Скляревського «обливали брудом». Відповідно до висновків і пропозицій, складених на основі обстеження та звіту міського архівного управління щодо Одеського крайового історичного архіву, виявлено низку недоліків у роботі архіву. Одним з них був такий: «колишній учений-архівіст гр-н Рябінін-Скляревський спрямував роботу архіву не в тому напрямку, який зазначало ЦАУ та

²⁴⁶ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 171.

²⁴⁷ Там сама. – Арк. 71.

²⁴⁸ Там само. – Арк. 150.

²⁴⁹ Бузейчук В. Історик за ґратами : арешт Рябініна-Скляревського 1931 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aistor.do.am/publ/istorik_za_gratami_aresht_rjabinina_skljarevskogo_1931_roku/1-1-0-404. – Назва з екрана.

²⁵⁰ Там само.

якого вимагає процес соціалістичної побудови, а використовував свою роботу і становище в архіві для задоволення своїх особистих інтересів та піднесення власного наукового авторитету, що шкодило роботі установи в цілому»²⁵¹. Звичайно, такі висновки щодо людини, яка вдало поєднувала особисту і державну наукову роботу, не відповідали дійсності. Але ж таки вміли в ті часи переконувати... І все ж, незважаючи на обставини, О. Рябінін-Скляревський повернувся на службу до Одеського архіву. Він як і раніше сумлінно працював та виконував покладені на нього обов'язки²⁵² (ФОТО 19).

Після виходу на свободу О. Рябінін наукову діяльність майже припинив. З кінця 1931 р. до 1937 р. він практично не займався історичними дослідженнями. Єдиною опублікованою за цей період працею є стаття «Одесский областной исторический архив», опублікована у 1936 р. в московському журналі «Историк-марксист»²⁵³. Таким чином, активне життя О. Рябініна-Скляревського (як науковця) майже завершилося у 1931 р. Публікація більшості видань ВУАН, до яких надсилав свої праці вчений, також була призупинена владою. Багато робіт дослідника, надісланих до Києва в період 1929-1930 рр., так і залишилися в «портфелі редакції» академії.

У 1934 р. О. Рябініна-Скляревський за відмінну роботу в архіві отримав посвідчення ударника праці, а 1935 р. був нагороджений відповідною грамотою²⁵⁴. Працюючи в Одеському архіві протягом 1931-1937 рр., О. Рябінін-Скляревський міг зрідка втішатися лише нерегулярними статтями, які подавав до одеських місцевих газет «Чорноморська комуна» і «Молода гвардія». У своїх статтях він підіймав актуальні суспільні теми, розглядав їх в історичній ретроспективі, намагався донести до населення Одещини цікаві факти з історії міста і регіону в цілому. Публіцист О. Рябінін-Скляревський був змушений стати щирим прихильником радянської влади, і тому висвітлював негативні риси попереднього самодержавного режиму. Однак наявність статей такого змісту та заслуги перед державою не відвернули подальшу трагічну долю історика.

У 1937 р. вченого заарештували вдруге. У цей час розголосу набула кримінальна справа «Антирадянської німецької організації викладачів Одеського педагогічного інституту». Тут науковцю згадали його співпрацю з німецьким вченим Г. Лейббрандтом і трактували її як шпигунство. Далося взнаки його військове минуле.

²⁵¹ ДАОО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 1.

²⁵² АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 13.

²⁵³ Рябинин-Скляревский А. А. Одесский областной исторический архив // Историк-марксист. – 1936. – № 5. – С. 198–200.

²⁵⁴ АФ УСБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 11.

Цього разу О. Рябінін-Скляревський не визнав своєї провини. Допит вівся переважно не щодо шпигунської діяльності, а про діяльність українських націоналістичних організацій після 1931 р. Імовірно, про це вчений міг мало що розповісти. Радянська влада не могла залишити без покарання такого «небезпечного для суспільства громадянина» (професійного військового та ще й буржуазного націоналіста). Вердикт – стаття 54-1а (зрада Батьківщині): 10 років ув'язнення і виправних робіт у таборі²⁵⁵ (ФОТО 20).

5 лютого 1938 р. О. Рябінін-Скляревського було відправлено до Північно-Уральського виправного трудового табору (системи ГУТАБ), що розташовувався на території Свердловської області (нині – Єкатеринбурзька область Російської Федерації).

На 15 лютого 1939 р. чисельність ув'язнених виправних трудових таборів (ВТТ) складала 1 млн. 321 906 тис. осіб. У Північно-Уральському ВТТ, до якого був відправлений О. Рябінін-Скляревський, на цей момент перебувало 32 723 особи²⁵⁶.

Табір було засновано 5 лютого 1938 р. Можливо за збігом обставин, але дата винесення вироку О. Рябініну-Скляревському співпадає з датою заснування табору. З іншого погляду, можемо припустити, що поспішно винесений вирок ученому став результатом необхідності якнайшвидшого заповнення новоствореного табору «зеками». Табір проіснував майже 22 роки до 1 січня 1960 р.²⁵⁷

Головними напрямками роботи табору були: лісозаготівля; будівництво целюлозно-паперового заводу поблизу м. Туринська (розпочато в вересні 1938 р.), Тавридського гідролізного заводу та комбінату з виробництва дельта-деревини; двох вуглевипалювальних печей (для розвитку деревовугільної промисловості Уралу); заготівля лижних палиць і виготовлення лиж; деревообробка; випуск шпал; мебелеве, взуттєве і швейне виробництво; сільськогосподарські роботи; будівництво Центральних ремонтно-механічних майстерень Головного управління таборів лісної промисловості; обслуговування судноремонтних майстерень, автогаражів, паровозного депо і мотофлоту; будівництво й обслуговування вузькоколіїних залізниць; навантажувально-розвантажувальні роботи та дровозаготівлі²⁵⁸.

На 1.10.1938 р. у таборі перебувало 24 539 в'язнів, з яких 12 389 засуджених за кримінальні злочини та 4670 як соціально-

²⁵⁵ Там само – Арк. 46.

²⁵⁶ Петров Н. История империи «Гулаг» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pseudology.org/GULAG/index.htm>. – Загл. с экрана.

²⁵⁷ Виртуальный музей ГУЛАГА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gulagmuseum.org/showObject.do?object=7101940>. – Загл. с экрана.

²⁵⁸ Северо-Уральский ИТЛ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Северо-Уральский_ИТЛ. – Загл. с экрана.

небезпечні елементи (СНЕ) і соціально-шкідливі елементи (СШЕ). Максимальну кількість ув'язнених зафіксовано на 1.01.1942 р. – 33 757 осіб. Показово, що за рік їх чисельність зменшилась більш ніж у тричі: 1.04.1942 – 27 012 тис. осіб, а на 1.01.1943 – 9054 тис.²⁵⁹

8 травня 1942 р. Північно-Уральський ТВТ було розділено на Північно-Уральський та Східно-Уральський ВТТ²⁶⁰.

З Уралу О. Рябінін-Скляревський підтримував листування з родиною до середини 1941 р. У листах писав, що працює завідувачем табірної бібліотеки (листи та адреса, на жаль, не збереглися)²⁶¹. Хворий і немічний, історик помер 10 березня 1942 р.²⁶² Точне місце його поховання досі не відоме. Ми можемо лише здогадуватися про те, за яких обставин він помирає і чи взагалі має свою могилу? Адже тогочасна практика знала масові поховання у братських могилах, які знаходять і сьогодні (ФОТО 21).

Таким чином, опинившись в екстремальних умовах табірної життя, О. Рябінін-Скляревський, літній та хворий чоловік, став на межі між життям та смертю. Звичайно, виснажлива фізична праця науковцю була не під силу. Йому пощастило, що радянська влада «підкувалася» про освіченість в'язнів і організувала при таборах роботу бібліотек. Однією з таких бібліотек він і став завідувати, не полишаючи хист і тяжіння до інтелектуальної роботи, що супроводжували його все життя.

У 1965 р. за зверненням Юрія Рябініна-Скляревського (сина Олександра Рябініна-Скляревського) було розпочато реабілітаційний процес.

У 1939 р. справа О. Рябініна-Скляревського мала бути передана до архіву. Однак слідча справа №103348 зі звинувачення вченого, засудженого в особовому порядку до 10 років позбавлення волі у 1938 р., не могла бути передана до архіву через те, що була недооформлена. У справі був відсутній звинувачувальний вирок, і таким чином фактично О. Рябініна-Скляревського було засуджено до затвердження слідчої справи командуванням (про це у 1939 р. доповів співробітник І відділення 3-го відділу молодший лейтенант державної безпеки Шварц)²⁶³.

У 1965 р. до справи надійшли матеріали додаткової перевірки. 26 березня 1965 р. вийшла постанова заступника прокурора Одеської області В. Глебова про відправлення справи О. Рябініна на додаткове розслідування. Для цього було більш ніж потрібно підстав:

²⁵⁹ Там само.

²⁶⁰ Система исправительно-трудовых лагерей в СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/r3/r3-312.htm>. – Загл. с экрана.

²⁶¹ АФ УСБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 52.

²⁶² Государственный архив административных органов Свердловской области Российской Федерации. – Справка по данным информационного центра Государственного управления внутренних дел Свердловской области от 24.11.2010 №5471

²⁶³ АФ УСБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 49.

- пряме звинувачення О. Рябініну не висунули;
- звинувачувався вчений як агент польсько-петлюрівської розвідки, а допит вівся про зв'язки з українським націоналістичним центром;
- справу зі звинувачення було направлено на розгляд НКВС СРСР і прокурора у незавершеному вигляді, і тому залишилося невідомим, у чому ж його звинувачували та за які дії репресовано²⁶⁴.

Лише у 1965 р. до справи О. Рябініна-Скляревського було додано копію «Повестки к заседанию Особого Совещания при НКВД СССР от 22 февраля 1938 г.» (місце зберігання оригіналу цього документу досі невідомо)²⁶⁵. У цьому документі (з грифом «секретно») зазначалося, що О. Рябінін-Скляревський (колишній полковник генерального штабу і командир корпусу українських контрреволюційних військ) – агент німецької розвідки. Однією з підстав звинувачення були його показання про причетність до контрреволюційної воєнно-офіцерської організації, за справою «Весна» (1931 р. ці звинувачення були не доведені, і вченого звільнили за відсутністю складу злочину). У повістці зазначається, що до шпигунської діяльності на користь Німеччини О. Рябінін-Скляревський був завербований німецьким розвідником, керівником «Аусланд-інституту» Г. Лейббрандтом під час одного з його візитів до СРСР. Наступне звинувачення, яке закидали вченому, – це шпигунська співпраця з племінником О. Змієнко-Скляревським (сином генерала царської та петлюрівської армій, білоемігранта, начальника розвідки УНР В. Змієнко, який з Польщі проводив розвідувальну та терористичну антирадянську діяльність) і прийом кур'єрів В. Змієнко з-за кордону в Одесі²⁶⁶.

О. Рябінін-Скляревський не зізнався в жодному з пред'явлених звинувачень. Підставами для звинувачень у шпигунській діяльності були начебто викривальні свідчення племінника О. Змієнко-Скляревського та одеського вченого-краєзнавця Р. Міквіца²⁶⁷. Утім у свідченнях цих осіб про жодну шпигунську або ворожу співпрацю з О. Рябініним-Скляревським не йдеться (вони лише згадували про його спільну військову службу з В. Змієнком та виключно професійні контакти з Г. Лейббрандтом, не маючи на увазі жодної протизаконної діяльності). Абсолютно безпідставно, без жодних прямих доказів, приписаних йому кримінальних злочинів, О. Рябінін-Скляревський отримав вирок «шпигунство»²⁶⁸.

10 червня 1965 р. постановою Воєнного трибуналу Одеського військового округу О. Рябініна-Скляревського було визнано невинним через відсутність складу злочину.

²⁶⁴ Там само. – Арк. 50.

²⁶⁵ Малинова Г. Л. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии... – С. 29.

²⁶⁶ АФ УСБУ ОО. – Спр. №15156-п. – Арк. 54.

²⁶⁷ Там само. – Арк. 75.

²⁶⁸ Там само. – Арк. 54.

Зрештою, на підставі спогадів знайомих, товаришів по службі, мемуарів і приватного листування спробуємо відтворити психологічний портрет О. Рябініна-Скляревського.

Від матері Олександр отримав настанову про необхідність здобуття освіти та подальшого саморозвитку. Впродовж життя у нього сформувався мужній та вольовий характер, у діях спостерігалась цілеспрямованість, мужність, інтелігентність, висока освіченість і благородність. Аналізуючи інтелектуальну біографію військового та історика О. Рябініна-Скляревського, можна відзначити багатосторонній талант, зацікавленість, постійне прагнення до підвищення рівня кваліфікації, вміння спілкуватися та співпрацювати з людьми різного інтелектуального та соціального рівня. О. Рябініна-Скляревського цікавлять всі напрямки розвитку улюбленої Батьківщини. Він не байдужий до історичних подій того часу. Дослідник захоплюється журналістикою, пише наукові праці з військової тематики, історії, архівістики. Студенти, курсанти і просто слухачі відзначали у нього дар блискучого оратора. Йому була притаманна відкритість і щирість у стосунках з людьми.

О. Рябінін-Скляревський був справжнім патріотом своєї Батьківщини. Все життя він присвятив праці на благо країни та народу. Служив і працював, незважаючи на обставини, – саме там, де цього вимагали інтереси країни та суспільства (служба у лавах царської, української та Червоної армій, викладацька робота, наукова та архівна справи).

Скажемо й декілька слів про нащадків ученого. Сьогодні прізвище О. Рябініна-Скляревського з гордістю носять прямі нащадки – син, онуки та правнуки. Після того як Олександра Олександровича вислали до табору, життя родини було нелегким, особливо враховуючи той факт, що невдовзі розпочалася Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.). Її пережили не всі родичі. За спогадами сина Юрія, які він переказав своєму сину Вадиму (онуку О. Рябініна-Скляревського), донька вченого Наталя загинула під час бомбардування Москви (куди переїхала жити з Одеси напередодні війни). Сам Юрій Олександрович до 1977 р. проживав з родиною в Одесі, отримав фах інженера-будівельника. У 1977 р. переїхав до Москви, де і мешкає по сьогодні. Онуки О. Рябініна-Скляревського – Вадим і Наталя живуть в Одесі²⁶⁹.

Таким чином, з 1931 по 1937 рр. О. Рябінін-Скляревський двічі став жертвою радянських репресій. Після виходу на свободу у 1931 р. історик займався виключно архівною роботою, не маючи можливості для повноцінної реалізації свого творчого, інтелектуального потенціалу. Наукові інтереси історика в цей період торкаються проблем краєзнавства. На жаль, його розвідки публікуються вже не на сторінках передових

²⁶⁹ Рябінін-Скляревський В. Ю. Спомини про О. Рябініна-Скляревського (інтерв'ю від 11.01.2012 р., м. Одеса) // З архіву Ю. В. Капаруліна.

історичних видань, а в невеликих науково-популярних замітках, надрукованих на шпальтах місцевої преси. У 1937 р. О. Рябінна-Скляревського було репресовано вдруге. Він був змушений залишити свою родину в Одесі та відбувати строк у безкрайніх просторах Сибіру.

Сфабрикована кримінальна справа проти О. Рябінна-Скляревського лише через 27 років була закрита. Разом з цим, ім'я вченого назавжди викреслили зі списків «ворогів народу». Зі здобуттям незалежності України розпочався реабілітаційний процес О. Рябінна-Скляревського як ученого. Його постать привертає увагу багатьох вітчизняних дослідників, а наукова спадщина ретельно вивчається.

РОЗДІЛ ІІІ.

О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ ЯК ВОЄННИЙ УЧЕНИЙ

3.1. О. Рябінін-Скляревський в інтелектуальному просторі воєнних наук кінця ХІХ – початку ХХ ст.

О. Рябінін-Скляревський з молодих років відчував потяг та інтерес до військової справи (питання військової історії, теорії та практики). За час служби в Російській армії він встиг проявити себе талановитим воєнним публіцистом, істориком, дослідником, тактиком. Армійську службу О. Рябінін вдало поєднував з викладацькою роботою та здобуттям другої гуманітарної (історичної) освіти. Спробуємо проаналізувати внесок ученого в галузі військової історії, теорії та практики; дати оцінку його роботам як воєнного-інтелектуала в контексті розвитку воєнних наук та реформування армії Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. російська армія переживала свої не найкращі часи. Передусім це виявилось в організаційній, тактичній та збройній відсталості імперської армії. У підсумку дві невдалі війни – Кримська 1853-1856 рр. та Російсько-японська 1904-1905 рр. У першому випадку виходом з ситуації стало проведення реформ в армії 1860-70-х рр. під керівництвом військового міністра Д. Мілютіна.

Війна з Японією виявила нові проблеми у військовій організації Російської імперії, які потребували якнайшвидшого вирішення. Це зумовило появу низки армійських інструкцій і постанов, які допомагали усуненню виявлених недоліків²⁷⁰.

Загальному розвитку російської армії сприяли ініціативні кола військових, які були небайдужі до своєї справи і бажали зробити свій внесок у вдосконалення її воєнного (передусім інтелектуального) потенціалу. Діяльність цих людей реалізовувалась через спеціалізовані навчальні заклади, товариства та видавництва, що популяризували військову книгу. Утім координаційним, організаційним та інтелектуальним центром розробки проблем військової науки став Генеральний штаб – центральний орган воєнного управління й основний орган оперативного управління збройними силами.

Інтерес багатьох військових інтелектуалів на початку ХХ ст. не лише в Росії, а й у світі було прикуто до питань військової історії, теорії та практики. Зокрема значну увагу з боку дослідників викликала проблема історії локальних війн (Англо-бурської 1899-1902 рр., Російсько-

²⁷⁰ Жилин П. А. Русская военная мысль: конец ХІХ – начало ХХ вв.. – М., 1982. – С. 37.

китайської 1900-1901 рр., Російсько-японської 1904-1905 рр., Балканської 1912-1913 рр. та ін.). Першими дослідниками Англо-бурської війни були всесвітньо відомий письменник А. Конан Дойль²⁷¹ та російський політик, поет М. Стахович²⁷². Для вивчення походу Росії до Китаю у 1900-1901 рр. у Росії було створено спеціальну комісію²⁷³. Події Російсько-японської війни 1904-1905 рр. знайшли своє відображення в низці праць – генерала О. Куропаткіна²⁷⁴, історика М. Кладо²⁷⁵, японських дослідників Т. Кічитаро²⁷⁶ та А. Каніши²⁷⁷, дослідженні військового департаменту США²⁷⁸ та ін. Першим вітчизняним дослідником Балканської війни 1912 р. став О. Рябінін²⁷⁹.

Особливу увагу російських науковців привертала воєнні дії під час російської інтервенції в Китаї 1900-1901 рр. Так, у 1903-1908 рр. Воєноісторична комісія при головному управлінні Генерального штабу займалася вивченням цього конфлікту. Очолював її генерал, історик О. Мишлаєвський, а після нього дослідження продовжив генерал М. Манакін. Як результат роботи комісія представила до видання «Материалы для описания военных действий в Китае в 1900-1901 годах» (СПб. 1902-1908) та «Военные действия в Китае» (СПб. 1904-1910)²⁸⁰.

Крім того, Воєноісторична комісія з метою осмислення причин невдач російської армії у війні з Японією працювала над масштабним дослідницьким проектом – створенням узагальнювальної праці з історії Російсько-японської війни. До роботи були залучені офіцери Генерального штабу, які вже мали досвід вивчення Російсько-турецької війни 1877-1878 рр. У дослідженні брали участь 35 осіб на чолі з головою комісії генерал-майором В. Гурко. Архівні документи, з якими працювали дослідники, нараховували понад 10 тисяч томів. Підготовчий етап видання було завершено до 1910 р. Підсумком роботи стала

²⁷¹ Конан Дойл А. Англо-Бурская война (1899–1902) / пер. О. Строгановой, В. Феоклистовой. – М. : Эксмо, 2004. – 608 с. : ил. – (Колониальные войны и локальные конфликты).

²⁷² Стахович П. А. Очерки англо-бурской войны. – СПб., 1901.

²⁷³ Лютов С. Н. Книга в русской армии (конец XVII – начало XX века). – Новосибирск, 2001. – С. 48.

²⁷⁴ Куропаткин А. Н. Русско-японская война, 1904–1905 : итоги войны. – 2-е изд. – СПб. : Полигон, 2002. – 525 с.

²⁷⁵ Кладо Н. Современная морская война : Морские заметки о русско-японской войне. – СПб., 1905. – 354 с.

²⁷⁶ Togo, Kichitaro. The naval battles of the Russo-Japanese War. – Tokyo : Gogakuyokwai, 1907. – 164 p.

²⁷⁷ Asakawa, Kan'ichi. The Russo-Japanese conflict, its causes and issues. – Boston : Houghton Mifflin, 1904. – 383 p.

²⁷⁸ United States. War Dept. General Staff. Military Information Division. Epitome of the Russo-Japanese war. – Washington : Govt. print. off., 1907. – 175 p.

²⁷⁹ Рябинин А. Балканская война; Общ. ревнителей воен. знаний. – СПб. : Эконом. типо-литография, 1913. – 84 с.

²⁸⁰ Лютов С. Н. Книга в русской армии (конец XVII – начало XX века)... – С. 46.

узагальнювальна праця «Русско-японска война 1904-1905 годов» (1910-1913 рр.) загальним обсягом 600 друкованих аркушів (дев'ять томів – 16 книг), атласу (9 альбомів), який вміщував 522 карти і плани²⁸¹.

Під час воєнних реформ початку ХХ ст. поживалася наукова та видавнича робота й на периферії – у військових округах (реалізувалася в діяльності офіцерських гуртків). Офіцери вивчали новинки воєнної літератури, займались перекладом іноземних воєнних видань, готували наукові доповіді. Активну видавничу діяльність досліджень офіцерів практикували в Петербурзькому, Московському, Варшавському, Київському, Віленському округах²⁸².

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. значно зросла роль навчальних військових закладів як освітніх, науково-дослідницьких і видавничих центрів. У цей час статус «розумового центру армії» перебирає на себе Миколаївська академія Генерального штабу (заснована 1832 р.). Тут викладали видатні представники воєнної науки Д. Мілютін, М. Драгомиров, Г. Леєр, А. Пузиревський, Д. Гейстан, А. Байов. Вони здобули визнання в Росії та за її межами не лише за практичні військові справи, але й наукові праці²⁸³.

Упродовж ХІХ ст. у Російській імперії було засновано й інші вищі військові навчальні заклади. У Михайлівській артилерійській академії (1855 р.) сформувалася ціла плеяда вчених, що стали авторами праць, які склали теоретичну базу для розвитку артилерійської науки і техніки. Миколаївська інженерна академія (1855 р.) стала центром воєнно-інженерної науки в російській армії. Розробкою проблем воєнного права займалась Олександрівська воєнно-юридична академія.

Розвиток воєнної науки, академічної освіти і розширення масштабів видавничої діяльності провідних воєнних центрів створили умови для реалізації інтелектуальних потреб російського офіцерства, не байдужого до національної воєнної історії, теорії і практики військової справи. Проте все це не могло задовольнити бажання багатьох у науковій творчості та вдосконаленні мілітарних і загальноосвітніх знань. У військових частинах, що містились далеко від культурних і наукових центрів, офіцерство мало можливість підвищувати свій інтелектуальний рівень лише займаючись самоосвітою на базі мізерних місцевих бібліотек²⁸⁴.

Отже, далеко не всім російським військовим вдалося реалізувати свій творчий потенціал так, як це зробив О. Рябінін. Зацікавлення молодого офіцера цілком органічно вписувалися у загальні тенденції розвитку тогочасної воєнної науки. Так, його увагу, як і багатьох інших, привертала локальні війни. Російсько-японська війна 1904-1905 рр. стала першим

²⁸¹ Там же. – С. 48.

²⁸² Там же. – С. 49.

²⁸³ Там же. – С. 51.

²⁸⁴ Там же. – С. 56.

«бойовим хрещенням» та важким випробуванням для капітана О. Рябініна. Більш ніж за рік (з червня 1904 р. по серпень 1905 р.) перебування на Маньчжурському фронті він встиг побачити всі негаразди, що панували у російській армії на початку ХХ ст., зокрема технічну та тактичну відсталість. Такий стан справ, звичайно, хвилював молодого офіцера, і ця тема отримала ґрунтовне висвітлення у його майбутніх військовоісторичних і теоретико-тактичних розвідках. Отже, не дивно, що він одразу відчув необхідність оприлюднити свої роздуми щодо актуальних питань військової історії, теорії і практики.

Перші спроби О. Рябініна висловити свій погляд на армійські проблеми знаходимо у статтях, які було надруковано у газеті загальноімперського значення «Русский инвалид»*. Перша стаття О. Рябініна під назвою «Бой роты по опыту русско-японской войны» надійшла до редакції газети з фронту наприкінці Російсько-японської війни – в липні 1905 р.²⁸⁵. Наступна стаття, що стала змістовним продовженням першої, – «Бой батальона по опыту русско-японской войны» – була надрукована на шпальтах газети у жовтні 1905 р.²⁸⁶ На основі цих розвідок О. Рябінін через три роки (1908 р.) опублікував невеличку монографію «Бой роты и батальона по опыту русско-японской войны» (докладніше про неї мова піде далі). Третя й остання стаття, подана до газети «Русский инвалид», була опублікована у листопаді 1905 р. під назвою «Штыковая атака». У статті розповідається про практику використання «холодної зброї» (багнети) в бою під Дашичао у липні 1904 р. За висновком О. Рябініна, «вмираюча» традиція використовувати багнети в денному бою має місце і залишається ефективною в нічний час²⁸⁷.

Статті, розміщені на сторінках газети «Русский инвалид», стали першими вдалими спробами написання теоретико-тактичних праць на шляху формування воєннонаукових зацікавлень О. Рябініна. Надалі він активно продовжує працювати над наступними розвідками. Протягом 1907-1908 рр. у військовому ілюстрованому журналі «Братская помощь» було надруковано шість статей з тематичної серії «На войне 1904-1905 г...». У подальшому ці статті стали основою для написання О. Рябініним ґрунтовного ілюстрованого історико-мемуарного дослідження «На войне

* Ця газета була заснована у 1813 р. П. П. Пезаровиусом у патріотично-благодійних цілях: прибутки надходили на допомогу інвалідам війни, солдатським вдовам і сиротам. З 1862 р. «Русский инвалид» – офіційна газета Воєнного міністерства, за редакцією В. Беляєва.

²⁸⁵ Рябинин А. Бой роты и батальона по опыту Русско-японской войны. – СПб., 1908. – С. 3-4.

²⁸⁶ Рябинин А. Бой батальона по опыту русско-японской войны // Русский инвалид. – 1905. – № 219. – С. 5-6.

²⁸⁷ Рябинин А. Штыковая атака // Русский инвалид. – СПб., 1905. – № 229. – С. 8.

1904–1905 гг.: Из записок офицера действующей армии», що вийшло окремою книгою у 1909 р.²⁸⁸

Після закінчення Російсько-японської війни О. Рябінін повернувся на навчання до Миколаївської академії. Під час навчання він увійшов до кола військових-інтелектуалів, які згуртувалися навколо «Общества ревнителей военных знаний» про що йшлося вище²⁸⁹.

До складу товариства переважно входили офіцери середньої ланки, які розділяли його ідеї, підтримували матеріально і складали основну аудиторію. Загалом за 15 років діяльності товариства було проведено 330 засідань, на яких були присутні понад 70 тис. осіб. «Общество ревнителей военных знаний» мало свої відділення у Вільно, Ризі, Мінську, Варшаві, Ашхабаді та інших містах. У Петербурзі лекції проходили в аудиторіях Академії Генерального штабу, Фізичного інституту, Артилерійської академії та інших закладів²⁹⁰.

Видавнича діяльність стала ще однією з форм роботи товариства. У 1899 р. було розпочато випуск збірника «Вестник общества ревнителей военных знаний» (впродовж 1899-1914 рр. надруковано 273 випуски). У 1906 р. було засновано журнал під тією ж назвою (до 1914 р. вийшов 31 випуск). Основними темами публікацій були військова стратегія і тактика, Російсько-японська війна, військова психологія і соціологія, історія російської армії, військова освіта тощо²⁹¹. Деякі випуски присвячувались окремим подіям, наприклад: «Полтавская битва. 1709-1909 гг. по случаю 200-летия Преславной Баталии»²⁹². Крім того, на сторінках видання публікувалися найкращі доповіді членів товариства, що виголошувалися на його засіданнях.

Окрім аудиторних занять і видавничої діяльності для членів товариства організовувались походи до місць минулих битв і навіть військові ігри (в одній з них було відображено зіткнення, що відбулося о 6 годині ранку 18 липня 1877 р. між військами російської та турецької армій). Таким чином, можемо зробити висновок, що діяльність «Общества ревнителей военных знаний» була активною та багатосторонньою²⁹³.

²⁸⁸ Рябинин А. На войне 1904–1905 гг. : из записок офицера действующей армии. – Одесса : Тип. Акц. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1909. – 220 с.

²⁸⁹ Общество ревнителей военных знаний // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1974. – Т. 18. – С. 249.

²⁹⁰ Каменев А. И. Общество вычищенных сапог, или... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://artofwar.ru/k/kamenew_anatolij_iwanowich/obshestwowychishennyhsapog.shtml. – Загл. с экрана.

²⁹¹ Общество ревнителей военных знаний // Большая Советская Энциклопедия. – М., 1974. – Т. 18. – С. 249.

²⁹² Капарулін Ю. «Общество ревнителей военных знаний» та О. О. Рябінін-Скляревський // Півд. архів : іст. науки. – 2009. – Вип. 31/32. – С. 53–57.

²⁹³ Кавтарадзе А. Общество ревнителей военных знаний // Воен.-ист. журн. – 1973. – № 12. – С. 119.

Воєно-наукова робота О. Рябініна також реалізовувалася через активну участь у роботі товариства. Молодий офіцер з 1903 р. навчався, а згодом й викладав в Миколаївській Академії Генерального штабу – найпрестижнішому військовому навчальному закладі царської Росії. Тут він спілкувався та співпрацював з членами та засновниками товариства, серед яких було чимало визначних військових і науковців. Таким чином формувалися наукові зацікавлення та налагоджувалися майбутні наукові зв'язки дослідника. Наприклад, випускник Академії Генерального штабу 1884 р., військовий історик, професор А. Мишлаєвський читав лекції з історії російського воєнного мистецтва і, певно, був одним із викладачів О. Рябініна. Генерал Є. Новицький був випускником академії 1892 р. і надалі підтримував зв'язки з її службовцями. Генерал О. Куропаткін з 1898 р. перебував на посаді військового міністра (мав наукове звання професора, викладав у Миколаївській академії), а з початком Російсько-японської війни, 7 лютого 1904 р., генерал-ад'ютант (з 1902 р.) О. Куропаткін був призначений командуючим Маньчжурської армії, в якій на той час служив О. Рябінін. Генерал командував російськими військами в Ляоянському і Мукденському боях, а також в бою при Шахе (у них брав участь і О. Рябінін). Події Російсько-японської війни й участь у них О. Куропаткіна О. Рябінін-Скляревський неодноразово згадував у своїх працях.

У третьому випуску журналу «Общество ревнителей военных знаний» (1906 р.), після попереднього виголошення доповіді на засіданні товариства було опубліковано статтю О. Рябініна «Бой под Бенсиху», в якій автор написав про власні спогади та провів аналіз одного з наймасштабніших зіткнень у Російсько-японській війні на Маньчжурському фронті²⁹⁴ (ФОТО 22).

У 1910 р. на зібранні товариства відбувся виступ О. Рябініна на тему «Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение. Военно-историческое и тактическое исследование». Згодом дослідження вийшло окремою книгою у видавництві В. Березовського²⁹⁵.

У 1913 р. статтю О. Рябініна на воєноісторичну тематику «Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых» було опубліковано у першому випуску журналу «Общество ревнителей военных знаний». Роботу було присвячено загальному огляду розвитку російської армії протягом трьох століть правління династії Романових. 4 березня 1913 р., з

²⁹⁴ Рябинин А. Бой под Бенсиху // Общество ревнителей военных знаний. – СПб., 1906. – № 3. – С. 33–52.

²⁹⁵ Рябинин А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение : воен.-ист. и такт. исслед.. – СПб., 1910. – 374 с.

нагоди річниці, О. Рябінін був нагороджений ювілейною медаллю «В пам'ять 300-ліття царювання Дому Романових 1613–1913»²⁹⁶.

Останньою відомою нам роботою О. Рябініна з тих, що були підготовлені в співпраці з «Обществом ревнителів военных знаний», є «Балканская война». У праці, написаній всього через рік після закінчення першої Балканської війни 1912 р., воєнний історик О. Рябінін провів детальний аналіз ведення бойових дій²⁹⁷.

Підсумовуючи можемо відзначити, що О. Рябінін був активним учасником найбільшого воєннонаукового товариства царської Росії – «Общества ревнителів военных знаний». Дослідник спілкувався і співпрацював з багатьма військовими діячами та науковцями, належав до кіл військових-інтелектуалів. Він зробив вагомий внесок у діяльність товариства. Його доповіді були сприйняті та позитивно оцінені гуртківцями, а праці були затребуваними. Більшість робіт історика залишаються актуальними і сьогодні.

Видавнича діяльність воєнних установ, воєннонаукових товариств і навчальних закладів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стала відображенням еволюції російської воєнної науки і воєноісторичної думки. Але їх друкована продукція відповідала інтересам лише тих, хто займався проблемами воєнної науки, практики, історії та освіти. Масовою цю категорію військових, незважаючи на зростання їх чисельності, вважати не можна. Нерозв'язаними проблемами залишалися забезпечення армії книжковою продукцією та задоволення різнобічних читацьких інтересів більшої частини офіцерів. Наприкінці ХІХ ст. уже існувала потреба започаткування широких спеціалізованих видань, орієнтованих на випуск масової воєнної літератури²⁹⁸.

Упродовж 1860-80-х рр. поряд із відомими книготорговельними та видавничими фірмами М. Вольфа, А. Суворіна, А. Маркса, І. Ситіна виникає низка нових комерційних підприємств, що спеціалізувалися на друці окремих видів книжкової продукції. У березні 1879 р. у Петербурзі було відкрито склад книг і посібників для різних родів військ. Його засновником був капітан В. Березовський, відставний старший ад'ютант Штабу гвардійського корпусу²⁹⁹.

Тісні зв'язки В. Березовського з Воєнним міністерством сприяли успішному функціонуванню видавництва³⁰⁰. З ним плідно співпрацювали відомі письменники і воєнні спеціалісти – М. Драгомиров,

²⁹⁶ Рябинин А. Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых // Общество ревнителів военных знаний... – С. 1–14.

²⁹⁷ Рябинин А. Балканская война; Общ. ревнителів воен. знаний. – СПб.: Эконом. типолитография, 1913. – 84 с.

²⁹⁸ Лютов С. Н. Книга в русской армии (конец ХVІІ – начало ХХ века)... – С. 59.

²⁹⁹ Там же. – С. 59–60.

³⁰⁰ Белов С. В. Издательство В. А. Березовского // Воен.-ист. журн. – 1989. – № 11. – С. 85.

А. Пузиревський, Д. Масловський, А. Куропаткін, В. Сухомлинов, Г. Леєр та ін. Окрім іменитих письменників, у В. Березовського друкувалися і молоді автори³⁰¹.

Видавниче підприємство В. Березовського проіснувало майже 40 років. Засновник фірми помер 21 лютого 1917 р. Видавництво припинило свою діяльність на початку 1918 р., випустивши до того часу понад чотири тисячі видань. В історію ім'я В. Березовського увійшло як таке, що означало цілу епоху в російській військовій літературі³⁰².

У 1908 р. видавництвом В. Березовського було надруковано дві роботи О. Рябініна: «Бой роты и батальона по опыту русско-японской войны» (перевидання праці, надрукованої 1906 р., з виправленнями і доповненнями) та «Сторожевая служба пехоты в русско-японскую войну» (виправлене і доповнене В. Березовським видання 1906 р. книговидавництва В. К. Шнеура)³⁰³. У своїх дослідженнях автор звернувся до вивчення військового польового статуту зразку 1901 р., затвердженого в квітні 1904 р. На основі статуту О. Рябінін аналізує ефективність дій сторожового загону, як окремої бойової одиниці, під час Японської кампанії 1904-1905 рр. Наступною працею капітана О. Рябініна, що поширювалася через мережу магазинів В. Березовського, у 1909 р. стало мемуарно-історичне дослідження «На войне в 1904-1905 гг. Из записок офицера действующей армии»³⁰⁴.

У 1911 р. у видавництві В. Березовського вийшла друком ґрунтовна праця О. Рябініна «Ночные действия войск. Примеры военной истории. – Тактика. – Обучение»³⁰⁵. Тематичним продовженням цієї монографії стали «Программы занятий при подготовке к ночным действиям»³⁰⁶, видані В. Березовським того ж року.

Характерною ознакою кожної праці, надрукованої В. Березовським, була фірмова марка з індивідуальним номером, якому за каталогом відповідала певна праця. Так, праці О. Рябініна були надруковані під такими номерами: 1431 («Бой роты и батальона по опыту Русско-японской войны»)³⁰⁷, 3220 («Программы занятий при подготовке к ночным действиям»)³⁰⁸, 2996 («Ночные действия войск. Примеры военной

³⁰¹ Орлов Н. А. Могучий двигатель военной литературы // Разведчик. – 1917. – № 1376/1377. – С. 178.

³⁰² Апушкин В. Памяти друга русских военных писателей // Разведчик. – 1917. – № 1376/1377. – С. 173.

³⁰³ Рябинин А. Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну. – СПб., 1908. – 40 с.

³⁰⁴ Рябинин А. На войне 1904–1905 гг. : из записок офицера действующей армии. – Одесса : Тип. Акц. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1909. – 220 с.

³⁰⁵ Рябинин А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение : воен.-ист. и такт. исслед.. – СПб., 1910. – 374 с.

³⁰⁶ Рябинин А. Программы занятий при подготовке к ночным действиям...

³⁰⁷ Рябинин А. Бой роты и батальона по опыту Русско-японской войны. – СПб., 1908. – С. 61.

³⁰⁸ Рябинин А. Программы занятий при подготовке к ночным действиям...

истории. Тактика. Обучение. Военно-историческое и тактическое исследование»)³⁰⁹ та ін. (ФОТО 23).

З 1907 р. у Петербурзі виходив щотижневий ілюстрований журнал «Витязь», головним редактором якого був В. Березовський. На його сторінках друкувалися популярні статті з військової тематики, публікації загальноосвітнього характеру, белетристика, хроніка, відповіді на питання читачів тощо. У 1911 р. тут було опубліковано статтю О. Рябініна «Фельдшер Пайвин: (Из Маньчжурских воспоминаний)», в якій розповідалося про ротного фельдшера Пайвіна, відважного та стійкого солдата, який за свою мужність у боях був відзначений Георгіївським хрестом³¹⁰.

Ще одним періодичним виданням В. Березовського був щотижневий військово-літературний журнал «Разведчик» (видавався у 1886-1917 рр.), на сторінках якого друкувалися різноманітні статті з воєнної тематики, а також хроніка воєнного життя Росії (розпорядження по воєнному відомству та «высочайшие приказы»). На сторінках журналу було надруковано декілька статей О. Рябініна присвячених питанням підготовки офіцерів запасу³¹¹; польовим зборам³¹²; новим навчальним програмам військових училищ³¹³; розробкам постанов для ведення бою піхотою³¹⁴.

Випуском воєнної літератури наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. успішно займалися власники багатьох видавничих і торгівельних фірм. Найбільш яскравим прикладом книговидавничої практики в інтересах армії є діяльність відомого російського видавця-просвітника І. Ситіна.

Не будучи військовим, І. Ситін мав щире бажання дати армії щось справжнє, важливе та потрібне. Наймасштабнішим воєннонауковим проектом цих видань була «Военная энциклопедия» (друкувалося з 1911 по 1915 рр.), яка отримала загальне визнання і подяку офіцерів російської армії та всього освіченого суспільства³¹⁵.

Підготовка до видання енциклопедії почалася 1909 р., коли проблеми зміцнення воєнної потужності Росії (після поразки в Російсько-японській війні 1904-1905 рр.) були особливо актуальні. Відчувалась потреба у виданні, яке б узагальнило новітні досягнення воєнної науки і практики та

³⁰⁹ Рябинин А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение : воен.-ист. и такт. исслед.. – СПб., 1910. – 374 с.

³¹⁰ Рябинин А. Фельдшер Пайвин // Витязь. – 1911. – № 202. – С. 20–21.

³¹¹ Рябинин А. Подготовка офицеров запаса // Разведчик. – 1912. – № 1113. – С. 142–144.

³¹² Рябинин А. Полевые поездки // Разведчик. – 1910. – № 1003. – С. 39.

³¹³ Рябинин А. По поводу новых программ военных училищ // Разведчик. – 1911. – №1045. – 130-132 с.

³¹⁴ Там же.

³¹⁵ Задачи Военной энциклопедии // Военная энциклопедия. – СПб., 1912. – С. 3.

відобразило глибокі зміни в воєнній справі, що відбулися в країні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.³¹⁶

З 1911 р. О. Рябінін був активним співробітником видавництва І. Ситіна. Він був одним із редакторів видання «Военная энциклопедия» разом із такими знаними дослідниками, як В. Апушкін, К. Величко, В. Новицький, О. фон-Шварц, Г. фон-Шульц та ін.³¹⁷

У результаті кропіткої праці редакції видавництва за п'ять років було надруковано 36 напівтомів (18 томів), але повністю завершити видавництво енциклопедії не вдалося. З початком Першої світової війни багатьох співробітників було мобілізовано на фронт. Підготовлений до видання 19-й том так і не побачив світу. Пізніше І. Ситін з розчаруванням писав: «Воєнній державі у воєнний час не згодилися воєнні знання»³¹⁸. Але, незважаючи на незавершеність роботи, «Военная энциклопедия» залишається однією з кращих воєнно-енциклопедичних праць, актуальних і в наш час. Своєю чергою робота О. Рябініна над упорядкуванням її матеріалів є беззаперечним свідченням довіри колег та високого фахового рівня військового.

Крім того, О. Рябінін був одним з авторів масштабного видання І. Ситіна «Отечественная война и русское общество», де було опубліковано його статтю «Наполеон как полководец»³¹⁹.

Таким чином, конкуренція воєнного відомства та приватних видавничо-торгівельних фірм наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. свідчить про те, що в Росії активно відбувався процес пошуку нових шляхів розвитку вітчизняного воєнного книговидавництва.

Поразка в Російсько-японській війні 1904-1905 рр. докорінно не змінила ставлення офіцерів російської армії до самоосвіти. Цей факт з розчаруванням констатував В. Березовський³²⁰. Розуміли це і багато кадрових офіцерів. Так, російський військовий, історик Є. Мартинов відзначав: «за окремими винятками воєнною наукою ніхто не займається, нічого не читає, ні за чим не слідкує...»³²¹.

Ставлення до самоосвіти було одним із факторів, що характеризують рівень освіченості офіцерів і їх «розумові запити» наприкінці першого десятиліття ХХ ст. За даними Академії Генерального штабу, офіцери на письмових іспитах у 1907 р. (рік випуску О. Рябініна) у своїй більшості

³¹⁶ Там же.

³¹⁷ Военная энциклопедия. Т. 2. – СПб., 1911. – С. 2.

³¹⁸ Сытин И. Д. Жизнь для книги. – М., 1960. – 279 с.

³¹⁹ Рябинин А. Наполеон как полководец... – С. 27–40.

³²⁰ Березовский В. Интерес к военной литературе. // Разведчик. – 1907. – № 845 – С. 6.

³²¹ Мартынов Е. И. Из печального опыта русско-японской войны. – 2-е изд. – СПб., 1907. – С. 42.

показали безграмотність і слабкі знання зі всіх предметів, низький загальний розвиток, невміння розмірковувати³²².

Таким чином, військова служба О. Рябініна проходила у нерозривному зв'язку з процесом розвитку воєнних знань у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. У роки навчання та після випуску з Миколаївської академії Генерального штабу (1907) О. Рябінін активно займався дослідницькою роботою, безперервно працював над підвищенням власної ерудованості й інтелектуального потенціалу. Реалізація творчості військового відбувалася через виступи з доповідями та публікацію досліджень на сторінках наукових видань і періодичної преси.

Період 1907-1914 рр. у воєнному доробку військового став «золотим етапом». У цей час він активно співпрацював з книговидавцями В. Березовським та І. Ситіним, став членом офіцерського товариства «Общество ревнителів военных знаний» та здобув (другу вищу) історичну освіту. Офіцера залучали до роботи над масштабними воєнними проектами, що безумовно свідчить про сприйняття його ідей військовим співтовариством і високий авторитет з боку іменитих учених.

О. Рябінін став автором декількох ґрунтовних досліджень з історії, теорії та тактики воєнної справи. Більшість із них залишаються актуальними й сьогодні як джерела вивчення історії локальних війн початку XX ст. Вчений одним із перших розпочав аналіз причин і поразок російської армії в Російсько-японській війні, став першим російським істориком Балканської війни 1911 р., займався аналізом стратегії та тактики, питаннями історії російських збройних сил тощо. З початком Першої світової війни наукова праця О. Рябініна перервалася через мобілізацію на фронт. Упродовж всієї війни та в кілька подальших років не було надруковано жодної серйозної праці військового. Лише у 1921 р. вийшло останнє (написане під час служби) ґрунтовне воєнне дослідження вченого «Милиціонная армия в современном государстве».

Отже, воєнна діяльність офіцера О. Рябініна була реалізована впродовж 1905-1921 рр. За цей час він зумів зробити вагомий внесок у розвиток вітчизняної воєнної історії, теорії і практики. Сьогодні комплексне дослідження цього спадку є необхідним задля повної реконструкції життя та діяльності діяча, визначення перспектив використання сучасними вченими.

³²² Большое дело молодого офицера // Воен. сб. – 1909. – № 10. – С. 110–111.

3.2. Воєнноісторичні та теоретико-тактичні студії О. Рябініна-Скляревського

3.2.1. Воєнноісторичні праці

Становлення О. Рябініна як науковця, дослідника воєнної історії відбувалося під впливом воєнно-політичних подій, що відбувалися на теренах Російської імперії на початку ХХ ст. На формування кола наукових зацікавлень значною мірою вплинула його участь у Російсько-японській війні 1904-1905 рр. Певний відбиток на його світоглядних позиціях залишили події Російської революції 1905-1907 рр., що призвела до поширення ліберальної ідеології в армії. Окрім цього, будучи палким патріотом, О. Рябінін завжди був небайдужий до вітчизняної та іноземної воєнної історії, прагнув зробити свій внесок у розвиток російської та світової воєнної науки.

Упродовж 1904-1914 рр. зусилля О. Рябініна головним чином спрямовувалися на розробку малодосліджених проблем воєнної історії, публікацію статей і видання монографій. У своїх дослідженнях учений, як і більшість його сучасників, тяжів до позитивістської методології. Увага позитивістів була зосереджена на деталях і передбачала максимальну точність у дослідженні джерел. Позитивістська методологія історії в цілому спиралася на теорію рівноправних взаємодіючих факторів і виходила з таких основоположних принципів наукової роботи: особливий закон з'єднує історичні явища в причинні ряди; ці ряди явищ утворюють єдиний історичний процес закономірного розвитку, або еволюції; основною рушійною силою розвитку є народні маси, а не окремі особистості. Позитивістська історіографія висувала принцип неупередженості наукового дослідження і виключення оціночних суджень, що далеко не завжди дотримувалися на практиці³²³.

Упродовж десяти років військової служби та наукової діяльності у О. Рябініна сформувалася певна система поглядів на процес розвитку вітчизняної й іноземної воєнної історії; з'явилося власне бачення та інтерпретація окремих явищ і подій.

Увага дослідника була прикута до низки проблем, основними з яких були історія локальних війн початку ХХ ст., нічних бойових дій, міліційних армійських систем, воєнна біографістика та історія розвитку збройних сил Російської імперії.

Аналіз воєнної науки спадщини О. Рябініна дає можливість стверджувати, що окремою сферою його наукових зацікавлень була історія локальних війн початку ХХ ст. Упродовж ХХ-XXI ст. історія знає багато прикладів локальних конфліктів між двома (або декількома)

³²³ Репина Л. История исторического знания. – М., 2004. – С. 182.

державами. Інтереси сторін у таких війнах переважно були обмежені політичними цілями та територіально невеликим географічним регіоном, як правило розташованим поблизу або на території однієї з ворогуючих сторін³²⁴. На початку ХХ ст. у різних куточках Землі час від часу спалахували такі «вогнища». Перебіг бойових дій та аналіз підсумків війни викликав поживлений інтерес у суспільстві і зокрема в середовищі дослідників воєнної історії.

Праці О. Рябініна, присвячені локальним конфліктам, висвітлюють події Англо-бурської (1899-1902), Російсько-японської (1904-1905) та Балканської (1912) війн.

Свого часу він зацікавився вивченням Англо-бурської війни 1899-1902 рр. і присвятив їй окремі розділи у монографіях «Ночные действия войск ...» та «Милиционная армия ...». Обрання цієї теми дослідження не викликає подиву, адже Англо-бурська війна за багатьма показниками була інноваційною. Отже, обрана О. Рябініним тематика була надзвичайно актуальною з самого початку передусім через те, що в ході бойових дій на практиці було використано багато нових зразків зброї та обмундирування (кулемети, бронепотяги, спорядження кольору «хакі» та ін.), а також нові тактичні засоби ведення війни (тактика «випаленої землі», концентраційні табори, окопи, колючий дріт та ін.)³²⁵.

Війна відразу викликала інтерес учених і письменників, а її досвід був урахований в Європі як «репетиція» Першої світової війни. Так, першим монографічним дослідженням історії цього конфлікту стала монографія «Англо-бурська війна» (1900) відомого англійського письменника А. Конан Дойля³²⁶.

О. Рябінін у дослідженнях воєнної історії багато уваги приділяв вивченню тактики ведення військами бойових дій. У праці «Ночные действия войск...» історик зробив аналіз декількох нічних боїв Англо-бурської війни (біля Бельмонта та Магесфортейна, нічна атака на Спіонскоп та Паадерберг³²⁷, що супроводжуються власноруч накресленими картами-схемами. Спирається О. Рябінін головним чином на іноземні джерела, зокрема працю англійця Лінденау «Чого нас вчить Бурська війна». У результаті історик дійшов висновку про те, що використання магазинної зброї, кулеметів і швидкострільних гармат суттєво ускладнило наближення атакуювальної сторони до ворога. Вночі, на

³²⁴ Пилявець Р. І. Локальні війни і збройні конфлікти як поняття воєнно-історичної науки // Сторінки воєнної історії України : [зб. наук. ст.]. – К., 2003. – Вип. 7, ч. 1. – С. 110–111.

³²⁵ Рябинин А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение: воен.-ист. и такт. исслед.. – СПб., 1910. – С. 40-49.

³²⁶ Конан Дойл А. Англо-Бурская война (1899–1902) / пер. О. Строгановой, В. Феоклистовой. – М. : Эксмо, 2004. – 608 с. : ил. – (Колониальные войны и локальные конфликты).

³²⁷ Рябинин А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение.... – С. 40-47.

його думку, підступитися до супротивника було простіше. Англіїці в такій ситуації прагнули довести справу до багнетного бою, в якому велике значення мали моральні якості та чисельність військ. Утім, на думку О. Рябініна, в ході війни англійці не розробили жодних рекомендацій «як вести нічний бій» і тому вели нічні дії тактично незадовільно³²⁸.

У четвертому розділі книги «Милиционная армія...» О. Рябінін звернувся до вивчення організації міліційної системи бурів. Дослідивши устрій міліцій Трансваалю та Помаранчевої республіки, учений подав інформацію про командування, спосіб комплектування та чисельність військ. Окремо дослідник приділив увагу характеру ведення бойових дій та відзначив вплив, який зробила Англо-бурська війна на англійську воєнну систему в цілому. На його думку, англійське командування усвідомило недостатність лише однієї невеликої регулярної армії в Англії. Тому за проектом військового міністра Хольдера було створено міліцію, як резерв регулярної армії³²⁹.

Наприкінці свого нарису подій Англо-бурської війни, О. Рябінін відзначив, що її досвід був засвоєний і японською армією (навченою за європейськими зразками), яка виявила добру підготовку до нічних боїв під час воєнної кампанії 1904-1905 рр.³³⁰. Отже, вивчення досвіду Англо-бурської війни було актуальним не лише для російської воєноісторичної науки, а й мало практичне значення для збройних сил імперії.

Російсько-японська війна 1904-1905 рр., отримала висвітлення в низці статей, мемуарних, історичних та теоретико-тактичних праць дослідника. Ця війна була однією з найбільш масштабних локальних міждержавних зіткнень початку ХХ ст. Участь у ній Росії – це результат закріплення своїх інтересів в Азії та Далекому Сході, передусім контроль над Маньчжурією та Кореєю. Після тривалої перерви – перша велика війна із застосуванням новітньої зброї – далекобійної артилерії, броненосців, міноносців тощо.

Події Російсько-японської війни на початку ХХ ст. викликали жвавий інтерес серед російських та іноземних дослідників. Він був утілений у низці історичних досліджень – В. Апушкіна, К. Дружиніна, М. Кладо, Е. Бартлета, Х. Брункера, Р. Мюньєра, Т. Кічитаро, А. Каніши, дослідженні військового департаменту США та багатьох ін. Основною працею О. Рябініна з цієї теми є «На войне 1904-1905 гг...». Однак її виходу в світ передувало видання кількох цікавих статей. Одна з найбільш змістовних була опублікована у журналі «Общество ревнителів военных знаний» під назвою «Бой под Бенсиху». У цій праці О. Рябінін висвітлив

³²⁸ Там же. – С. 48-49.

³²⁹ Рябинин А. Милиционная армия как система вооруженных сил в современном государстве. – Пг. : ГИЗ, 1921. – С. 107-112.

³³⁰ Там же. –С. 48-49.

воєнні події Російсько-японської війни на прикладі одного з наймасштабніших боїв³³¹.

У російській та радянській історіографії питання ведення бойових дій під Бенсіху не привернули великої уваги дослідників. Однією з небагатьох розвідок, що висвітлювали тогочасні події, стала праця учасника бою генерал-майора К. Дружиніна³³². У цілому ця тема не отримала детального висвітлення в працях воєнних істориків упродовж ХХ-ХХІ ст. Таким чином, стаття О. Рябініна була важливим внеском у розробку історії бойових дій під час Російсько-японської війни. Крім того, вона залишається цінним джерелом для сучасних воєнних істориків, адже була написана безпосереднім учасником подій.

У цілому праця О. Рябініна має описово-аналітичний характер. Починається вона з оповідання відступу російських військ до Мукдену (в результаті поразки у Ляоянському бою, що відбувався упродовж 24 серпня – 3 вересня 1904 р.), та підготовки нового наступу, запланованого на кінець вересня 1904 р. О. Рябінін поставив першим завданням свого дослідження проаналізувати плацдарм, на якому перебували війська і де мали відбутися вирішальні військові баталії. За спостереженнями військового, ця територія становила широку гірську місцевість, яка була складовою високого Далінського хребта з вузькими річковими долинами, що були єдиним шляхом для наступу. Тож, на його думку, для вдалої операції було необхідно мати детальний план наступу з урахуванням місцевих особливостей ландшафту. Утім, за словами О. Рябініна, російські війська мали недостатньо інформації про позиції супротивника, а на мапі (в тому місці, де передбачався наступ) взагалі була біла пляма³³³.

За спогадами О. Рябініна, в ніч на 27 вересня 1904 р. рота із загону Лечицького зайняла гору Лаутхалазу, однак вранці ця позиція була очищена стрільцями. Наступні три дні, втративши понад тисячу вбитими і пораненими, повернути позиції не вдалося³³⁴.

Після команди «вогонь» бій розпочався. Була 8 година ранку 27 вересня 1904 р. Японці стріляли одиночним вогнем, а російські війська за старою традицією виконували залпові постріли.

До вечора бій припинився. Зранку 28-го вересня відбувалася підготовка до атаки Лаутхалази. Генералу М. Данилову було доручено атакувати її висоти з того боку, де вона була найменш доступною. За наказом М. Данилова атаку Скалистої сопки мали вести чотири колони. Було віддано наказ: «Прапорам і начальникам колон брати участь в перемозі». «Це був наказ, написаний не за правилами підручника з

³³¹ Рябинин А. Бой под Бенсиху // Общество ревнителее военных знаний... – С. 33–52.

³³² Дружинин К. Русско-японская война 1904–1905 гг. Операция и бой под Бенсиху. Сражение при Шахэ-Бенсиху. – СПб., 1909. – 190 с.

³³³ Рябинин А. Бой под Бенсиху // Общество ревнителее военных знаний... – С. 36.

³³⁴ Там же. – С. 36-37.

тактики, а заснований на знанні солдатського серця», – зазначав О. Рябінін³³⁵. Таким чином, на думку історика, загальновійськові морально-вольові якості були на високому рівні.

28 вересня об 11 годині відбувся артилерійський залп з 42 гармат. Наближався момент наступу військ, коли піхоті було потрібно пройти до японських окопів дистанцію 1200-1800 кроків. О 12.00 дня атака розпочалася. Незважаючи на значні втрати частин, що потрапляли під перехресний вогонь, війська все ж йшли вперед.

Окремо О. Рябінін зупиняється на атаці лівої колони – сибірської піхоти (полк Станіславова). Тут військовий підіймає проблему невдалої тактики ведення наступального бою, що панувала в російській армії впродовж першої половини кампанії 1904-1905 рр.: лави цілих рот переміщувались одночасно; перебіжки довгі, до 500 кроків, і весь час солдати перебувають під неперервним вогнем; офіцери йшли попереду і все керівництво зводилося до того, щоб рота перебігала за своїм офіцером; частини були змішані. Спостерігаючи за тим, як роти перебігаючи несуть великі втрати, Станіславов наказав переходити «кучками». Японці в цей момент відкрили сильний вогонь з рушниць. Російська артилерія не підтримала атаку вогнем, хоча перевершувала японську і могла завдати вирішального удару. Однак під час наступу піхоти артилерія вчасно її не підтримала, що зрештою вплинуло на кінцевий невдалий результат бою. Виявилось, що трьохгодинна підготовка атаки вогнем 42 гармат артилерії була даремною. О. Рябінін відзначає, що російська артилерія часто вела бій сама по собі, без зв'язку з піхотою³³⁶.

За даними О. Рябініна, три дні боїв під Бенсіху коштували життя 3 тис. бійців російській армії. Загинув полковник Станіславов, а його полк найбільше постраждав: майже 1000 вбито і поранено. Лаутхалаза залишилась в японських руках³³⁷.

Наприкінці статті О. Рябінін розмірковує над прорахунками та здобутками в діях російської армії під Бенсіху. Прорахунками командування вчений вважав: відсутність розвідки, що мала бути проведеною перед боєм; помилками – те, що в атаку солдати йшли зосередженим, щільним строєм, і тому на відстані 1800-1200 кроків уже ставали легкими мішенями; за головну мету ставили підійти до супротивника впритул (принцип багнетної тактики), але забували, що спочатку потрібно подолати стрілецьку атаку ворога; відсутність єдності дій піхоти і артилерії; своєчасно не виставлено достатньо сил для бою. Позитивні аспекти бою: високий моральний підйом перед наступом; «устремління вперед»; отриманий досвід, на думку дослідника, дав можливість запобігти

³³⁵ Там же. – С. 38-39.

³³⁶ Там же. – С. 40-44.

³³⁷ Там же. – С. 47.

багатьох прорахунків і невдач у подальших боях (на Гаотулінській позиції, біля Фушута і на Фаньхе)³³⁸.

З подій бою під Бенсіху капітан О. Рябінін зробив висновок, що всі недоліки ведення бою мають бути враховані в майбутньому. З точки зору автора, немає нічого надзвичайного в тому, що необхідно виконувати роботу над помилками. Він доречно згадує відомий епізод з воєнної історії, коли Петро I зазнав поразки від шведів в бою під Нарвою (1700 р.), а потім здобув перемогу у Полтавській битві (1709 р.)³³⁹.

Таким чином, у статті «Бой под Бенсиху» О. Рябінін здійснив спробу реконструювати тактику ведення сухопутних бойових дій російською армією на прикладі одного з найкривавіших її зіткнень. Військовий звернув увагу на декілька загальноармійських проблем, які були вирішені в ході реформування російської армії в післявоєнний період (зокрема взаємодію артилерії та піхоти). Отже, праця виявилася актуальною і корисною для сучасників. Зважаючи на те, що висвітлення подій під Бенсіху не привернуло широкої уваги дослідників упродовж ХХ ст., праця О. Рябініна і сьогодні залишається цікавим історіографічним фактом і цінним історичним джерелом, написаним безпосереднім учасником тих подій.

Основною працею О. Рябініна з історії Російсько-японської війни є «На войне 1904-1905 гг.: из записок офицера действующей армии». Ця фундаментальна робота з використанням великої кількості схем, карт-схем та ілюстрацій і на сьогодні залишається цінним джерелом для вивчення подій Російсько-японської війни на Маньчжурському фронті³⁴⁰. Подібне викладення подій Російсько-японської війни знаходимо і в роботах інших російських та іноземних дослідників початку ХХ ст., зокрема в мемуарних працях В. Оболенського³⁴¹, Д. Парського³⁴², С. Рашевського³⁴³, П. Ренненкампа³⁴⁴, В. Руднева³⁴⁵, Р. Рекулі³⁴⁶, А. Свечина³⁴⁷, М. Сребрянського³⁴⁸ та ін.

³³⁸ Там же. – С. 48-49.

³³⁹ Там же. – С. 52.

³⁴⁰ Рябинин А. На войне 1904–1905 гг. : из записок офицера действующей армии. – Одесса : Тип. Акц. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1909. – 220 с.

³⁴¹ Оболенский В. В. Записки о войне офицера запаса. – М. : Тип. т-ва Сытина, 1912. – 151 с. : фот.

³⁴² Парский Д. Воспоминания и мысли о последней войне (1904–1905). Стоянка на Шахэ. Мукденский погром. – СПб., 1906. – 108 с.

³⁴³ Рашевский С. А. Дневник полковника (Порт-Артур, 1904); сост.: А. А. Брегман, С. А. Залесский, Д. К. Жеребов ; под ред. и с предисл. А. Л. Сидорова. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – 342 с.

³⁴⁴ Ренненкампф С. А. Мукденское сражение. 20-дневный бой моего отряда от Цинхэчена до Мацзяндана / С. Ренненкампф. – СПб., 1908. – 200 с.

³⁴⁵ Руднев В. Бой «Варяга» у Чемульпо 27 января 1904 г. // Русская старина. – 1907. – № 2. – 24 с.

Дослідження О. Рябініна має популярний на той час мемуарний характер. Утім очевидним здобутком цього нарису є висвітлення багатьох актуальних проблем: сприйняття війни різними суспільними верствами Російської імперії; організація воєнного постачання; фронтове повсякдення солдат та офіцерів; здобутки та прорахунки військового керівництва; реформування військових статутів для покращення тактики ведення бойових дій; аналіз найбільших зіткнень на Маньчжурському фронті (Дашичао, Шахе, Бенсіху) та ін.

Найперша проблема, на якій зупиняється О. Рябінін, стосується загальних настроїв, що панували в суспільстві напередодні та на початку війни (висвітлена в першому розділі). Дослідник наголошує на зверхньому ставленні до Японії з боку населення Російської імперії і більшості військових, які вважали її неконкурентною щодо Російської імперії державою³⁴⁹.

Утім початок війни виявив неготовність російської армії зустріти «таку» Японію. Перші поразки, про які згадував О. Рябінін, – це звістка про загибель броненосця «Петропавловськ» разом із відомим адміралом імперського флоту С. Макаровим і художником В. Верещагіним. Загальне суспільне враження від цієї події було таким: «японці природні моряки і успіх на морі вони могли здобути, але сухопутна армія навряд чи зможе розраховувати на перемогу». Наступною звісткою була новина про поразку російських військ під Тюренченом. Тепер уже армія зіткнулась з японською піхотою, рівень підготовки якої неприємно здивував. Приблизно з цього часу почалася додаткова мобілізація військ. Військовий міністр дозволив мобілізацію на фронт професорсько-викладацького складу, а пізніше й окремих слухачів академії³⁵⁰.

У другому розділі йдеться про проблему комплектування військових частин через залізничне сполучення. Дослідник відзначає, що шлях до армії був довгий, передусім через неврегульованість графіків залізничних перевезень³⁵¹.

Центральне місце в книжці відведено опису та аналізу бойових дій і тактики російської й японської армій. Ці відомості подано IV-XVII главах.

³⁴⁶ Рэкули Р. Десять месяцев на японко-русской войне: беспристрастные очерки и впечатления французского военного корреспондента: [пер. с франц.] / Р. Рэкули. – СПб., 1908. – 204 с.

³⁴⁷ Свечин А. А. В восточном отряде от Ляояна к Тюренчену и обратно: Марши, встречи, бои, наблюдения. – Варшава: тип. Варшав. учеб. окр., 1908. – [2], 260, [1] с., 2 л. схем; Тактические уроки русско-японской войны / А. Свечин. – СПб., 1912. – 68 с.

³⁴⁸ Сребрянский М. В. Дневник из времен русско-японской войны. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1912. – 195 с.

³⁴⁹ Рябинин А. На войне 1904–1905 гг.: из записок офицера действующей армии. – Одесса: Тип. Акц. Южно-Русского о-ва печат. дела, 1909. – С. 4-5.

³⁵⁰ Там же. – С. 7-9.

³⁵¹ Там же. – С. 10-11.

Опис зіткнень російських військ з японськими О. Рябінін розпочав з бою під Дашичао, що відбувся 11-12 липня 1904 р. На думку дослідника, Дашичао має бути відзначений як чи не єдиний за всю кампанію бій, коли в рядах російської армії був суворий порядок ведення операцій – від вищого командування до роти. Це була тактична перемога, але фактичний відступ росіян бачився японцями як поразка відступаючих³⁵².

Наступною була Ляоянська битва. О. Рябінін відзначав, що значення бою було дуже великим, адже було програно першу велику сутичку не окремого загону, а всієї армії³⁵³.

Наступні операції, що знайшли висвітлення в книзі О. Рябініна, – це бойові дії на р. Шахе, під Бенсіху і біля Скалистої сопки. Далі в дослідженні ґрунтовно осмислюються причини поразок у цих битвах. На думку офіцера, вони були переважно однаковими: відсутність розвідки на місцевості перед боєм; форма строю не відповідала навколишнім умовам, що призводило до додаткових втрат; стрілецька атака, притаманна сучасним зразкам стрілецької зброї, не була повною мірою засвоєна російськими військами; була відсутня єдність у діях різних родів збройних сил тощо. О. Рябінін, зауважив, що переважна більшість офіцерів не слідувала за новітніми тенденціями в галузі воєнного мистецтва. Саме тому, на його думку, перехід від однозарядної стрілецької зброї з димним порохом до магазинної з бездимним у російських військах залишився без уваги військових³⁵⁴.

Під час розгляду бойових дій на р. Шахе О. Рябінін звернувся до проблеми зміни офіційних тактичних вказівок, що надавалися вищим командуванням до військових частин. Зокрема прикуто увагу дослідника до аналізу «Указаний начальника частей до ротного командира», складених генералом О. Куропаткіним і введенних в ужиток 26 жовтня 1904 р. Це було третє доповнення до вказівок від 15 квітня 1904 р. З досвіду бою на Шахе до нових наказів увійшло дев'ять пунктів, головними з яких були такі: відступати необхідно невеличкими групами; евакуйовувати поранених тільки спеціально призначеним санітарам; обов'язкове забезпечення військових частин гарячою їжею тощо. У дев'ятому пункті генерал О. Куропаткін нагадував, що на біваках повинна грати музика, а люди – співати. О. Рябінін слушно зауважив, що третє доповнення вказівок навчало війська тому, як діяти в бою і на війні, однак це все ж таки завдання для підготовки в мирний час³⁵⁵.

Наступним боєм, на якому О. Рябінін зосередив свою увагу, був найбільший, найдовший і найкривавіший бій Російсько-японської війни – битва під Мукденом (20 лютого – 10 березня 1905 р.). Офіцер відзначив,

³⁵² Там же. – С. 21-34.

³⁵³ Там же. – С. 35-53.

³⁵⁴ Там же. – С. 55-115.

³⁵⁵ Там же. – С. 129-139.

що жодні знегоди не нищили бойового духу в армії, яка ще жила надією перемогти у вирішальній битві. Хоча в підсумку Мукденської битви не були виконані плани жодної зі сторін, численні втрати підірвали бойовий дух російських військ. Після Мукденського бою війна на суходолі перейшла в стадію позиційної боротьби.

Отже, працю побудовано за хронологічним принципом. Вона складається з сімнадцяти розділів, в яких висвітлюються події Російсько-японської війни. На сторінках свого дослідження О. Рябінін порушує низку питань, які стосуються сфери історії локальних війн початку ХХ ст. і розвитку воєнної тактики. У тексті автор використав складені власноруч 15 схем і 19 ілюстрацій (схем і фото), які демонструють його чудові здібності топографа. Автор вирішує поставлені завдання: прослідкувати суспільне ставлення до війни; визначити причини поразок російських військ на Маньчжурському фронті; проаналізувати теорію і тактику ведення бойових дій російською армією та ін. Праця, безумовно, і сьогодні (більш ніж через 100 років) залишається цінним дослідженням і джерелом для вивчення історії Російсько-японської війни 1904-1905 рр. на Маньчжурському театрі бойових дій.

Наступним локальним конфліктом, дослідженням якого зацікавився О. Рябінін, була Перша Балканська війна 1912-1913 рр.

У 1912 р. Російська імперія виступила ініціатором створення Балканського союзу (Сербії, Чорногорії, Греції та Болгарії) з прагматичною метою – закріпитися в регіоні для захисту від можливої агресії з боку Австро-Угорщини. Однак об'єднання балканських держав обрало іншу мету – відвоювання територіальних володінь Османської імперії в Європі та розширення за їх рахунок власних територій (які навіть між самими учасниками союзу не були завчасно узгоджені). Головними єднальними факторами союзу балканських держав були етнічна спорідненість народів (болгар, сербів і чорногорців) та християнське віросповідання.

Події Першої Балканської війни 1912-1913 рр. викликають інтерес військових та істориків уже майже століття. Одним з перших, до вивчення балканських війн звернувся В. Якушкін³⁵⁶. У радянський період цій темі присвятили свої праці дослідники М. Айрапетян, О. Могилевич³⁵⁷, В. Жебокрицький³⁵⁸, П. Жогов³⁵⁹ та ін. На сучасному етапі вивчення проблематики локальних конфліктів на Балканах втілюється в працях

³⁵⁶ Якушкин В. Балканские войны и их результаты. – М., 1914. – 25 с.

³⁵⁷ Могилевич А. А. На путях к мировой войне 1914–1918 / А. А. Могилевич, М. Э. Айрапетян. – Л., 1940. – 293 с.

³⁵⁸ Жебокрицкий В. А. Болгария накануне Балканских войн 1912–1913 гг.. – К., 1960. – 250 с.

³⁵⁹ Жогов П. В. Дипломатия Германии и Австро-Венгрии и Первая Балканская война. – М., 1969. – 389 с.

іноземних авторів Б. Димитрова³⁶⁰, Д. Шурмана³⁶¹, К. Річарда³⁶² та ін. Дослідження воєнно-політичної проблематики Балкан на початку ХХ ст. здійснюється і сучасними вітчизняними вченими. Зокрема, у 2006 р. була захищена дисертація Т. Ваколюк³⁶³. Нажаль, праця О. Рябініна у роботі не використовується.

Перше фундаментальне дослідження з цієї теми, написане в Російській імперії, належить О. Рябініну. Праця «Балканская война» готувалася до публікації в журналі «Общество ревнителів воєнних знаній», однак через значний обсяг та інформативну цінність вийшла окремою книгою в Петербурзі 1913 р. й одразу була перекладена болгарською й сербською мовами. Зміст книги складають розділи, в яких надано відомості про театр війни, сили сторін, плани дій та дислокації армій, огляд операцій на Східному і Македонському театрах воєнних дій³⁶⁴. У тексті книги дослідник використав карти-схеми й окремим додатком – власноруч складену карту «Театр Балканської війни». Праця О. Рябініна залишалася затребуваною в радянський період. Вона була використана в написанні відповідного розділу в статті до Радянської енциклопедії³⁶⁵. Її високий інформативний рівень залишається актуальним і сьогодні. У 2003 р. було здійснено перевидання праці О. Рябініна «Балканская война» в книзі «Малые войны первой половины ХХ века. Балканы»³⁶⁶ (ФОТО 24).

У першому розділі О. Рябінін спробував подати загальний опис театру бойових дій, головним чином європейських володінь Туреччини. Ці території розтягнулися зі сходу на захід, від Чорного до Адріатичного моря. Гірська місцевість зі строкатим етнографічним складом. На такій місцевості, на думку ученого, головне значення для ведення бойових дій мали річкові долини, які є природними шляхами сполучення. Важливими укріпленими пунктами були Адріанополь, Кірк-Кіліс, Чаталаджі, Константинополь та ін. Театр війни було поділено за природним чинником – Родопськими горами – на східний (Фракія) та західний (Македонія і Албанія)³⁶⁷.

Склад населення, на думку історика, до початку війни був сприятливішим для балканського союзу. О. Рябінін наводить дані турецької статистики: турок в Європі 1,3 млн. (з них 400 тис. у

³⁶⁰ Димитров Б. Войните на България за национално обединение. – София, 2010. – 192 с.

³⁶¹ Schurman J. The Balkan Wars 1912 to 1913. – Kessinger Publishing, 2004. – 64 p.

³⁶² Richard C. The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War. – Routledge, 2000. – 176 p.

³⁶³ Ваколюк Т. О. Балканська політика Росії 1908–1913 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Ваколюк Тетяна Олегівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

³⁶⁴ Рябинин А. Балканская война... – С. 30-84.

³⁶⁵ Балканские войны 1912–13 // Большая Советская Энциклопедия... – С. 575–576.

³⁶⁶ Малые войны первой половины ХХ века: Балканы. – М., 2003. – 544 с. – (Военно-историческая библиотека).

³⁶⁷ Рябинин А. Балканская война... – С. 1-8.

Константинополі і стільки ж на островах), болгар – 2,1 млн., греків – до 1 млн., сербів – 500 тис., албанців – 800 тис., євреїв – 90 тис., румунів – 70 тис.³⁶⁸

Другий розділ дослідження цілком присвячено аналізу та зіставленню сил сторін супротивників. Підсумовуючи, учений дійшов таких підрахунків: Болгарія – 9 польових і 7 резервних дивізій (300 тис. осіб); Сербія – 10 дивізій (160 тис. осіб); Греція – 8 дивізій (150 тис. осіб); Чорногорія 4 дивізії (22 тис. осіб). Турецька армія на початку війни мала: на заході 120-125 тис. осіб; на сході – 170-175 тис. осіб; гарнізони Константинополя, Дарданелл і островів – 55 тис. осіб. Це значно менше, ніж передбачалося в ході реорганізації турецької армії, яка мала закінчитися до 1915 р. і передбачала 700 тис. осіб на Європейському фронті³⁶⁹.

Плани дій і подальше розгортання військ успішно були реалізовані союзниками. 5 жовтня 1912 р. країни Балканського союзу (Болгарія, Сербія та Греція) проголосили війну Туреччині. Далі О. Рябінін проводить детальний аналіз основних зіткнень на східному та західному фронтах: Лозенградська операція³⁷⁰, облога Адріанополя, битва на лінії Люле-Бургас-Бунар-Гисар, здача Явер-паші, воєнні дії під Адріанополем, Куманівська битва³⁷¹ та ін.

Опис подій учений доводить до початку мирних переговорів у Лондоні, що відбулися у грудні 1912 – січні 1913 рр. Підсумовуючи, О. Рябінін подав такі втрати у війні: болгар – 67 тисяч осіб; серби – 25 тисяч; греки – 17 тисяч; чорногорці – 3 тисяч осіб. Щодо втрат турецької армії, то на момент написання роботи учений не навів їх через неточність, однак відзначив, що вони перебільшують загальні втрати союзників. Отже бачимо, що в дослідженні вчений намагався подати найактуальнішу інформацію на момент закінчення Першої Балканської війни³⁷².

Сьогодні спостерігається підвищений інтерес до проблем історії локальних війн ХХ – початку ХХІ ст. В цьому контексті, дослідження О. Рябініна «Балканская война» й досі залишається актуальним та затребуваним, як чи не найгрунтовніший нарис з історії цієї війни.

Таким чином, у творчості О. Рябініна-Скляревського почесне місце відведено проблемам історії локальних війн початку ХХ ст., зокрема подіям Англо-бурської (1899-1902), Російсько-японської (1904-1905 рр.) та Першої Балканської (1912 р.) війн. Ці праці повністю відповідали загальним зацікавленням воєнних вчених і державній воєннауковій доктрині на початку ХХ ст. Ці праці залишаються актуальними і для

³⁶⁸ Там же.

³⁶⁹ Там же. – С. 8-22.

³⁷⁰ Там же. – С. 30-39

³⁷¹ Там же. – С. 63-75.

³⁷² Там же. – С. 83-84.

сучасних вчених – як джерела з історії Російсько-японської війни з рук «першопрохідця» у написанні історії Балканського конфлікту та одного з дослідників історії локальних конфліктів.

Наступною проблемою, розробкою якої займався О. Рябінін, є історія нічних воєнних дій. В основу досліджень ученого було покладено аналіз питань історії нічних боїв у різних арміях світу та питання теорії та тактики їх ведення. У 1910 р. у видавництві В. Березовського вийшла друком книга О. Рябініна «Ночные действия войск...». Це найбільша за обсягом робота історика. Воєнноісторичне та тактичне дослідження О. Рябініна базується на матеріалах доповідей, з якими він виступав в «Обществе ревнителей военных знаний». На тих засіданнях його ідеї були схвально оцінені групою відомих військових та учених. Очевидним здобутком цього дослідження є те, що в його створенні консультантами О. Рябініна були відомі учені: генерал В. Гамтенев, полковники В. Апушкін та Є. Мартинов, професор О. Єлчанінов та ін. Вони надавали поради та матеріали для розробки цієї проблеми³⁷³.

Така увага науковців пояснюється великою актуальністю вивчення історії нічних бойових дій на початку ХХ ст. Після Російсько-японської війни увагу військових у всьому світі було прикуто до питання ведення нічних військових операцій, визнано, що в майбутніх війнах такі дії будуть необхідними і неминучими. У дослідженні О. Рябініна ґрунтовно осмислюється досвід ведення нічних боїв російською армією, адже саме вночі брали фортеці (Нарва, Бендери, Ізмаїл, Прага тощо); переходили з боєм через ріки (Дунай); підходили до супротивника для завдання вирішального удару (Римник, Нові); відходили з небезпечного положення (О. Суворов з Мутенталю, Багратіон з Шенграбека); брали та захищали гірські позиції. Характерною рисою ведення нічних операцій є наступальний характер, якого, за зауваженням автора, не було в війні з японцями, коли до нічних боїв зверталися рідко і не завжди вдало³⁷⁴.

Під час написання праці О. Рябінін користувався дослідженнями вітчизняних і західних воєнних істориків та військових діячів: О. Петрушевського «Генерал Суворов»³⁷⁵; В. Апушкіна «Суворов в ночных действиях» та «Участие артиллерии в ночных боях»; М. Дубровіна «Суворов среди преобразователей Екатерининской армии»; М. Алексєєва «Штурм Карса в ночь с 5-го на 6-е ноября 1877 г.»³⁷⁶; Ф. Герча «Русско-японская война»³⁷⁷; М. Данилова «Русско-японская война в сообщениях в Николаевской академии генерального Штаба»; О. фон-Шварца та

³⁷³ Рябинин А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение : воен.-ист. и такт. исслед.. – СПб., 1910. – 374 с.

³⁷⁴ Там же. – С. 4.

³⁷⁵ Там же. – С. 236.

³⁷⁶ Там же. – С. 11.

³⁷⁷ Там же. – С. 114.

Ю. Романовського «Оборона Порт-Артура»; В. Баскакова «Ночные движения и действия войск»³⁷⁸; Джонсона «Ночные атаки»³⁷⁹ та ін.

Перша частина книги, що складається з чотирьох розділів, присвячена подіям вітчизняного та всесвітнього досвіду нічних воєнних операцій. Перший розділ «Ночные действия в русской военной истории» надає відомості про нічні дії військ у XVII-XIX ст. (причини успіхів і поразок, підготовка військ), окремим параграфом автор виділяє штурм Карса і підготовку армії напередодні Російсько-японської війни.

У третьому розділі «Русско-японская война» подаються дані про тактику нічних операцій японської та російської армій, зокрема підходи до боїв під Тюренченом, Ланьчжоу, Дашичао, Ляоянь, Юхуантунь, Хейгоутай; атаки японців під Ляояном (Шоушаньчу, Синквантунська сопка), Шахе (Двурога сопка, Ліухедзи, Хоутхай); російська атака на Шахе (Туминлінь, Ендоуніулу, Путіловська сопка); нічні атаки під Хейгоутай – Сандепу; атаки японців під Мукденом; нічні бої під Порт-Артуром; досвід Російсько-японської війни 1904-1905 рр.

У четвертому розділі автор розповідає про успіхи ведення нічних боїв і наводить приклади їх застосування в умовах колоніальних війн Іспанії в Марокко (1909) та французьких загонів в Африці (1908)³⁸⁰.

Таким чином, О. Рябінін звернувся до актуальної та хвилюючої теми ведення нічних бойових дій в історії війн. Для цього учений проаналізував досвід ведення таких операцій російською та іноземними арміями. Безумовно, дослідження історика сприяло розвитку світової воєнної науки.

О. Рябінін пройшов шлях від курсанта військового училища до генерала. За роки служби добре ознайомився з воєнною історією, тактикою ведення бою, організацією військової служби. Тому його, як безпосереднього учасника бойових дій, професійного історика, цікавили життя та діяльність видатних військових. З проблем воєнної біографістики йому належить праця, присвячена Наполеону I Бонапарту (1769-1821), чію постать в історії воєнної справи О. Рябінін ставить в один ряд з класичними представниками – такими, як Олександр Македонський, Ганнібал, Цезар, Євгеній Савойський тощо. Науково-популярна розвідка ученого «Наполеон как полководец» була надрукована в одному з масштабних воєнноісторичних видань Російської імперії початку ХХ ст. – «Отечественная война и русское общество»³⁸¹.

Свою роботу учений побудував за проблемним принципом. Праця складається з чотирьох частин. У першій О. Рябінін розглядалася

³⁷⁸ Там же. – С. 4.

³⁷⁹ Там же. – С. 294.

³⁸⁰ Там же. – С. 177-178.

³⁸¹ Рябинин А. Наполеон как полководец // Отечественная война и русское общество... – С. 27–40.

проблема становлення офіцера Бонапарта в умовах реформування французької армії кінця XVIII ст.

У другому розділі історик поставив завдання проаналізувати особисті якості Бонапарта. Він дійшов висновку, що Наполеон впливав на уяву супротивника несподіваністю своїх дій та захопленням ініціативи у власні руки. Незважаючи на те, чого прагнув супротивник, він добре знав і тримався своєї мети. 1796-1809 рр. О. Рябінін характеризує як розквіт фізичних і духовних сил Наполеона³⁸².

Третій розділ присвячено «наполеонівській стратегії», в якій сам головнокомандувач бачить аналіз бойових операцій великих полководців, і на цій основі робить висновок про незмінні правила військового мистецтва. План ведення будь-якої кампанії у Наполеона – це «*Je ne desire rien tant qu'une grande bataille*», тобто бажання до однієї великої битви, яка вирішить хід війни³⁸³.

Поряд з описом боїв під час перебігу кампанії Бонапарта О. Рябінін показав Наполеона як тактика-іноватора, головнокомандувача, який, маючи необмежені повноваження, зосередив біля себе сильне оточення. На думку історика, достатньо вивчити будь-яку кампанію Наполеона, щоб упевнитися, що успіху можна було досягти лише за наявності ініціативи та інших воєнних чеснот командного складу армії³⁸⁴.

Останню частину статті присвячено поразкам Наполеона. О. Рябінін бачить у них низку закономірностей. Війна 1812 р., на думку вченого, для французької армії була ідейно іншою, ніж війни 1796-1809 рр. За словами історика, Іспанія мала стати для Наполеона попередженням: «це була невпевнена війна – «*va banque*»». Порівнявши невдалу Єгипетську експедицію 1799 р. з кампанією 1812 р., О. Рябінін виділив спільні риси, які значно вплинули на їх подальший невдалий результат: відокремлення французької армії від Вітчизни; в Єгипті, як і в Росії, передбачалася боротьба з природними умовами та ін. Разом ці фактори і низка прорахунків у ході війни, на думку вченого, вирішили її результат. Звичайно, на думку О. Рябініна, Наполеон не мав недооцінки Російської армії. Для підтвердження своєї позиції історик наводить цитату Наполеона після Аустерліца у зверненні до імператора Франца: «Лише Росія в Європі може вести війну коли забажає. Зазнавши поразки вона відступить до своїх степів, а ви заплатите своїми провінціями». Наполеону було зрозуміло, що природні умови Росії дозволять їй за необхідності використати «скіфську» стратегію, і французькій армії не уникнути довгочасної війни на величезному просторі. Після знову ж таки Аустерліца сам Наполеон сказав: «Перемога і успіх обмежені. Для успіху

³⁸² Там же. – С. 31.

³⁸³ Там же. – С. 31-32.

³⁸⁴ Там же. – С. 35.

у воєнній справі є свій час, я буду придатний для цієї справи ще років шість, після чого маю сам зупинитись»³⁸⁵. Можливо великий воєначальник і мав рацію. Війна з Росією нарешті це підтвердила, а О. Рябінін дійшов висновку, що тоді вже і сам Наполеон був не тим, яким знає його історія за першу половину його діяльності як полководця³⁸⁶.

Ще однією проблемою воєноісторичних досліджень О. Рябініна є розробка історії міліційних армій. До цієї теми дослідник звернувся за державним замовленням радянської влади з метою вивчення армійських систем провідних країн Світу і використання їх досвіду під час розбудови власної армійської системи.

У 1920 р. Воєноісторичною комісією О. Рябініну було доручено написати працю «Про міліційні армії»³⁸⁷. Вже 1921 р. О. Рябінін подав до відділу воєнної літератури при революційній воєнній раді республіки книгу «Милицейная армия как система вооруженных сил в современном государстве», яку було надруковано державним видавництвом у Петрограді.

У своїй роботі автор звертає увагу на важливість зв'язку політичної системи будь-якої країни з її військовою системою. Під міліційною армією, за словами Ж. Жореса (з книги «L'armee nouvelle» (нова армія)), розуміють міліцію як істинно національну, демократичну, народну армію³⁸⁸.

О. Рябінін виділяє три типи армій (міліцій), характерних для більшості розвинених країн світу на початку ХХ ст.: армії з професіоналів-найманців; кадрові (регулярні) армії, сформовані з громадян з обов'язковою військовою службою; міліції, для яких характерним є лише тимчасове існування для війни або для зборів з метою навчання (G. Gognet 'Le problem des reservees')³⁸⁹.

Книга складається з п'яти розділів. У першому – «Милицейная система в прошлом и настоящем» – автор звертається до проблеми протиставлення міліційної системи системі професійних кадрових армій, розглядає мілітаризм Німеччини, Франції до і після Першої світової війни. Другий розділ присвячено Швейцарській армії як типу міліції, її місцю в державній і воєнній системі організації армії, умовам комплектування, військовим одиницям і їх з'єднанням, командному складу, озброєнню та навчанню, загальним положенням про службу в армії, головним обов'язкам громадян під час війни тощо. У третьому розділі «Американская милиция» автор звертається до історії розвитку американської міліції з часів війни за незалежність Сполучених Штатів

³⁸⁵ Там же. – С. 31.

³⁸⁶ Там же. – С. 39-40.

³⁸⁷ Аф УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 10..

³⁸⁸ Рябинин А. Милицейная армия как система вооруженных сил в современном государстве... – С. 103.

³⁸⁹ Там же. – С. 5.

Північної Америки 1775-1783 рр., Американської війни за незалежність Союзу 1861-1865 рр., Іспано-американської війни 1898 р., участь американської армії в Першій світовій війні та стан по її закінченні. Четвертий розділ «Милиція буров в войне 1899-1902 гг.» подає відомості про значення досвіду Англо-бурської війни (1899-1902), міліції Трансваалю і Оранжевої республіки, перехід до партизанської війни, міліції Союзу Південноафриканських республік, вплив досвіду Англо-бурської війни на англійську воєнну систему в Першій світовій війні, скандинавські країни та англійські автономні колонії. У п'ятому розділі «Принятие милиционной системы» дослідник розглядає переваги і недоліки міліційної армії, що можуть різнитися для інших країн. З одного боку, міліційна система менше за все порушує інтереси громадянина – вона на короткі строки відриває його від особистого та громадського життя, однак у випадку коли у держави є сильний агресивний мілітарний сусід, міліційна система, на думку автора, не буде достатньо зручною³⁹⁰.

У своєму дослідженні О. Рябінін використав багато вітчизняних і західноєвропейських джерел, зокрема мемуари англійського адмірала Фішера та «Историю Американской международной войны» графа Паризького. Окрім писемних джерел, автор спирається на власний життєвий досвід та спогади про міліційну систему Скандинавії, про яку він більше дізнався під час подорожі у 1910-1911 рр. до Швеції. О. Рябінін згадував, що 1911 р. у Петербурзі він був присутній на зборах 6 000 «потешных» (юнаків, що проходили військовий вишкіл), а невдовзі, опинившись у Швеції, спостерігав за спортивними вправами шведських школярів, які займалися в парку Hala (Хала) поблизу Стокгольма. Порівнюючи підготовку російських і шведських юнаків, він дійшов висновку, що «потешные» – приклад наслідування воєнної казарменної муштри, з мертвою дисципліною строю та точним відточуванням воєнних вправ. Шведські ж школярі справляли враження дисциплінованої, розумної, живої та рухливої маси, коли в кожного з учасників видно бадьорість і радість від розваги, що викликані виконанням цих вправ³⁹¹.

Таким чином, доручене О. Рябініну завдання написати дослідження про міліційні армії свідчить про високий авторитет вченого з боку влади, адже результати роботи мали бути використані для вирішення питання устрою армійської системи радянської держави порівняно з її устроєм в інших розвинених країнах світу.

Вивчення праць О. Рябініна з воєнноісторичної тематики дає підставу стверджувати, що учений розробив власну історичну схему розвитку збройних сил Російської імперії, яка стала підсумком багаторічних студій науковця з історії збройних сил Росії. Дослідник виділив три основні

³⁹⁰ Там же. – 116-117.

³⁹¹ Там же. – 125.

періоди в історії Російської армії: 1) XVII ст. – століття ополчення та найманців як основи російського війська; 2) XVIII ст. – століття регулярної армії та створення флоту; 3) XIX ст. – століття переходу до сучасної системи кадрових армій. У основу періодизації автором було покладено принцип організаційних, технічних і тактичних змін у російській армії, які відбувалися в результаті реформ (перша чверть XVII, перша чверть XVIII і середина XIX ст.). Запропонована О. Рябініним періодизація в цілому відповідає офіційній періодизації історії Росії визначного російського історика В. Ключевського (четвертий, «Новий період російської історії» (початку XVII – сер. XIX ст.))³⁹².

Цю схему О. Рябінін виклав у статті «Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых», що була опублікована в журналі «Общество ревнителей военных знаний» у 1913 р.³⁹³. Праця не викликала надмірної уваги сучасників О. Рябініна, однак була використана сучасними вченими, зокрема у дисертаційному дослідженні російського історика Ю. Кряжева³⁹⁴.

У праці О. Рябініна ми фіксуємо його бачення загальної, цілісної картини історичного розвитку Російської армії впродовж трьох століть. Саме цим зумовлено поділ праці на три головні частини-періоди.

Початок становлення професійних державних збройних сил, на думку історика, розпочався за часів правління першого царя з династії Романових – Михайла Федоровича (1613-1645 рр.). Про це йдеться в першій частині статті «XVII век. Поместное ополчение и войска иноземного строя Руси Московской». О. Рябінін стверджує, що перед царем постало нелегке завдання організувати та вдосконалити «поместные войска»³⁹⁵.

Особливу увагу вчений звертає на службу в лавах російської армії найманців. На його думку, їх утримання було досить витратне, і в боях вони були ненадійними.

Ідея реформування армії, розпочата першим царем Романовим, за твердженням О. Рябініна, була більш вдало реалізована за царювання Олексія Михайловича (1645-1676 рр.)³⁹⁶. Впродовж 1648-1676 рр., в ході реформи, було збільшено чисельність та відбулося вдосконалення помісної кінноти, московських стрільців та гармашів. Чи не найбільшим

³⁹² Ключевский В. О. Курс русской истории. – СПб., 1904. – 1146 с.

³⁹³ Рябинин А. Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых // Общество ревнителей военных знаний... – С. 1–14.

³⁹⁴ Кряжев Ю. Н. Военно-организаторская деятельность Николая II как главы государства [Электронный ресурс]: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Кряжев Юрий Николаевич. – Курган, 2000. – 449 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/voenno-organizatorskaya-deyatelnost-nikolaya-ii-kak-glavy-gosudarstva>. – Загл. с экрана.

³⁹⁵ Рябинин А. Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых // Общество ревнителей военных знаний... – С. 1.

³⁹⁶ Там же. – С. 3.

досягненням царя вчений відзначає домовленості з Б. Хмельницьким, що були закріплені на Переяславській раді 1654 р. та підписанням «Березневих статей». Ця історична подія, на його думку, суттєво посилила потенціал московських військ. Сучасні історики по різному оцінюють Переяславську раду: як особисту унію гетьмана й царя, стосунки типу «васал-сюзерен», як військово-політичний союз, початок приєднання українських земель до Росії тощо³⁹⁷. Так чи інакше, але тепер, на думку ученого, цар мав можливість не лише відстоювати території Московської держави, але і сам переходив у наступ на могутню Польщу під час Русько-польської війни 1654-1667 рр. Підсумком цієї війни стало підписання сепаратного Андрусівського миру 1667 р., що порушив умови Переяславської ради і закріпив насильницький поділ української етнічної території на дві частини – Правобережну Україну і Лівобережну Україну³⁹⁸.

Справу батька продовжив цар Федір Олексійович (1676-1682 рр.). У 1642 р. російська армія вперше зіткнулася з турецькими військами. Однак О. Рябінін стверджує, що для ведення серйозної війни Росія ще була не готова – через недостатню підготовку та залежність від іноземних стрілецьких частин.

Підсумовуючи О. Рябінін доходить висновку, що впродовж XVII ст. російській армії вдалося сформуватися кількісно: 90 тис. іноземного строю, 20 тис. стрільців і 31 тис. дворян і дітей боярських, а за необхідності можливо було зібрати ще до 150 тис. помісної кінноти. Однак учений наголошує, що якісною організацією ведення війни ці війська ще не відзначалися³⁹⁹.

Особливу увагу історика прикуто до принципово нового підходу у формуванні регулярного війська, який утвердився впродовж XVIII ст. Його головна цінність, на думку вченого, полягала у втіленні в життя ідеї малочисельного, але професійно організованого та підготовленого війська. У цьому плані діяльність царя Петра I (1672-1725 рр.) розглядається автором як ключова. Саме той здійснив реорганізацію військ і затвердив загальну військову повинність. Уже через 9 років, отримавши цінний військовий досвід, Петро I перемогою у вирішальному бою під Полтавою в ході Північної війни (1700-1721 рр.) отримав вихід до Балтійського моря. О. Рябінін вважає, що Полтавська битва звела Швецію до категорії другорядних країн, а Росія отримала статус великої європейської держави⁴⁰⁰.

Подальше просування російських військ на Балкани було зупинено 270-тисячною турецькою армією. Петро I був змушений відступити. Саме

³⁹⁷ Петровський В. Історія України : неупередж. погляд. – К., 2008. – С. 145-147.

³⁹⁸ Там же. – С. 159.

³⁹⁹ Рябинин А. Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых // Общество ревнителей военных знаний... – С. 4-5.

⁴⁰⁰ Там же. – С. 5-7.

з цього періоду, на думку О. Рябініна, розпочалася активізація національно-визвольних рухів балканських народів, які впродовж др. пол. XIX – початку XX ст. виступили зі збройними повстаннями та пішли війною проти Туреччини. У цілому вчений відзначає великий вплив Росії на національні рухи та державотворчі процеси на Балканах.

За часів Анни Іоанівни (1730-1740 рр.) було проведено вдалу кампанію проти Туреччини. Роки правління її наступниці Єлизавети Петрівни (1741-1761 рр.) розглядаються істориком як період, коли російська армія виступає активним учасником міжнародних відносин. Росія пішла на союз з Австрією і брала участь в Семирічній війні (1756-1763 рр.). У підсумку Східна Пруссія опинилася в руках Росії, однак надалі Петро III (1761-1762 рр.) відмовився від союзу з Австрією і повернув Прусському королю всі завойовані території⁴⁰¹.

Особливу увагу О. Рябініним приділено піднесеному розвитку російської армії під час правління цариці Катерини II (1762-1796 рр.). Чисельність військ у цей період досягла 330 тис. Дослідник констатував два основні здобутки імператриці: закріплення на Чорному морі і приєднання земель колишнього Кримського ханства⁴⁰².

Третій період розвитку російської армії, в інтерпретації О. Рябініна, припадає на XIX – початку XX ст. За царювання Павла I (1796-1801 рр.) Росія вступила в коаліцію з Австрією у війні проти Франції. Взяття Сен-Готарду, Чортів міст, перехід через Рошток і Рінгенкопф – цей шлях Суворова, на думку історика, належать до кращих сторінок воєнної історії Російської імперії.

У описі війни 1812 р., в роки правління Олександра I, О. Рябінін робить акцент навіть не на перемозі над Францією, а на ролі Росії у безкорисному звільненні від французької анексії Пруссії та Австрії⁴⁰³.

Царювання імператорів Миколи I (1825-1855 рр.) та Олександра II (1855-1881 рр.) пройшло в роки Турецьких війн: 1828-1829, 1853-1855 та 1877-1878 рр. Головною метою війн з Туреччиною О. Рябінін бачить захист християнських народів від турецького впливу.

Щодо питання побудови кадрової армії Російської імперії О. Рябінін обстоює думку, що вона почала формуватися з 1834 р. Саме в ці часи було здобуто перемоги на Кавказі та в Туркестанських походах до підніжжя Тянь-Шаню (М. Черняєва і М. Скобелева).

Відносно проблеми звільнення Балканських країн з-під впливу Туреччини у ході війни 1877-1878 рр. вчений зауважує, що це стало початком активізації народних мас для досягнення незалежності (це чітко продемонструвала і Балканська війна 1912 р.).

⁴⁰¹ Там же. – С. 7.

⁴⁰² Там же. – С. 7-8.

⁴⁰³ Там же. – С. 9-10.

О. Рябінін зазначає, що після 1878 р. військова активність Росії перейшла до Азії. У 1881 р. експедиція М. Скобелева закріпила володіння імперії в Закаспійському краї. У 1885 р. здобуто перемогу над афганцями⁴⁰⁴.

Тема задоволення імперіалістичних посягань Росії на Сході знайшла своє продовження у висвітленні О. Рябініним часів правління Миколи II (1894-1917 рр.). Російсько-китайська війна 1900-1901 рр., за його твердженням, дозволила закріпити позиції Росії на Тихому океані.

Свій огляд історик завершує розкриттям перебігу подій Російсько-японської війни 1904-1905 рр., яка, на його думку, виявила багато недоліків у підготовці та веденні війни російською армією⁴⁰⁵.

Таким чином, робота О. Рябініна «Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых» надає нам загальне бачення його концепції дослідження історії збройних сил Російської імперії. Учений надав цілісне бачення становлення російської армії та її здобутків і прорахунків упродовж 300 років правління династії Романових. Він дійшов висновку, що за три століття Московська Русь від напівазіатського царства з слабкою армією виросла у світову імперію і створила одну з наймогутніших армій світу. За твердженням дослідника, суттєвий внесок у такий розвиток належить династії Романових, перший з яких закликав нащадків дотримуватися постулату «Державі без армії не бути, сила держави в армії» [123, с. 13-14]. Характерною особливістю даної праці О. Рябініна є те, що вона була написана під час його служби в російській армії, коли офіцер цілком знаходився на позиціях російської імперської історіографії. Тому трактування деяких подій і фактів пов'язаних з історією України в ній досить суперечливе з погляду української історичної науки, на позиції якої вчений перейшов пізніше, у цивільний період життя.

Отже, творчий доробок О. Рябініна в галузі воєнної історії представлено комплексом статей і низкою фундаментальних праць з історії: російських збройних сил; локальних війн початку ХХ ст.; нічних військових дій; міліційних армій; життя та діяльності воєнних діячів. Аналіз праць історика дає підстави стверджувати, що ним було розроблено власну концепцію історії розвитку збройних сил Російської імперії. Вчений перебував на позиціях державної школи в російській історіографії, тобто в основу історичного процесу розвитку Росії він ставив державу та її діяльність. Його реалізований творчий інтелектуальний потенціал свідчить про високий фаховий рівень як воєнного спеціаліста, що зробив вагомий внесок у розвиток російської воєнноісторичної науки початку ХХ ст. Сюжети воєнної історії знаходимо і в працях другого, цивільного, періоду життя О. Рябініна-Скляревського

⁴⁰⁴ Там же. – С. 10-12.

⁴⁰⁵ Там же. – С. 13.

1921-1937 рр., однак вважаємо, що їх доцільніше розглядати в контексті вивчення творчості ученого як українського історика в комплексі з іншими працями, присвяченими історії України.

3.2.2. Теоретико-тактичні дослідження

Невдала участь Російської імперії у війні з Японією викликала неабияку увагу до проблем військової теорії та тактики, що стали однією з провідних тем у дослідженнях воєнних учених на початку ХХ ст. До розробки цих питань свого часу зверталось чимало російських та іноземних дослідників, зокрема М. Бачані⁴⁰⁶, В. Буняковський⁴⁰⁷, Бу-сео-сей⁴⁰⁸, Ф. Лігниц⁴⁰⁹, С. Лукирський⁴¹⁰, О. Свечин⁴¹¹, Н. Полман⁴¹², Ф. Седгвіч⁴¹³ та ін.

Участь в кампанії проти Японії у 1904-1905 рр. дозволила О. Рябініну не лише описувати хід бойових дій, учасником яких він був, а й розмірковувати над бойовою тактикою. Увагу офіцера було прикуто до проблем: офіційних правил організації та порядку реалізації військової діяльності; воєнно-тактичної підготовки військ; бойових дій військових підрозділів у нічних операціях.

У 1908 р. вийшла друком робота О. Рябініна «Сторожевая служба пехоты в русско-японскую войну», в якій дослідник звернувся до проблеми офіційної організації військової служби. Головну його увагу було прикуто до нового військово-польового статуту. Провівши аналіз основних параграфів, він спробував висловити власні ідеї з приводу організації служби у сторожовому загоні⁴¹⁴. Подібне дослідження було проведене і ще одним дослідником – С. Лукирським – у праці «Бой по новым уставам иностранных армий и опыту Русско-японской войны»⁴¹⁵ (ФОТО 25).

⁴⁰⁶ Бачани М. Сражение : Исследование на основании опыта войны в Восточной Азии 1904–1905 гг. : [пер. с нем.]. – СПб., 1911. – 140 с.

⁴⁰⁷ Буняковский В. Тактика боя по опыту русско-японской войны. Т. 1. – М., 1909. – 55 с.

⁴⁰⁸ Тактические поучения, извлеченные японцами из последней войны / пер. с яп. [и предисл.] Ген. штаба кап. Яхонтова. – СПб., 1912. – 154 с. – Предисл. подписано: Бу-сео-сэй [В. А. Яхонтов].

⁴⁰⁹ Лигниц В. фон. Новейшая тактика по опыту русско-японской войны; пер. с нем. К. Адарида. – СПб., 1912. – 105 с.

⁴¹⁰ Лукирский С. Бой по новым уставам иностранных армий и опыту русско-японской войны. – Варшава : Офицер. жизнь, 1908. – 80 с.

⁴¹¹ Свечин А. А. Тактические уроки русско-японской войны. – СПб., 1912. – 68 с.

⁴¹² Polmann H. Der Küstenkrieg und das strategische und taktische Zusammenwirken von Heer und Flotte im russisch-japanischen Kriege 1904–1905. – Berlin, 1912. – 226 s.

⁴¹³ Sedgwick F. R. The Russo-Japanese War on Land. A Brief Account of the Strategy and Major Tactics of the War. – London, 1906. – 166 p.

⁴¹⁴ Рябинин А. Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну. – СПб., 1908. – С. 7.

⁴¹⁵ Лукирский С. Бой по новым уставам иностранных армий и опыту русско-японской войны. – Варшава : Офицер. жизнь, 1908. – 80 с.

Російсько-японська війна розпочалася з драгомирівським статутом 1901 р., який було затверджено в квітні 1904 р. У червні ним уже керувалися офіцери діючої армії. О. Рябінін вважає, що серед усіх статутів польовий виявився найбільш пристосований до вимог бойових обставин. У сторожовій службі російські війська не поступалися японським. Лише в деяких деталях теорія розходилася з практикою, однак, на його думку, це не критично, якщо дотримуватися Петровського девізу – «не триматися статуту, як сліпий стіни»⁴¹⁶.

Сторожовий загін – загін для охорони застави на випадок атаки супротивника. Його склад – від 350-500 і більше бійців (батальйон). У ході Російсько-японської війни було вироблено тип охорони чотирма самостійними загонами, кожний – від роти до батальйона. В умовах коли вірогідність нападу ворога є значною, головне завдання сторожового загону під час нападу супротивника – втримати його стільки часу, скільки необхідно основним військам для підготовки до бою. Коли сторожовому загону не потрібно було стримувати супротивника, тоді до нього не входив резерв, а головним завданням визначалося попередження раптовості нападу (ФОТО 26).

Сторожовий загін складався з рот, що утворюють сторожові зони, та рот сторожового резерву. Розстановкою застав особисто займався командир сторожової роти (параграф 218 польового статуту, пункт 6), який вів заповнення карток опису поточного стану сторожового загону⁴¹⁷.

На думку автора, велике значення в сторожовій роті має зв'язок з «сусідами». За статутом, якщо поряд міститься будь-яке військове утворення, то потрібно відправити зв'язкового унтер-офіцера дізнатися більше і надати відомості про себе. Такий зв'язок конкретизує стан дислокації військ і сприяє взаємодопомозі у випадку нападу ворога⁴¹⁸.

З параграфу 192 польового статуту дистанція між постами і заставами має бути 300-400 кроків. Утім, за спогадами О. Рябініна, в роки Російсько-японської війни на практиці виходило інакше – іноді пости і застави розташовувались і на відстані 800 кроків.

Статут говорить, що командир сторожового загону вказує, чи дозволено розводити багаття і яким частинам (пар. 212 п.7) – «Вогонь необхідно розпалювати, щоб зігрітися, посушити одягу, підігріти їжу, зварити чай...». Головна умова – щоб диму вогнища вдень і полум'я вночі не було видно супротивнику. О. Рябінін стверджує, що на постах, безперечно, вогонь дозволяти не можна, а на заставах немає сенсу його обмежувати⁴¹⁹.

⁴¹⁶ Рябинин А. Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну... – С. 7.

⁴¹⁷ Там же. – С. 13.

⁴¹⁸ Там же. – С. 14.

⁴¹⁹ Там же. – С. 21-22.

Зміну сторожової роти з другої половини кампанії проводили увечері до заходу сонця. Засвітла люди встигатимуть ознайомитись з новою місцевістю, а вночі фізичні сили солдата будуть ще свіжими. Це важливо, а ніч – найбільш складний час, коли є висока вірогідність нападу ворога на пости⁴²⁰.

На постах потрібно бути уважними до всього, що відбувається попереду. Супротивник може наблизитись до посту хитро, перевдягнувшись в іншу форму або одяг місцевих жителів. О. Рябінін наводить приклад: «На Гаотулінському перевалі трапився випадок, коли японці підходили перевдягнутими в форму полонених чембарців [солдат Чембарського полку]...»⁴²¹.

Наприкінці О. Рябінін визнає деякі недоліки нового статуту, пояснює їх тим, що той створювався на основі досвіду Російсько-турецької війни 1877 р. і азійських походів. Однак тоді російські війська мали справу з менш заповзятливим супротивником. О. Рябінін відзначає, що в статуті необхідно розраховувати на супротивника енергійного, який може скористатися кожною дрібною похибкою⁴²².

Отже, до 1914 р. військово-польові статуту російської армії зазнали значних трансформацій. Це стало результатом ретельної праці військових та вчених, що прагнули покращити організацію військової діяльності. Розробка цієї проблеми О. Рябініним свідчить про актуальність його ідей та практичну цінність для сучасників і процесу реформування Російської армії (міжвоєнний період) початку ХХ ст. у цілому.

Наступна проблема воєнно-тактичної підготовки військ була розглянута у брошурі О. Рябініна «Бой роты и батальона по опыту русско-японской войны». Книгу було видано у 1906 р. в кількості 3000 примірників і перевидано з виправленнями і доповненнями у видавництві В. Березовського у 1908 р. Це дослідження є висновком з безпосередніх спостережень автора під час бойових дій піхоти в Російсько-японській війні⁴²³. Частину праці було надруковано в газеті «Русский инвалид» ще до закінчення війни влітку 1905 р.

На початку ХХ ст. рота отримала в армії статус нижчої тактичної одиниці. У першій частині свого дослідження О. Рябінін звертається до тактичних рекомендацій пересування роти в умовах обстрілу з боку ворожої артилерії та рушниць. У такій ситуації дослідник радив ротним командирам спрямовувати солдат на просування вперед з використанням окопування. Це дасть можливість під час наступу закріпити позаду резерви, а у випадку контрнаступу ворога зручніше відбити атаку з окопних позицій (як наприклад 17-19 лютого біля Чинхізая). Основою

⁴²⁰ Там же. – С. 23-24.

⁴²¹ Там же. – С. 30-31.

⁴²² Там же. – С. 31.

⁴²³ Рябинин А. Бой роты и батальона по опыту Русско-японской войны...

бойового порядку в зоні рушничного вогню є лава взводу. Для кращого розуміння такої тактичної дислокації військ автор навів у тексті книги спеціальні схеми⁴²⁴.

Другий розділ книги «Стрелковый бой и пополнение патронов» дає відповідь на питання, з яких дистанцій ведеться рушничний бій. Автор зазначив, що стрільба починається на дистанції від 2000 кроків (дальня дистанція). Згадуючи бій під Бенсіху 28 вересня 1904 р., О. Рябінін вказав, що сибірські полки зазнали значних втрат на відстані 1800-1200 кроків, а 1 березня на Фаньхе дистанція стрілецького бою була на 2000-1000 кроків (середня дистанція). Поповнення набоїв у таких умовах дослідник рекомендував робити вночі⁴²⁵.

О. Рябінін вважав, що рушничний залповий вогонь слід починати на ближчій дистанції – з 800 кроків. Стрілецька атака в таких умовах є головним засобом відбиття наступу супротивника. Так, у Ляоянському бою російські війська відбивалися з 800-400 кроків.

Характерною особливістю сухопутного бою на початку ХХ ст. автор відзначав «порожнину» поля бою (великі батареї ховаються на місцевості, колони розділено на лави, переважають тонкі строї, відсутні крупні цілі). Спостерігаються лише маленькі групи по 3-6 солдат, рідше лави на дальніх відстанях. Так було 17-19 лютого біля Чинхізаю, 25-го лютого проти Тагоу і 1-го березня на Фаньхе. За такого характеру бою одиночний вогонь має перевагу перед залповим. Інтенсивність вогню залежить від офіцерів-керівників, які мають правильно оцінювати обставини⁴²⁶.

У третьому розділі «Бой батальна» автор подав поради ведення стрілецького бою батальйоном. Продовжуючи свої нариси з тактики бойових дій піхоти, військовий зауважує на першочерговому значенні командира батальйону. Перед початком бою командир повинен сповістити офіцерів про дислокацію своїх сил, цілі дій, свої розпорядження і пропозиції, а також відомості про супротивника. О. Рябінін, використавши ілюстровані в книзі карти-схеми, навів приклади дислокації батальйонів 1-ї і 2-ї (резерв) ліній в ході наступу і під час оборони⁴²⁷.

У четвертому розділі «Штык, пулемет, лопата и ночные действия» дослідник намагався дати відповідь на питання, чи можливий і ефективний в сучасних умовах війни багнетний удар. На початку ХХ ст. у військовій літературі висловлювався сумнів ефективності використання багнету піхотою. Однак О. Рябінін не відкидав можливість його використання вночі: за період війни 1904-1905 рр. такі атаки були проведені 11 липня о 10 год. вечора під Дашичао, 29-го вересня під Бенсіху та під Мукденом. Однак на заваді таким атакам можуть стати

⁴²⁴ Там же. – С. 5-26.

⁴²⁵ Там же. – С. 26-28.

⁴²⁶ Там же. – С. 34.

⁴²⁷ Там же. – С. 35-47.

прожектори, що перетворюють ніч на день. І все ж використання багнетної атаки саме в нічний час може бути ефективним⁴²⁸.

У заключній частині свого дослідження «Кошмар отступления» О. Рябінін намагався розкрити головні принципи та правила відступу військ. Між тим дослідник розрізняв «отступление бегом» і тактичний відхід військ, що не супроводжується загальною панікою. Він писав, що в новому військовому статуті відсутні будь-які рекомендації або правила щодо відступу. І це правильно, адже навчати солдат відступати означає підривати психологію переможця. Звертаючись до славетних сторінок російської воєнної історії, О. Рябінін навів приклади, коли тактичний відступ мав місце: під Шанграбеном це не завадило П. Багратіону утримати ар'єргардний бій з військами Наполеона. Практика ведення війни О. Суворовим, П. Багратіоном і М. Кутузовим ніколи не навчала армію відступати, і не потрібно, на думку дослідника, цього робити і на початку ХХ ст.

Ураховуючи досвід Російсько-японської війни 1904-1905 рр., О. Рябінін відзначав, що паніки в лавах російських військ не було. Наприклад, 25 лютого 1905 р. в 1-й армії йому довелося бачити відступ п'яти сибірських полків: ротні строї під шрапнеллю і кулями, кроком відходили, з'єднуючись в єдину колону. Відчувалося, що це були не розбиті війська, а частини, які в будь-який момент можна було повернути назад в атаку⁴²⁹.

Таким чином, у своєму дослідженні О. Рябінін звернувся до низки проблем, пов'язаних із веденням бойових операцій окремими військовими частинами на прикладі Російсько-японської війни.

Ще однією проблемою, що отримала висвітлення у творчості О. Рябініна, було питання тактичної підготовки військ до ведення нічних бойових дій. Основною працею історика в цій галузі є книга «Ночные действия войск...». У ній висвітлено чимало теоретико-тактичних питань, серед яких основними є: властивості нічних бойових дій (вплив темряви на психіку бійців, засоби зменшення втрат, маскування тощо); засоби ведення війни (використання рушниць, кулеметів, ручних гранат, засобів освітлення, участь кавалерії та артилерії в нічних атаках); переваги та недоліки нічних боїв.

У 1911 р. видавництвом В. Березовського було надруковано «Программы занятий при подготовке к ночным действиям», складені О. Рябінінім. Праця становить теоретико-практичні рекомендації з військової підготовки російської піхоти до ведення нічних боїв⁴³⁰ і є тематичним продовженням праці «Ночные действия войск...» (ФОТО 27).

⁴²⁸ Там же. – С. 48-55.

⁴²⁹ Там же. – С. 55-60.

⁴³⁰ Рябинин А. Программы занятий при подготовке к ночным действиям. – СПб., 1911. – 17 с.

О. Рябінін звернувся до цієї тематики через тогочасний процес реформування в армії. Поразка в Російсько-японській війні дала поштовх до розробки комплексних теоретико-практичних військових досліджень багатьох військових. О. Рябінін у цій темі не був «першопрохідцем» і спирався на багато праць вітчизняних та іноземних авторів. Джерелами для написання були матеріали, використані в написанні праці «Ночные действия войск...», а також військові накази і спостереження за практичними заняттями в 37-й піхотній дивізії («на підставі наказу начальника дивізії генерал-лейтенанта Флуга»)⁴³¹. Серед інших дослідників, які присвятили свої праці теорії та практиці ведення нічних боїв, слід відзначити П. фон-Генріха, Ф. Гершельмана, Фр. Бекко, Г. фон-Віддерна, А. Нісселя та ін.⁴³²

Таким чином О. Рябінін, опрацювавши наявні дослідження з цієї теми та враховуючи особистий досвід, навів власні програми і вправи до них. Програми занять, визначені О. Рябініним, складаються з 19-ти вправ (навчання орієнтування; розвиток слуху; визначення дистанції; ротні та батальйонні навчання та ін.). Відпрацювання вправ, на думку ученого, сприятимуть індивідуальним і командним навичкам солдат та офіцерів під час нічних боїв.

Отже, участь О. Рябініна в Російсько-японській війні 1904-1905 рр. викликала у молодого офіцера низку запитань щодо проблем вітчизняної військової тактики. Відповідями на них стало написання на основі власного досвіду низки робіт, присвячених теорії та практиці підготовки до ведення бою частинами російської армії. Ці роботи гармонійно вписалися в загальнодержавний процес реформування армії та сприяли розвитку воєнної науки на початку ХХ ст.

За роки військової служби О. Рябінін зробив значний внесок у розвиток російської та світової воєнної науки. На формування наукових зацікавлень ученого вплинули участь в Російсько-японській та Першій світовій війнах, а також інтерес до питань вітчизняної та іноземної воєнної науки. Роботи вченого переважно були присвячені проблемам воєнної історії, теорії і тактики. Ці зацікавлення цілком відповідали загальним тенденціям розвитку воєнних знань у Російській імперії на початку ХХ ст. У своїх дослідженнях учений, як і більшість його сучасників, тяжів до позитивістської методології та перебував на позиціях державної школи в російській історіографії. Багато з його робіт сьогодні залишаються актуальними і заслуговують на увагу сучасних учених.

⁴³¹ Там же. – С. 5-6.

⁴³² Там же. – С. 16-17.

РОЗДІЛ ІV. О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1920-ті – початок 1930-их рр. стали найбільш плідними в науковій творчості О. Рябініна-Скляревського як історика. Саме в цей час було написано більшість його робіт з української історії, що є цілком зрозумілим, адже 1920-ті рр. взагалі стали «золотою добою» української історичної науки, яка в цей час досягла світового рівня, перетворилася на складову національної свідомості та націотворчого процесу. Бурхливі події перших десятиліть ХХ ст. (Перша світова війна, Жовтнева революція в Росії, руйнування Австрійської та Російської імперій, революційні змагання українського народу, відродження української державності та її втрата тощо) незмірно збагатили історичний досвід української нації. Динамізація соціально-економічних процесів у суспільстві, зростання політичної активності народних мас та величезне накопичення історичного матеріалу дали потужний поштовх для масштабної дослідницької роботи українських істориків⁴³³.

Головними центрами історичної науки були Київ і Харків. У Києві, М. Грушевський згуртував навколо Історичної секції ВУАН, її періодичних видань та інших місцевих наукових осередків багатьох українських істориків: О. Грушевського, В. Щербину, П. Клименко, О. Гермайзе, О. Барановича, М. Ткаченко, С. Шамрая, В. Юркевича, Ф. Савченко, П. Нечіпоренко, М. Карачківського, О. Рябініна-Скляревського, О. Андріяшева, Г. Житецького та ін.

У харківському центрі дослідження української історії здебільшого проводилися в Науково-дослідному інституті історії української культури, який очолював академік Д. Багалій. До складу інституту входили не тільки харківські історики, але й чимало учених з Києва (О. Оглоблін, Н. Полонська-Василенко, В. Романовський), Одеси (М. Слабченко) та інших міст України.

Ще одним осередком історичної науки у Харкові, що стояв окремо від інших, було історичне відділення Інституту марксизму-ленінізму. Головою відділення, деякий час навіть усього інституту, був М. Яворський. Цей заклад став центральною ідеологічною установою комуністичної партії в Україні і тому отримував величезну підтримку з боку радянського керівництва.

З поміж інших наукових центрів України, якісно вирізнявся Одеський центр історичної науки, очолюваний М. Слабченком. Професор

⁴³³ Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початку ХХ століть). – К.: Генеза, 2000. – С. 64-65.

М. Слабченко був засновником та керівником нового Одеського центру вивчення української історії, який у 1920-ті рр. за своїм значенням посідав третє місце після Київського та Харківського. Серед учнів М. Слабченка значних висот у науковій діяльності досягли: О. Варнеке, І. Бровер, Т. Слабченко, О. Погребицький та ін. У 1920-х рр. в Одесі в царині української історії також працювали й інші талановиті учені: С. Боровий, А. Єршов, Є. Загорівський, М. Петровський, Ф. Петрунь, О. Рябінін-Скляревський та ін.⁴³⁴

Таким чином, у 1920-ті рр. на теренах України виокремилися декілька наукових шкіл/напрямків: у Києві культурно-історична або неонародницька школа М. Грушевського; у Харкові: соціально-економічна школа Д. Багалія, історично-правнична школа М. Василенка та марксистська школа М. Яворського.

Кожен з цих напрямків мав своє ідейно-теоретичне спрямування, сфери наукових інтересів та відбору тем дослідження, свої організаційні центри, періодичні видання, та, зрештою, своє коло учасників політичних та індивідуально-групових взаємовідносин. За винятком марксистського напрямку, усі інші підтримували між собою наукові або науково-організаційні контакти у різних формах. Це відбувалося у першу чергу тому, що вся українська історіографія двадцятих років перебувала на «державницьких позиціях», спрямовуючи головну увагу на вивчення питань української державності у її історичному розвитку.

На відміну від 1920-х – десятиліття революційного романтизму, протягом якого все ж таки побутувала певна версіальність соціогуманітаристики, зокрема в історіописанні, на початку 1930-х років складалася «нова радянська обрядовість», що підміняла елементарні вимоги й стандарти науковості. Формаційний підхід чимдалі більше визнавався єдино вірною методологією історичного дослідження⁴³⁵.

Протягом 1920-х – на початку 1930-х рр. О. Рябінін-Скляревський активно працював науково та співпрацював з видатними істориками й провідними науковими установами. Його професійна підготовка та плідна дослідницька діяльність були визнані у тогочасному інтелектуальному співтоваристві, про що свідчать його наукові стосунки та участь у масштабних наукових проектах таких метрів української історіографії як М. Грушевський, Д. Багалій, М. Слабченко. Саме в цей час колишній представник російської історіографічної традиції, під впливом подій національно-визвольних змагань та відродження української державності, суттєвих змін в історичній науці доби «золотого віку», свідомо перейшов на позиції української національної історіографії.

⁴³⁴ Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 : [пер. з англ.]. – К., 2003. – С. 19-22.

⁴³⁵ Ясь О. Історичні погляди О. Оглоблина : рад. доба (1919–1941) // Історіографічні дослідження в Україні / відп. ред. О. А. Удод. – К., 2008. – Вип. 18. – С. 214–220.

4.1. О. Рябінін-Скляревський як історик-архівіст

Архівістика завжди була в сфері зацікавлень, наукової та професійної діяльності О. Рябініна-Скляревського. Перше знайомство з роботою архіву та архівними матеріалами відбулося під час служби в Російській армії. У 1899-1903 рр., перебуваючи у складі 29-го Чернігівського полку, молодий офіцер зацікавився його історією. Упродовж 1910 р. він провів евристичну роботу в Рожанському (архів 29-го Чернігівського полку в м. Рожан, сучасна Польща) та Лефортовському (Москва, сучасний РДВІА) архівах, де знайомився з документацією полку. Вірогідно, цей досвід сприяв подальшому вибору професійної кар'єри – диплом архівіста Імператорського археологічного інституту, отриманий 1911 р., підтверджував його найвищий фах.

Зі встановленням радянської влади О. Рябінін-Скляревський продовжив архівну роботу на вищому державному рівні в Головному архівному управлінні у Москві, де виконував організаційні функції та проводив роботу з формування фондів⁴³⁶.

Отже, на початку 1920-х рр. О. Рябінін-Скляревський мав значний досвід в роботі архівів різної відомчої належності та історичної традиції, його праці як воєнного історика певною мірою базувалися на залученні в науковий обіг архівних документів. З 1923 р. відбулися дві важливі події, які вплинули на подальшу долю ученого, – він остаточно відійшов від військової служби і розпочав роботу в Одеському історичному архіві.

В умовах становлення та розвитку української радянської архівної системи професіоналізм і досвід О. Рябініна-Скляревського як архівіста були дуже корисними. У вересні 1921 р. було створено Головне архівне управління при Народному комісаріаті освіти УСРР (завідувач М. Скрипник). Основне завдання ГАУ та його місцевих органів полягало в обліку, впорядкуванні й охороні архівних документів; виділенні тих із них, що не підлягали зберіганню, з наступною передачею їх на державні паперові фабрики, наданні установам і приватним особам довідок. У січні-липні 1922 р. було організовано місцеві архівні установи – губернські архівні управління (губархи)⁴³⁷.

Віхою в архівному будівництві стало створення в січні 1923 р. Центрального архівного управління (Укрцентрархіву; ЦАУ), підпорядкованого Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітетові (ВЦВК). Упродовж січня 1923 – жовтня 1931 рр. його очолювали С. Тетін, М. Рубач (Рубанович), С. Семко-Козачук. Основні завдання Укрцентрархіву полягали в загальному керівництві архівною

⁴³⁶ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 13.

⁴³⁷ Державний комітет архівів України [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_комітет_архівів_України. – Назва з екрана.

справою і організації архівної частини поточного діловодства в установах УСРР, концентрації архівних документів у підпорядкованих йому установах, їх науковій класифікації⁴³⁸.

Роботу в Одеському губернському історичному архіві О. Рябінін-Скляревський спрямував у декількох основних напрямках – складанні описів справ; введенні до наукового обігу архівних документів; розробці питань теорії і практики архівної справи тощо.

З 1925 р. О. Рябінін-Скляревський розпочав роботу над науковим описом архіву «Временного Одесского генерал-губернатора 1879-1889 гг.». Перший етап роботи вчений присвятив ознайомленню із законодавчими актами того періоду (щодо створення тимчасового генерал-губернаторства) й обставинами, за яких його було створено (із загальнополітичними та місцевими обставинами). Упродовж 1925 р. О. Рябінін-Скляревський описав справи 1879 р. №1-22 і №188 (справа про заснування генерал-губернаторства). Склавши науковий опис цих 23 справ, учений зробив виписку матеріалів з них. Науковому опису він надав характеру наукового дослідження та продовжував складати його й надалі⁴³⁹. За 1925 р. О. Рябінін-Скляревський склав 194 картки наукового опису справ фонду щодо 1879, 1880 та початку 1881 рр.⁴⁴⁰.

Далі вченим було проведено роботу з опису архівного фонду «Управления временного Одесского генерал-губернатора» – загалом 819 справ за 1881-1882 рр.⁴⁴¹, а також 788 справ за 1883 р. Окрім опрацювання цього фонду, він також займався описом рукопису XVIII ст., де були вміщено листування Петра I та російського адмірала Ф. Апраксіна за 1703-1721 рр.⁴⁴².

У цілому на 1931 р. ЦАУ отримало 12 описів архівних фондів цензури і генерал-губернаторського управління, виконані О. Рябініним-Скляревським, які передбачалося друкувати в Харкові⁴⁴³. Його описи фондів канцелярії (Новоросійського генерал-губернатора; Коша Запорозької Січі; Управління тимчасового одеського генерал-губернатора; Одеського градоначальника та ін.) стали основою для подальших архівознавчих та історичних студій.

У вивченні О. Рябініна-Скляревського з середини 1920-х рр. був оригінальний джерельний матеріал «Архів Коша Нової Запорозької Січі», який в умовах українізації викликав інтерес науковців та громадськості. Першим важливим кроком у введенні його в науковий обіг в повному обсязі було складання наукового опису справ. Кандидатура ученого в силу

⁴³⁸ Там само.

⁴³⁹ ДАОО. – Ф. Р-100. – Спр. 161. – Арк. 6.

⁴⁴⁰ Там само. – Спр. 86. – Арк. 2.

⁴⁴¹ Там само. – Арк. 21-22.

⁴⁴² Там само. – Арк. 38.

⁴⁴³ АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п. – Арк. 14.

його фаху, досвіду та особистих наукових зацікавлень відповідала вимогам для виконання цієї роботи. За завданням Археографічної комісії ЦАУ з 1929 р. і впродовж наступних двох років ученим-архівістом О. Рябіниним-Скляревським було зроблено опис цього Архіву⁴⁴⁴. Масштабну роботу над опрацюванням величезної кількості матеріалів архіву (майже 4 000 аркушів, об'єднаних у 365 окремих тематико-хронологічних справах) в цілому було завершено відносно швидко – приблизно за 2-3 роки.

У 1931 р. ця праця була надрукована Археографічною комісією ЦАУ України. Передмову до видання написав член цієї комісії М. Горбань, а покажчик до опису склав вчений-архівіст Київського архіву стародавніх актів М. Тищенко⁴⁴⁵. Наприкінці передмови до першого видання вказано: «Склав це описання учений архівіст Одеського краю історичного архіву О. Рябінін-Скляревський»⁴⁴⁶.

Праця становить собою короткий опис справ Запорозького архіву, зроблених в хронологічному порядку⁴⁴⁷. Першим до опису справ звернувся А. Скальковський. Він склав 2 описи у 1841 р. (на 35 справ) і у 1845 р. (на 130 справ). У 1900 р. О. Міллер склав опис на 173 справи. Описи А. Скальковського і О. Міллера були звичайного інвентарного типу: номери за порядком, назви справ подавалися за першим. В Описі 1931 р. було додано графу про кількість аркушів, а за систему взято хронологічний принцип. Назви справ подавалися часів Коша, якщо такі збереглися. Де таких назв не було, подавалися нові назви, а в дужках – назви А. Скальковського. Автори видання 1931 р. відзначали, що назви за вченим часто не відповідали змістові⁴⁴⁸.

Друге видання книги відбулося у 1994 р. під назвою «Архів Коша Нової Запорозької Січі: опис справ 1713-1776». У його створенні брали участь співробітники Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, Центрального державного історичного архіву м. Києва (де з кінця 1940-х рр. зберігався Архів після його повернення до України з евакуації (ф. 229)) та Інституту української археографії О. Опанович, Л. Гісцова, В. Оснач, І. Бутич, Л. Сухих, Л. Демченко та ін. У виданні було виправлено кілька помилок з попередньої роботи, більш докладно висвітлено зміст справ⁴⁴⁹.

⁴⁴⁴ Там само.

⁴⁴⁵ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии...

⁴⁴⁶ Архів Запорозької Січі : опис матеріалів / авт. оп. О. Рябінін-Скляревський ; авт. передм. М. В. Горбань ; уклад. покажч. М. Ф. Тищенко. – К. : Археогр. комісія Центр. архів. упр. України, 1931. – С. 8.

⁴⁴⁷ Архів Коша Нової Запорозької Січі : опис справ, 1713–1776 рр. / упоряд.: Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко. – К., 1994. – 226 с.

⁴⁴⁸ Архів Запорозької Січі : опис матеріалів / авт. оп. О. Рябінін-Скляревський... – С. 13-15.

⁴⁴⁹ Архів Коша Нової Запорозької Січі : опис справ, 1713–1776 рр... – 226 с.

Окрім виправлення помилок, у процесі підготовки опису до перевидання було виконано такі роботи: виявлено низку діловодних заголовків, уточнено хронологічні межі справ, приведено відповідно до змісту документів заголовки й анотації, перевірено кількість аркушів у справах, розширено анотації, уточнено та доповнено покажчики імен та географічний, зроблено доповнення до бібліографії. Окрім цього, як додаток до видання подано перелік документів Коша Нової Запорозької Січі, що зберігаються в Архіві Санкт-Петербурзького філіалу Інституту російської історії Російської АН у збірці А. О. Скальковського, ф. 200 Е. У виданні 1994 р. головним чином збережено нумерацію справ, зроблену в Одеському крайовому архіві⁴⁵⁰.

Таким чином, видання 1994 р. є фактично перевиданням Опису 1931 р. відповідно до сучасних вимог археографії. На жаль, у роботах багатьох сучасних вчених, присвячених архіву Нової Запорозької Січі, внесок О. Рябініна-Скляревського в дослідження майже не згадується, хоча учений є першим автором опису.

Отже, безперечною заслугою ученого є розпочата робота над описом окремих фондів Одеського архіву та здійснення опису Архіву Коша Запорозької Січі. Описи, зроблені О. Рябініним-Скляревським, відповідали тогочасним вимогам і виконали своє основне завдання. Робота над складанням описів справ дозволила вченому ознайомитися з багатьма цікавими документами і долучитися до введення цих матеріалів у науковий обіг. По-перше це підготовка до публікації окремих джерел і джерельних комплексів, а по-друге – оригінальні архівні документи стали основою більшості його наукових досліджень другої половини 1920-х років з історії козацтва, суспільних і революційних рухів, масонства тощо, а деякі з наукових праць вміщували як додатки повні тексти архівних документів^{451 452 453 454 455}.

Найбільшого суспільного та наукового значення мала публікація власне матеріалів Коша. Археографічна комісія ЦАУ УСРР планувала опублікувати найважливіші документи цього архіву в 8 томах. Суперечка про те, який принцип має бути в основі видання – хронологічний чи

⁴⁵⁰ Там само.

⁴⁵¹ Рябінін-Скляревський О. Архів Запорозької Січі: опис матеріалів / авт. оп. О. Рябінін-Скляревський...

⁴⁵² Рябінін-Скляревський О. Задунайська Січ в народних переказах і письменстві // Наук. зб. за рік 1928 / ВУАН. – К., 1928. – С. 108–138.

⁴⁵³ Рябінін-Скляревський О. З життя Задунайської Січі // Україна. – 1929. – Кн. 34, трав.-черв. – С. 7–34.

⁴⁵⁴ Рябінін-Скляревський О. Запорозькі бунти дунайців 1771–1774 рр. і початок Задунайського Коша // Наук. зб. за рік 1927 / ВУАН. – К., 1927. – С. 65–83. – (Зап. Укр. наук. т-ва в Києві: Іст. Секція ВУАН / під. ред. голови М. Грушевського; т. 26).

⁴⁵⁵ Рябінін-Скляревський О. Запорозька козащина і І. П. Котляревський // Україна. – 1926. – № 2/3(7). – С. 159–162.

тематичний, розгорнулася між М. Грушевським та М. Слабченком. Вірогідно, О. Рябінін-Скляревський, якого було долучено до підготовки матеріалів, дотримувався точки зору М. Грушевського. Паралельно з теоретичними дискусіями проводилася практична діяльність з передруку документів архіву під керівництвом академіка М. Слабченка⁴⁵⁶. У жовтні 1929 р. було передруковано лише 19 з 365 справ. За пропозицією О. Рябініна-Скляревського передрук вирішили здійснювати на машинці в Одесі. Перший том, присвячений торгівлі, доручили опублікувати Н. Рубінштейну, а О. Рябінін мав проводити технічний догляд за передруком⁴⁵⁷.

О. Рябінін-Скляревський намагався готувати археографічне видання на найвищому для свого часу науковому рівні, застосовуючи свої знання та практичну підготовку з палеографії, отримані свого часу в Петербурзькому археологічному інституті. Він критично ставився до доробку своїх попередників, перш за все А. Скальковського, в галузі методики використання та публікації документів Архіву Коша. Окремі архівознавчі та джерелознавчі екскурси автора зустрічаємо під час застосування документів Архіву Коша в працях з історії козацтва⁴⁵⁸.

На жаль, цей важливий проект не було здійснено. У 1931 р. архів Коша Запорозької Січі із Одеського крайового історичного архіву було перевезено до Харківського Центрального історичного архіву. Вдруге видання документів Коша передбачалося «П'ятирічним планом науково-дослідної роботи державних архівів Української РСР (1946-1950 рр.)». Третя спроба видання документів припадає на 1960-ті рр. Виконуючи постанову Ради Міністрів УРСР від 18 вересня 1965 р. про увінчення пам'ятних місць Запорозької Січі, працівники ЦДІА УРСР у м. Києві протягом 1966-1972 рр. провели підготовчі роботи до видання Архіву: виявлено раніше опубліковані документи, а також архівні (у сховищах Москви і Ленінграда), складено хронологічний покажчик до фонду 229, взято на облік документи Коша, що відклалися в інших фондах ЦДІА УРСР у м. Києві. На жаль, роботу на цьому довелося згорнути, оскільки, як і в попередній період, розробка суто української тематики не відповідала інтересам радянської історіографії. Сучасне видання Архіву Коша Нової Запорозької Січі, розпочате 1998 р. Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, проводиться на високому науковому рівні, узагальнено досвід і здобутки попередньої архівної роботи. Воно базується на описі 1994 р., але в разі потреби співвідноситься з першим виданням опису 1931 р.

⁴⁵⁶ ДАОО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 5.

⁴⁵⁷ Там само. – Арк. 22.

⁴⁵⁸ Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 2002. – 400 с.

Внаслідок багатьох обставин велика робота українських архівістів кінця 1920-х – початку 1930-х рр. ХХ ст. була не завершена повною мірою, не опублікована і надалі штучно виведена з наукового обігу. Це пояснює певною мірою, що з поля зору деяких сучасних дослідників козацтва ХVIII ст. випадають досягнення О. Рябініна-Скляревського як архівіста.

Значним був внесок О. Рябініна-Скляревського і в організаційну розбудову Одеського крайового архіву та в цілому системи архівів Півдня України. Зміни в адміністративно-територіальному поділі України зумовили перебудову мережі архівних установ. У листопаді 1925 р. ВУЦВК і РНК УСРР затвердив нове положення про ЦАУ УСРР, його установи й місцеві органи, згідно з яким ліквідовувалися 9 губернських і утворювалися 40 окружних архівних управлінь, а також Головне архівне управління Молдавської АСРР. Нові зміни відбулися у 1928 р., коли для концентрації документів колишніх губернських установ було створено 5 крайових (міжокружних) історичних архівів у Харкові, Полтаві, Чернігові, Дніпропетровську та Одесі⁴⁵⁹.

Розбудова архівної системи в цілому вимагала відповідних заходів на місцях. Загалом в архіві О. Рябінін-Скляревський виконував кілька організаційних завдань. Наприклад, у 1930 р. йому було доручено скласти 5-річний план роботи архіву з опису архівних фондів, який мав бути розглянутий членами Наукової Ради архіву за участю наукових робітників Істпарту, товариства «Історик-марксист», товариства Краєзнавства та інших наукових організацій⁴⁶⁰. О. Рябініну також доручалася робота з кореспондентами архіву, які працювали в Миколаєві, Херсоні, Першомайському та Зінов'євському, а також доручено систематично проводити листування з архікорами через архів і давати їм конкретні завдання щодо розшуку цікавих для архіву документів⁴⁶¹.

Внесок О. Рябініна-Скляревського в розбудову теоретичних і практичних питань архівістики реалізовувався через участь у з'їздах архівних працівників, співпрацю з іншими архівними установами та ученими, науково-дослідницькими осередками, а також публікації в спеціалізованих виданнях архівознавчих праць.

На 1-му Всеукраїнському з'їзді архівних робітників у Харкові, що проходив з 8 по 13 травня 1926 р., було розглянуто низку таких важливих завдань реформування архівної системи: виявлення архівних матеріалів; доля фондів губернських установ; порядок концентрації фондів; засоби забезпечення архівних органів кваліфікованою робочою силою та інші. На з'їзді було 70 делегатів, серед них і представник Одеського історичного

⁴⁵⁹ Державний комітет архівів України [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Державний_комітет_архівів_України. – Назва з екрана.

⁴⁶⁰ ДАОО. – Ф. Р-36. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 10.

⁴⁶¹ Там само. – Арк. 10-11.

архіву О. Рябінін-Скляревський. Він брав активну участь в обговоренні питань, висловлював свої пропозиції та побажання. Так, про можливість започаткування ЦАУ видання «Червоний архів» були зауваження присутніх про недоцільність такого видання, оскільки в Україні вже виходить журнал «Летопись революции» – орган істпарту ЦК КП(б)У. З цього приводу О. Рябінін-Скляревський висловив побажання, щоб у журналі («Червоний архів») було відкрито відділ інформації для розміщення даних щодо матеріалів, які обговорюються з науково-дослідною метою і оснований на них розвідки готуються до друку. Це б дало можливість дослідникам уникнути паралелізму в роботі та координувати тематику досліджень⁴⁶².

Участь в архівній роботі на загальноукраїнському рівні продовжувалась О. Рябініним-Скляревським і надалі. З 10 по 17 грудня 1928 р. у Харкові при ЦАУ відбулася всеукраїнська нарада завідувачів центральних і крайових історичних архівів разом із представниками деяких периферійних архівів українських наукових установ та організацій. Головне питання наради – «про п'ятирічний план роботи» (цей план мав окреслити завдання на найближчі 5 років). Серед інших важливих питань – «про археографічну науково-видавничу роботу». З цього приводу, на думку О. Рябініна, «потрібно перш за все дати покажчик тих матеріалів, які є в архівах, бо різні наукові організації не уявляють собі, що саме в архівах можна знайти». Вчений посилається на такий факт: «В Одесі є 47 членів секції сходознавства, проте в архіві працює лише один представник секції»⁴⁶³.

За роки роботи в архіві у О. Рябініна-Скляревського сформувалися певні погляди на організацію та принципи функціонування архівної системи. Яскравий приклад того, які ідеї були у вченого (з приводу доступу дослідників до архівних матеріалів), демонструє його конфлікт з М. Слабченком, про який було згадано раніше.

16 листопада 1929 р. М. Слабченко написав донос завідувачу Центральним Архівним Управлінням УСРР М. Рубачу: «Два місяці тому, після довгого мого листування з ЦАУ, я приступив до роботи над укладанням для друку Запорізького архіву, котрий переховується в Одеському архівному управлінні. Перед тим, як приступити до роботи, я умовився з завідателем Одеського архівного управління, що 1) жоден документ Запорізького архіву не може бути скопійований ким би ні було й випущений в світ та 2) що всі роботи, які провадяться над Запорізьким Архівом, в тому числі й моя дослідницька праця, яка тягнеться вже 10 років, припинені... Не дивлячись на здається, повний договір з

⁴⁶² Барвінський В. 1-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові (8-13 травня 1926 р.) // Архів. справа... – С. 13–14, 22, 27.

⁴⁶³ Всеукраїнська нарада завідателів центральних та краєвих історичних архівів // Архів. справа... – С. 3, 9.

адміністрацією Окрарху, де-хто із зовсім нових людей в науці, й у всякому разі невідомих українській науці, з дозволу не стільки адміністрації, скільки наукового співробітника Окрарху товарища Рябініна, не тільки не хотять підлягати вимогам щодо використання матеріалів, але одверто заявляють, що вони будуть друкувати окремі документи, саме з першого тому ухваленого ЦАУ видання. Такий і товариш Боровий... Доводячи про такий ненормальний стан речей, я прошу припинити свовольні вчинки товарища Рябініна, невдоволеного за мій різко негативний відзив про його роботу, а своволення адміністрації Одеського Окрарху що до товарища Борового, поставимо в заключне положення»⁴⁶⁴.

Зрозуміло, що О. Рябініна-Скляревського обурювала чергова спроба монополізації історичних досліджень М. Слабченком. Таким чином, цей конфлікт науковців свідчить не лише про особисту неприязнь. Фактично учені мали різні погляди на те, як має бути організована робота з архівними матеріалами на державному рівні. М. Слабченко виступав за фактичну монополізацію певних архівних матеріалів із залученням до їх дослідження обмеженого кола науковців. Натомість О. Рябінін-Скляревський вважав, що архівні документи як суспільне надбання мають бути загальнодоступними для всіх дослідників. Як альтернативу, останній пропонував координувати роботу вчених у тематичному плані та в плані використання джерельних й архівних комплексів.

Окремі проблеми української архівістики, які розробляв О. Рябінін-Скляревський, часто виходили за стіни архіву. Вчений брав активну участь у роботі багатьох наукових осередків, де виступав з доповідями на архівознавчі теми. Зокрема, він плідно працював в роботі соціально-історичної секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. На засіданнях у жовтні 1926 р. ним було прочитано три доповіді. Тези цих доповідей було опубліковано у Віснику Одеської комісії краєзнавства (ВОКК) у 1929 р.^{465 466 467}.

Співпраця О. Рябініна-Скляревського з Всеукраїнською науковою асоціацією сходознавства (ВУНАС) мала ще одну прагматичну мету: професор Ф. Петрунь пообіцяв О. Рябініну дістати через турецьку культурну делегацію деякі копії документів із турецьких архівів, необхідні для розробки історії Дунайських (турецьких) запорожців 1775-1822 рр.

⁴⁶⁴ Заруба В. М. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952)... – С. 179-180.

⁴⁶⁵ Рябінін-Скляревський О. Огляд фонду Одеського генерал-губернатора 1879–1889 рр. : доп. 11 жовт. 1926 р. // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1929. – Чис. 4/5. – С. 8–9. – (Протоколи засідань соціально-історичної секції).

⁴⁶⁶ Рябінін-Скляревський О. [Рецензія] // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1929. – Чис. 4/5. – С. 151–152. – Рец. на кн.: Праці Одеської Центральної наукової бібліотеки. Т. 1. – О., 1927.

⁴⁶⁷ Рябінін-Скляревський О. Революційна Одеса 1879 року : доп. 21 та 29 жовт. 1926 р. // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1929. – Чис. 4/5. – С. 9–14.

Однак плани Ф. Петруня не збулися через те, що у 1930 р. (після 2-го з'їзду сходознавців) організацію було реорганізовано (відкрито Український НДІ сходознавства) і вона фактично припинила свою роботу⁴⁶⁸. Отже, О. Рябінін-Скляревський намагався вести евристичну роботу не лише в вітчизняних, а і в закордонних архівах.

Окремі проблеми архівістики та практичної архівної роботи, розробкою яких займався О. Рябінін-Скляревський, знайшли поглиблення у публікаціях на сторінках архівознавчих та історичних періодичних видань.

У «Віснику Одеської комісії краєзнавства» у 1929 р. було надруковано тексти трьох доповідей ученого. Першу доповідь «Огляд фонду Одеського генерал-губернатора 1879-1889 рр.» присвячено опису невеликого за кількістю справ, але цікавого за змістом фонду Одеського генерал-губернатора⁴⁶⁹. Згідно з указом від 5 квітня 1879 р. у Російській імперії утворювалися тимчасові генерал-губернаторства, які головним чином займалися політичними питаннями, зокрема організацією боротьби влади з революційним рухом. У подальшому ж їх діяльність наблизилась до звичайної практики крайової адміністрації. Звідси О. Рябінін відзначає, що перша половина фонду (1879-1883 рр.) здебільшого відбиває матеріали з історії боротьби уряду з різними течіями громадських рухів. Друга ж половина фонду, за словами автора, «охоплює добу реакції, політична думка ледве примітна, але адміністративна діяльність генерал-губернаторів поширюється й охоплює земство, міські думи, економічний стан краю – порти, промисловість, закордонну та внутрішню торгівлю, школу, шляхи комунікацій». У доповіді вчений говорить про те, що дослідники фонду присвятили більше уваги саме першій половині фонду, зокрема згадує праці М. Слабченка «Матеріали соціально-економічної історії України» та М. Яворського «Нариси з історії революційної боротьби на Україні». За зауваженням О. Рябініна-Скляревського, економічна частина фонду значно менше досліджена та використана. Наголошуючи на важливості та значенні фонду, автор звертає увагу на те, що архіви губернських установ Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній збереглися не повністю, а архів Бессарабії навіть цілком вивезено за кордон⁴⁷⁰.

Також О. Рябінін-Скляревський звернув увагу на особливості фондоутворення та подальшу долю історичних документів вищезгаданих фондів. Він зазначав, що фонд генерал-губернатора об'єднав документи від початку потьомкінського періоду і до припинення функціонування установи 1874 р. Архівні матеріали 1774-1796 рр. були повернені 1864 р.

⁴⁶⁸ Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. З'їзд. 1929. – Х., 1929. – С. 3-14.

⁴⁶⁹ Рябінін-Скляревський О. Огляд фонду Одеського генерал-губернатора 1879–1889 рр. : доп. 11 жовт. 1926 р. // Вісник Одеської комісії краєзнавства... – С. 8–9.

⁴⁷⁰ Там само. – С. 8-9.

до архіву Катеринославського губернського правління. Інша їх частина, що документувала діяльність П. Румянцева-Задунайського та О. Суворова, була передана 1883 р. до архіву штабу Одеського військового округу і загинула під час революційних подій початку ХХ ст.⁴⁷¹.

У другій доповіді О. Рябініна-Скляревського «Революційна Одеса 1879 року» подано огляд архівних документів з фонду Одеського генерал-губернатора. Перша серія документів об'єднує відомості щодо Одеси, друга – щодо краю (Херсонська, Катеринославська, Таврійська та Бессарабська губернії). Окремо автор зупиняється на дослідженні Одеси кінця 1870-х рр. як одного з центрів революційного руху⁴⁷². У 1879 р. в Одеській в'язниці утримувалися багато «політичних» в'язнів: «сиділи члени гуртка Лизогуба-Чубарова з Одеси та Миколаєва, гуртка Малинки Дробязгіна-Майданського з Лизавету». Тимчасовий генерал-губернатор Е. Тотлебен з 1879 р. почав практикувати заслання до Сибіру. За рік свого перебування в Одесі він заслав до Східного Сибіру 88 осіб, у північні та інші губернії – 29, за кордон вислав 12 осіб і під догляд – 7. За той же час всі інші генерал-губернатори заслали всі разом всього 42 особи. О. Рябінін-Скляревський наводить список засуджених осіб за зв'язки з гуртком Заславського («Южно-русский рабочий союз») – загалом 106 осіб⁴⁷³.

На думку автора, «студіювання процесів Волховського, Лизогуба, Заславського та адміністрацій на заслання 1879 р. дає змогу виявити всі риси революційних течій в Одесі і краю сімдесятих років – доби революційного народництва південних бунтарів, Землі та Волі, лівого крила Громади, також зародження Народної волі і перших робітничих рухів»⁴⁷⁴.

До збірника ВОКК також було вміщено рецензію О. Рябініна-Скляревського на роботу «Праці Одеської центральної наукової бібліотеки». Зокрема автор зупиняється на працях С. Борового «Книга в Одессе в 1917-1921 гг.» і Д. Романовського «Періодичні видання в Одесі в 1917-1921 рр.», відзначаючи цікаві факти, що подали автори щодо видання книг і періодики в роки громадянської війни. Видання першого тому праць бібліотеки автор відзначає як позитивний крок, який потребує подальшого продовження⁴⁷⁵.

⁴⁷¹ Там само. – С. 10.

⁴⁷² Рябінін-Скляревський О. Революційна Одеса 1879 року : доп. 21 та 29 жовт. 1926 р. // Вісник Одеської комісії краєзнавства... – С. 9–14.

⁴⁷³ Там само.

⁴⁷⁴ Там само.

⁴⁷⁵ Рябінін-Скляревський О. [Рецензія] / О. Рябінін-Скляревський // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1929. – Чис. 4/5. – С. 151–152. – Рец. на кн.: Праці Одеської Центральної наукової бібліотеки. Т. 1. – О., 1927.

Упродовж 1926-1931 рр. в Харкові видавався науковий часопис «Архівна справа» (з 1931 р. – «Радянський архів»), присвячений історії, теорії та практиці архівного будівництва. Журнал видавався українською мовою і був друкованим органом ЦАУ УСРР. Науковим редактором був Д. Багалій, а авторський колектив репрезентували О. Барабашов, В. Барвінський, О. Водолажченко, Я. Жданович, В. Максаков, В. Міяковський, В. Нікітін, О. Оглоблін, В. Романовський, К. Харлампович, П. Федоренко, І. Шабатін, М. Яновський та інші⁴⁷⁶. У публікації журналу брав участь і О. Рябінін-Скляревський. У 1928 р. на сторінках «Архівної справи» вийшла друком стаття вченого «Одеський Краєвий Історичний Архів»⁴⁷⁷. Зміст статті складають два основні розділи, присвячені історії утворення архіву та короткому огляду його найважливіших фондів («Канцелярія Новоросійського губернатора» (1791-1874 рр.), «Управління временного генерал-губернатора» (1879-1859 рр.), «Врем. Ген. Губернатора Одессы и Одесского уезда» (1905-1908 рр.), «Жандармского управления г. Одессы», «Одесского охранного отделения», «Одесской судебной палаты», «Градоначальника», «Военного губернатора Одессы», цензурні фонди та фонди громадянської війни 1917-1919 рр. тощо. Цінним додатком до статті є складений О. Рябініним-Скляревським докладний список фондів архіву, зокрема перелік адміністративно-судових і фінансово-економічних фондів, фондів громадського самоврядування, освіти, релігійних установ, фамільних архівів, військових фондів та ін. На думку автора, архів має значну вагу для вивчення історії Степової України як джерело унікальних, цінних історичних документів⁴⁷⁸.

Ця стаття О. Рябініна-Скляревського не втратила актуальності по сьогодні. Зокрема, вивчаючи археографічну діяльність Одеського товариства історії і старожитностей, сучасний авторитетний дослідник В. Хмарський підкреслив, що О. Рябінін слушно відзначив, що у розпорядженні товариства на той час (середина ХІХ ст.) виявилось матеріалів менше, ніж А. Скальковський передбачав для історичного архіву⁴⁷⁹. Доробок ученого в цій галузі також було використано В. Шандрою під час вивчення структури, особового складу та архіву канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернаторств⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ Матяш І. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. – С. 1-5.

⁴⁷⁷ Рябінін-Скляревський О. Одеський краєвий історичний архів // Архів. справа. – 1928. – Кн. 5/6. – С. 73–86.

⁴⁷⁸ Там само.

⁴⁷⁹ Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 2002. – С. 354-356.

⁴⁸⁰ Шандра В. С. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторства (1822–1874): структура, особовий склад, архів // Архіви України. – 2001. – № 3. – С. 41–44.

У наступному 1929 р. в «Архівній справі» вийшла друком стаття О. Рябініна-Скляревського «Праця наукових дослідників влітку цього року над матеріалами одеського крайарху»⁴⁸¹. У своїй розвідці вчений відзначає, що науково-дослідницька робота в читальному залі архіву влітку відрізняється від такої ж праці впродовж зимового періоду, адже в літній період до архіву приїжджають багато іногородніх дослідників (35 дослідників влітку 1929 р.).

Автор подає дані про дослідників з інших міст та про теми їх наукових зацікавлень. З українських дослідників архів відвідали: з Харкова – А. Ключко (опрацьовував теми революційних рухів), Г. Карпенко (колонізація степової України), Я. Ходак (колонізація Орелі), М. Горбань (Питання руху Гайдамаччини); з Києва – С. Шамрай (колонізація території Запорозжя), проф. К. Копержинський (історія української літератури з джерел цензурного архіву), проф. Е. Сташевський (з історії селянства за часи польського повстання 1831 р.); з Миколаєва – Д. Калафаті і С. Мануйленко-Кравчинська (теми революційного руху), проф. Ф. Бабчинський (розвиток економічної історії м. Миколаєва); з Ростова – І. Ваненко (історія революційного руху в Ростові 1870-1900 рр.); з Ленінграду – С. Шестериков (пошук матеріалів для Пушкінського дому при Академії Наук СРСР). Інтерес до матеріалів одеського архіву був виявлений і закордонними науковцями. У 1929 р. з другим візитом прибув доктор Лейпцігського університету Г. Лейббрандт, з яким О. Рябінін-Скляревський був уже знайомий⁴⁸².

Влітку 1929 р. в архіві активно працювали і місцеві вчені: Г. Корф, Є. Гороховська, М. Жезмер, М. Мехнберг, Д. Кардашев та Б. Розен, А. Бужевич, М. Ланда, Л. Стрижак, С. Боровий, О. Варнеке, Ф. Теохариді, Е. Оксман, К. Немировський⁴⁸³.

Розглядаючи теми досліджень учених, О. Рябінін-Скляревський робить висновок, що інтерес до джерел одеського архіву переважно зберігався щодо тем з історії революційних рухів, національних культур і економічних питань. Особливий інтерес з боку вчених надавався фонду Коша Запорізької Січі, описом якого і підготовкою до публікації займався безпосередньо і сам учений-архівіст.

Останньою відомою нам працею О. Рябініна-Скляревського, що присвячена архівній справі, є невелика стаття «Одесский областной исторический архив». У ній вчений-архівіст намагався привернути увагу учених і громадськості до документів архіву. Таких документів, за твердженням автора, налічується до півтора мільйони одиниць зберігання. У них міститься надзвичайно цінна інформація: про історію колонізації

⁴⁸¹ Рябінін-Скляревський О. Праця наукових дослідників влітку цього року над матеріалами Одеського крайарху // Архів. справа. – 1929. – Кн. 11. – С. 84–85.

⁴⁸² Там само.

⁴⁸³ Там само.

Новоросійського краю, поміщицькі землеволодіння; статистичні дані розвитку сільського господарства; документи з історії земств, розвитку міст, промисловості, робітничого руху впродовж ХІХ – початку ХХ ст. та ін. Матеріали Одеського архіву також дають можливість прослідкувати історію вищої, середньої та нижчої шкіл у краї, зародження і розвиток періодичного друку, історію театру та багато інших питань⁴⁸⁴.

Напрацьований досвід і здобутий авторитет неодноразово був відзначений службовцями та багатьма вченими, з якими довелося працювати вченому, зокрема завідувачем ЦАУ УСРР М. Рубачем. Під час слідства 1931 р. О. Рябінін-Скляревський намагався дати коротку характеристику своїх здобутків у галузі архівної справи: «Я, починаючи з Москви 1919 р., 12 років працюю в архівному будівництві і займаюся вивченням архівних документів. До мене усі 12 років я можу констатувати добре відношення з боку вищого керівництва (в Москві з боку Головарху, коли його очолював т. Рязанов, на Україні – з боку Центрархіву, коли 6 років його очолював т. Рубач)»⁴⁸⁵.

Таким чином, доходимо висновку, що впродовж 1920-30-х рр. архівна справа була основним видом діяльності О. Рябініна-Скляревського. Вона припала на час становлення та розвитку української радянської архівної системи. Упродовж 1923-1937 рр. служби в одеському архіві вчений зробив чималий внесок у розбудову та розвиток вітчизняної архівної справи. Робота в архіві відіграла ключове значення у становленні його як українського історика. О. Рябінін-Скляревський мав можливість працювати з унікальними архівними документами, і висвітлював їх зміст у своїх дослідженнях. Активна участь у роботі одеських наукових осередків та зв'язки з академічними центрами Києва і Харкова (налагоджені через роботу в архіві) сприяли успішному становленню історика-архівіста в українському науковому середовищі.

4.2. Проблеми історії українського козацтва початку ХVІІІ – середини ХІХ століть у науковій спадщині історика

Історіографічна ситуація дослідження історії запорозького козацтва у 1920-ті рр. визначалася наявністю певних наукових осередків, пов'язаних із конкретними дослідниками. Ці вчені або безпосередньо мали предметом своїх студій історію Запорожжя, або активно сприяли дослідженню запорозької проблематики. Представники у Києві та Харкові, як правило

⁴⁸⁴ Рябинин-Скляревский А. А. Одесский областной исторический архив // Историк-марксист. – 1936. – № 5. – С. 198–200.

⁴⁸⁵ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии... – С. 41.

представляли школу Д. Багалія (Н. Полонська-Василенко) або М. Грушевського (М. Ткаченко, С. Шамрай). У Катеринославі (згодом Дніпропетровську) запорозьке козацтво досліджував Д. Яворницький, передаючи традицію своїм учням (І. Степаніву, П. Козару, П. Матвієвському); до своєї еміграції плідно студіював козацьку тематику В. Біднов, окремі аспекти історії запорозького козацтва розглянув архіваріус місцевого «крайарху» В. Греков, апологетом формаційної теорії був історик-марксист М. Кириченко, він намагався апробувати її на запорозькому матеріалі XVIII ст. Особливе місце серед козакознавчих осередків займала Одеса в якій перебував на той час архів Коша. Саме цей унікальний джерельний комплекс заклав міцне підґрунтя наукових розшуків М. Слабченка та О. Рябініна-Скляревського й інших учених.

Наукові дослідження О. Рябініна-Скляревського у сфері історії козацтва висвітлюють проблеми, пов'язані з історією Олешківської (1711-1734), Нової (Підпільненської) (1734-1775) та Задунайської (1775-1828) січей, Усть-Буджацького козачого війська та Азовського козачого війська. Основні праці історика: «Запорозька козаччина і І. П. Котляревський» (1926)⁴⁸⁶, «Запорозькі бунти дунайців 1771-1774 рр. і початок Задунайського Коша» (1927)⁴⁸⁷, «Задунайська Січ в народних переказах і письменстві» (1928)⁴⁸⁸, «До століття кінця Задунайської Січі Запорозької (1775-1828 рр.)» (1929)⁴⁸⁹, «З життя Задунайської Січі» (1929)⁴⁹⁰, «Кінець Задунайської Січі» (1929)⁴⁹¹ тощо. Означені статті увійшли до наукового обігу за життя О. Рябініна-Скляревського. Деякі з праць було підготовлено до публікації у виданнях, яким так і не судилося побачити світ, – перш за все це майже монографічного обсягу «Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття» (початок 1930-х рр.)⁴⁹², «Участь задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною з джерел воєнної історії» (кінець 1920-х рр.)⁴⁹³. Однак зусиллями сучасних учених неопубліковані праці історика вводяться до наукового обігу, здійснено їх

⁴⁸⁶ Рябінін-Скляревський О. Запорозька козаччина і І. П. Котляревський // Україна... – С. 159–162.

⁴⁸⁷ Рябінін-Скляревський О. Запорозькі бунти дунайців 1771–1774 рр. і початок Задунайського Коша // Наук. зб. за рік 1927 / ВУАН... – С. 65–83.

⁴⁸⁸ Рябінін-Скляревський О. Задунайська Січ в народних переказах і письменстві // Наук. зб. за рік 1928 / ВУАН... – С. 108–138.

⁴⁸⁹ Рябінін-Скляревський О. До століття кінця Задунайської Січі Запорозької (1775–1828 рр.) // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1929. – Чис. 4/5 : Секція соціально-історична. – С. 59–64.

⁴⁹⁰ Рябінін-Скляревський О. З життя Задунайської Січі // Україна... – С. 7–34.

⁴⁹¹ Рябінін-Скляревський О. Кінець Задунайської Січі // Україна. – 1929. – №36. – С. 40–71.

⁴⁹² Рябінін-Скляревський О. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття... – С. 83–178.

⁴⁹³ Капарулін Ю. Неопублікована праця О. Рябініна-Скляревського з історії Задунайської Січі // Пам'ятки. – 2011. – Т. 12. – С. 23–41.

наукове видання⁴⁹⁴. Тому вважаємо, що до оцінки результатів інтелектуальної діяльності О. Рябініна-Скляревського треба підходити комплексно з урахуванням його наукових робіт – як опублікованих, так і не опублікованих свого часу, а також інших видів наукової діяльності (доповідей, рецензій тощо).

Доробок вченого в галузі вивчення історії запорозького козацтва на довгі роки був виключений з поля зору радянських істориків та історіографів. Одним із перших дослідників, хто почав звертатися до праць О. Рябініна-Скляревського, став А. Бачинський⁴⁹⁵. Абсолютно новий етап в дослідженні творчості ученого розпочався після здобуття незалежності України, коли разом із поверненням суспільству його імені відродився інтерес до його праць. Упродовж двох останніх десятиліть доробок ученого в сфері козакознавства отримав наукову оцінку в історіографічних оглядах Г. Малинової, І. Сапожнікова⁴⁹⁶, Г. Швидько⁴⁹⁷, В. Андрєєва⁴⁹⁸, С. Андрєєвої^{499 500}, С. Батуриної⁵⁰¹, Н. Швайби⁵⁰². Сучасні дослідники історії козацтва активно використовують наукову спадщину О. Рябініна-Скляревського, зокрема супроводжуючи посилання історіографічним аналізом (О. Бачинська^{503 504}, В. Бузейчук⁵⁰⁵, С. Каюк / Могульова^{506 507}, Д. Кулиняк⁵⁰⁸, Л. Маленко^{509 510}, В. Мільчев⁵¹¹, О. Прігарін⁵¹², Г. Шпитальов⁵¹³ та ін.).

⁴⁹⁴ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии...

⁴⁹⁵ Бачинский А. Д. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII и начала XIX в. // Зап. Одес. археол. о-ва... – С. 136–150.

⁴⁹⁶ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии...

⁴⁹⁷ Швидько Г. К. Неопубліковані праці до історії Запорожжя XVII–XVIII ст. // Південна Україна XVIII–XIX століття : зап. наук.-дослід. лабораторії історії Південної України Запоріж. держ. ун-ту... – С. 166–171.

⁴⁹⁸ Андрєєв В. Рябінін-Скляревський Олександр Олександрович // Українське козацтво : мала енциклопедія... – С. 221–222.

⁴⁹⁹ Андрєєва С. С. Проблеми запорозько-татарських взаємин періоду Нової Січі в українській історіографії 1920–1930-х рр. // Південний архів... – С. 140–144.

⁵⁰⁰ Андрєєва С. Дипломатичні зносини Запорозької Нової Січі з Очаковом // Південний архів... – С. 6–14.

⁵⁰¹ Андрєєв В. А. А. Рябинин-Скляревский как историк запорожского казачества / В. Андрєєв, С. Батурина // Зб. наук. пр. Бердян. держ. пед. ін-ту... – С. 15–20.

⁵⁰² Швайба Н. І. Постаті запорожців Нової Січі у дослідженнях Н. Д. Полонської-Василенко та О. О. Рябініна-Скляревського // Козацька спадщина... – С. 103–106.

⁵⁰³ Бачинська О. Дунайське козацьке військо...

⁵⁰⁴ Бачинська О. А. Задунайські запорожці у вирі російсько-турецької війни 1806–1812 рр. // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. держ. ун-ту... – С. 89–93.

⁵⁰⁵ Бузейчук В. М. О. О. Рябінін-Скляревський як історик козацтва : стан вивчення наукової спадщини у контексті необхідності доповнення бібліографії творів // Історія запорозького козацтва : в пам'ятках та музейній практиці : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 9–10 жовт. 2008 р. – Запоріжжя, 2008. – С. 172–176.

⁵⁰⁶ Каюк С. М. Задунайська Січ: спроби запорожців продовжити свою історію за межами первісної території // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. держ. ун-ту... – С. 255–259.

Як уже зазначалося вище, дослідження з історії козацтва у О. Рябініна-Скляревського були пов'язані з основною його роботою в архіві. Це пояснює ситуативний вибір тематики дослідження залежно від архівних комплексів, що перебували в його розпорядженні.

У другій половині 1920-х рр. в центрі уваги О. Рябініна-Скляревського перебували переважно проблеми історії Задунайської Січі. Витоки зацікавлень історика цією темою датуються 1926 р. Тоді у часописі «Україна» вийшла друком стаття ученого, присвячена зв'язкам видатного українського письменника і культурно-суспільного діяча І. Котляревського із задунайськими козаками (1769-1838)⁵¹⁴.

У написанні дослідження О. Рябінін-Скляревський спирався на праці А. Скальковського (1808-1898) та М. Дашкевича (1852-1908), видання «Сенатського архіву», а найголовніше – на документи з фонду «Новоросійського генерал-губернатора» одеського крайархіву тощо.

Перші контакти із задунайськими козаками відбулися під час військової служби І. Котляревського у царській армії з 1795 по 1808 рр. О. Рябінін-Скляревський описує, як майбутній письменник «... перебував в оточенні української природи та знайомих йому форм народного життя, до яких він звик ще з дитинства. Коли йому довелося жити на Херсонщині, то тут його оточувала рідна стихія. Адже після 1794-1795 рр. багато запорожців осіло в степах Херсонщини, Таврії та Катеринославщини, і в 1805-1808 рр. чорноморський кошовий Бурсак заходився було зібрати цей розпорошений люд і перетягти на Кубань. Осадчі ці називали себе не інакше, як «козаками запорозького звання»⁵¹⁵.

Надалі, 2 серпня 1807 р., під час тимчасового перемир'я з турками І. Котляревський вирушив за дорученням І. Міхельсона оглядати Буджак – місцевість, де мало розселитися «Усть-Дунайське Буджацьке військо». Генерал І. Міхельсон, допомагаючи козакам, 18 лютого 1807 р. видав маніфест, за яким козацтво «кидало задунайську займанщину та виходило з-під турецької зверхності». Після смерті генерала під свою опіку

⁵⁰⁷ Могульова С. М. Нові дані з історії Задунайської Січі // Проблеми історії запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці... – С. 149–154.

⁵⁰⁸ Кулиняк Д. І. «Лицар Дикого Поля»...

⁵⁰⁹ Маленко Л. Азовське козацьке військо...

⁵¹⁰ Маленко Л. М. Дослідження спадщини О. О. Рябініна-Скляревського // Південна Україна XVIII–XIX століття... – С. 306–307.

⁵¹¹ Мільчев В. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII–XVIII століття...

⁵¹² Прігарін О. А. «Козацтво в Туреччині» М. Чайківського як джерело вивчення козацьких формувань в оттоманській Порті середини XIX ст. // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. держ. ун-ту... – С. 11–20.

⁵¹³ Шпитальов Г. Г. Запорозька флотилія в російсько-турецькій війні 1768–1774 років // Південна Україна XVIII–XIX століття... – С. 134–143.

⁵¹⁴ Рябінін-Скляревський О. Запорозька козащина і І. П. Котляревський // Україна... – С. 159–162.

⁵¹⁵ Там само.

запорожців взяв А. Ланжерон, який написав листа до Рішельє в Одесу з проханням направляти тих на Кубань, «де Запорожці мають, мовляв, щире бажання осісти»⁵¹⁶.

У 1808 р. І. Котляревський закінчив військову службу і почав займатися літературною діяльністю. О. Рябінін-Скляревський слушно акцентує на внутрішній боротьбі Котляревського – «москаля» та Котляревського-«запорожця» (щось подібне ми можемо прослідкувати і в житті самого О. Рябініна). На думку вченого, саме зустріч І. Котляревського з рештками козаків-запорожців довершила його свідомість, тут він «остаточно самовизначився національно...»⁵¹⁷.

О. Рябінін-Скляревський визначає два джерела, що надихали письменника І. Котляревського на написання поеми «Енеїда»: «це латинський оригінал Вергілія та жива українська народна дійсність» [146, с. 159-163].

Підсумовуючи, О. Рябінін-Скляревський відзначає, що «...в році 1807 му виходило з-за Дунаю останнє вільне українське козацтво, а йому на зміну рушала нова сила в житті народу – відроджене письменство» [146, с. 159-163]. Таким чином, автор показав зв'язок козацьких часів у вітчизняній історії та нового етапу українського національного відродження ХІХ століття, біля витоків якого саме і стояв І. Котляревський.

У 1927 р. в науковому збірнику «Записки Українського Наукового Товариства в Києві: Історична секція ВУАН» вийшла друком стаття О. Рябініна-Скляревського «Запорозькі бунти дунайців 1771–1774 рр. і початок Задунайського Коша». Свою працю вчений присвятив дослідженню подій першої російсько-турецької війни, коли 1771-1774 рр. на Дунаї перебували дві морські команди запорожців. До вивчення цих же подій свого часу звертався й А. Скальковський. На відміну від свого попередника, О. Рябінін-Скляревський зосередив свою увагу на бунтах козаків дунайських команд. Зміст статті передає основну думку автора про те, що вже на Дунаї та на зворотному шляху на Дніпро значна частина запорожців зрозуміла, що кінець Січі наближається, і залишилася на турецькій та кримській територіях. Таким чином, вони заклали підґрунтя для відродження Січі саме там після 1775 р.

Цінною роботою вченого стало співставлення імен задунайських козаків із запорозькими, що дало йому можливість простежити біографії низки козаків до початку ХІХ ст.

Крім того О. Рябінін-Скляревський опублікував дуже цікавий лист князя О. Прозоровського до П. Норова від 12.11.1776 р., в якому йдеться про освоєння запорожцями земель Кримського ханства та процес їх

⁵¹⁶ Там само.

⁵¹⁷ Там само.

мобілізації після ліквідації Січі. Головний висновок автора: «На Дунай рушила незаможна верства Запорожжя, що мало зв'язана була з землею, зимівниками, хатніми оселями. Козаччина з Гетьманщини більше тягнула до Чорноморців, до своїх ґрунтів, і тільки незначні купки її взяли участь у Дунайським Коші»⁵¹⁸. Таким чином, дослідник продемонстрував безпосередній, генетичний зв'язок історії козацтва Задунайської Січі з козацтвом часів Нової Січі, закладений ще до зруйнування останньої. Водночас окреслена О. Рябінінін-Скляревським схема соціальної історії (за кордон пішли незаможні козаки) є досить спрощеною.

У науковому збірнику «Записки українського наукового товариства в Києві» за 1928 р. опубліковано статтю О. Рябініна-Скляревського «Задунайська Січ в народних переказах і писемництві». У ній автор звернувся до вивчення історії Задунайської Січі на основі співставлення історичних праць та архівних матеріалів, з одного боку, і народних переказів та літературних творів – з іншого⁵¹⁹.

У першій частині статті О. Рябінін-Скляревський аналізує працю антрополога, етнографа, археолога Ф. Вовка (1847-1918), надруковану в «Киевской старине» за 1883 р., який дані про Задунайську Січ опублікував під псевдонімом Ф. Кондратович. Основою для написання того епосу стало оповідання А. Коломийця – останнього (тоді ще живого) січовика, «цього Гомера Одисеї Задунайської Січі». О. Рябінін-Скляревський впевнений у значній цінності оповідання А. Коломийця: «Розглянувши в архіві колишнього Новоросійського генерал-губернаторства документи, що стосуються до історії Задунайської Січі, я прийшов до переконання, що цінність оповідання А. Коломийця так велика, що її не можна замінити самими тільки історичними документами, бо їх замало в деяких періодах історії Січі. І легенди, і документи обопільно доповнюють одне одного. Документ із невблаганною суворістю виправляє оповідання Коломийця, а воно, це оповідання оживляє, надає душі документові». Важливо, що О. Рябінін-Скляревський зробив порівняльний аналіз архівних документів і розповідей А. Коломийця та визначав як збіг деяких фактів, так і їх суперечність у минулих подіях історії Задунайської Січі⁵²⁰.

У другій частині статті О. Рябінін-Скляревський окремо акцентує увагу читачів на творчості Семена Гулака-Артемівського (1813-1873) – українського композитора, співака, драматичного артиста та драматурга (племінника відомого українського письменника Петра Гулака-Артемівського (1790-1865)). Цікавить історика передусім написане С. Гулаком-Артемівським лібрето «Запорожець за Дунаєм». О. Рябінін-

⁵¹⁸ Сапожников І. Внесок Олександра Рябініна-Скляревського у вивчення історії українського козацтва // Кубань–Україна... – С. 214–222.

⁵¹⁹ Рябінін-Скляревський О. Задунайська Січ в народних переказах і писемстві // Наук. зб. за рік 1928... – С. 108–138.

⁵²⁰ Там само. – С. 108-120.

Скляревський відзначає, що для написання лібрето С. Гулак-Артемівський використав матеріали з творів історика та етнографа Я. Кухаренка (1799-1862, «Чорноморський побут») й історика А. Скальковського (1808-1898, «История Новой Сечи»). Дослідник зауважує, що постановка самої опери відобразила в життєвих і правдивих образах волелюбний дух українського народу, а музика стала взірцем української музичної класики⁵²¹.

Наприкінці статті О. Рябінін-Скляревський навів два цікаві додатки. Перший – «Хронологія кошових Задунайського Коша» (з 1775 до 1828 рр.). У другому додатку дослідник навів факти біографії задунайського кошового отамана О. Рясного. Особливий інтерес викликає також «Мапа запорозької колонізації», на якій містяться розташування кошів запорожців після скасування Січі. Мапа була перевидана у 1999 р. в статті одеського дослідника І. Сапожнікова, вміщеній у нарисі «Буго-Дністровська Запорозька Січ: 1775-1780 рр.»⁵²².

Упродовж 1929 р. вийшло одразу три статті О. Рябініна-Скляревського, присвячені історії Задунайської Січі^{523 524 525}, дві з яких були репрезентовані у 1998 р. в збірнику наукових статей «Задунайська Січ»⁵²⁶.

Грунтовне дослідження вченого «З життя Задунайської Січі» складається з чотирьох частин. У першій О. Рябінін-Скляревський подає інформацію про розпорошення запорожців після руйнації Січі у 1775 р., в результаті чого сформувалися основні три їх течії: 1) козаки, що приєдналися до Чорноморського війська; 2) ті, що втекли за Дунай; 3) ті, що залишалися на Степу, записувалися міщанами або, тримаючись звичаєвого права, – «козаками запорозького звання». З початку ХІХ ст., коли на Степу закріпилися нові форми суспільного й економічного ладу у формі панщини та осіло міщанство, почав зникати мандрівний елемент, а разом із ним запорозькі традиції. Громада задунайських запорожців була відрізана від своєї бази – української народності⁵²⁷.

Другу частину статті О. Рябінін-Скляревський присвятив історії заснування Коша Задунайської Січі та Січі на Дунаві⁵²⁸. У третій ідеться

⁵²¹ Там само. – С. 120-128.

⁵²² Там само. – С. 128-138.

⁵²³ Рябінін-Скляревський О. До століття кінця Задунайської Січі Запорозької (1775–1828 рр.) // Вісник Одеської комісії краєзнавства... – С. 59–64.

⁵²⁴ Рябінін-Скляревський О. З життя Задунайської Січі // Україна... – С. 7–34.

⁵²⁵ Рябінін-Скляревський О. Огляд фонду Одеського генерал-губернатора 1879–1889 рр. : доп. 11 жовт. 1926 р. // Вісник Одеської комісії краєзнавства... – С. 8–9.

⁵²⁶ Задунайська Січ : до 1000-ліття літописання та книжкової справи в Україні / А. Д. Бачинський [та ін.] ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького, Ін-т археології НАН України. – Одеса : [б. в.], 1998. – 390 с.

⁵²⁷ Там само. – С. 289-296.

⁵²⁸ Там само. – С. 296-299.

про початок еміграції із Задунайської Січі, утворення Усть-Буджацького війська та повстання київської міліції⁵²⁹. Останню четверту частину присвячено історії розмежування Російсько-турецького кордону у 1816 р. та подальшій еміграції запорожців з турецьких земель упродовж 1816-1920-х рр.⁵³⁰.

За висновком автора, процес розкладу козаччини йшов з 1775 р. трьома основними напрямками – через Кубань, Задунайську Січ та Буджацьке військо, але «йшов під впливом умов, що зруйнували Дніпровську Січ і закріпачили Степ». Виявлений після ліквідації Дніпровської Січі інстинкт до виживання змусив запорожців боротися з важкими навколишніми умовами. Зрештою це дозволило протримати свою автономію ще півстоліття, пережити занепад Польщі та Туреччини в Європі. Кинувши Степ і шукаючи долі на Дунаї і Кубані, всюди козацька спільнота трималася запорозького звичаєвого права.

Висока інформативна цінність цього дослідження О. Рябініна-Скляревського передусім визначається широкою джерельною базою. Учений спирається на численні архівні джерела, а також праці М. Слабченка, Ф. Кондратовича, П. Іванова, М. Грушевського, П. Короленка, А. Скальковського та свої попередні розвідки. У статті також присутні цікаві додатки – два фото (шабля отамана Задунайської Січі Й. Гладкого та його могила)⁵³¹.

Наступна стаття О. Рябініна-Скляревського «Кінець Задунайської Січі» може бути відзначена як етапна. У своєму дослідженні вчений вперше заглибився у дослідження історії запорозьких козаків, які не змирилися з ліквідацією Січі і намагалися зберегти свій уклад та звичаї на Дунаї. Історик надав характеристику соціально-економічного становища козацтва напередодні ліквідації Задунайського Коша, проаналізував причини їх повернення до Російської імперії та ініціативу такого виходу з боку кошового Й. Гладкого, а також описав процес створення Азовського козацького війська. У статті використано численні праці попередників і наведено їхню бібліографію (зокрема дослідження А. Скальковського, Ф. Кондратовича, О. Ефименко, Н. Епанчина та ін.). Стаття вже отримала оцінку сучасних дослідників, зокрема знавців історичної географії Задунайської Січі. І. Сапожников відзначив, що дослідження О. Рябініна-Скляревського з реконструкції кордонів і основних селищ у період 1826-1827 рр. стали дуже корисними для вивчення проблем історичної географії українських і російських поселень дельти Дунаю⁵³².

Третьою працею з історії козацтва (1929 р.) є нарис «До століття кінця Задунайської Січі Запорозької». Стаття становить собою

⁵²⁹ Там само. – С. 299-305.

⁵³⁰ Там само. – С. 305-316.

⁵³¹ Рябінін-Скляревський О. З життя Задунайської Січі // Україна... – С. 33-34.

⁵³² Там само.

узагальнювальну працю, в якій подаються окремі відомості з попередніх статей, проте з декількома новими цікавими моментами. О. Рябінін-Скляревський на підставі архівних матеріалів провів аналіз статей П. Короленка та П. Іванова. Далі автор зупинився на історії Усть-Дунайського війська й особі кошового Й. Гладкого. На думку історика, саме діяльність останнього прискорила процес, що «вже йшов до природного кінця [Задунайської Січі] за всі попередні роки»⁵³³. Таким чином, О.Рябінін-Скляревський уникає давати якісь однозначні оцінки постатям запорозької старшини, навіть таким контроверсійним, як Йосип Гладкий.

У 2011 р. автором було віднайдено досить цікаву статтю О. Рябініна-Скляревського «Участь задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною з джерел воєнної історії»⁵³⁴. Час її написання достовірно не відомий. Проте в своєму листі від 27 січня 1930 р. до співробітника ВУАН С. Шамрая О. Рябінін-Скляревський питає: «чи буде надруковано статтю про «Задунайських запорожців (участь в війнах)», що знаходиться «в портфелі редакції «України»?». Вірогідно, що роботу було закінчено та відправлено до Києва 1929 р.⁵³⁵

У розвідці висвітлено події кінця XVIII – першої половини XIX ст., досліджено історію Задунайського Запорозького Коша, дванадцять років якого припадає на війни Росії з Туреччиною: 1787-1791, 1806-1812 та 1828-1829 рр. О. Рябінін-Скляревський розповідає про участь у цих війнах запорожців на боці російської та турецької армій⁵³⁶. Історик спирається на документи з архівів новоросійського і бессарабського генерал-губернаторів по військовій частині, кавказського намісника по Новоросії та численні російські й іноземні друковані джерела з воєнної історії («Очерк похода 1829 г. в Европейской Турции» М. Єпанчина, «Русско-Турецкая кампания в Европейской Турции 1828 и 1829 годов» Г. Мольтке, «Описание Турецкой войны 1828 и 1829 г.г.» М. Лук'яновича, «Описание Турецкой войны» 1806-1812 г.» О. Михайловського-Данилевського, «Штурм Измаила Суворовым в 1790 г.» М. Орлова, «Походы Румянцева, Потемкина и Суворова в Турцию» М. Богдановича, «Обзор войн» Г. Леєра, «История русского Военного искусства» Д. Масловського, «Русская Военная История» М. Голіцина тощо). Це одна з небагатьох робіт, де збройну силу запорожців представлено О. Рябініним-Скляревським не тільки на основі характерних джерел воєнної історії, а власне і як предмет воєнної історії.

Після Російсько-турецької війни 1828-1829 рр. задунайці, що перейшли на бік Росії, були реорганізовані в Азовське козаче військо й

⁵³³ Там само.

⁵³⁴ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18046-18047. – 18 арк.

⁵³⁵ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 15294. – Арк. 12.

⁵³⁶ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18046-18047. – Арк. 2.

охороняли східний берег Чорного моря, а з 50-х рр. XIX ст. почали переселятись на Кубань. В архівних паперах Одеського крайового історичного архіву О. Рябінін-Скляревський знайшов цікаве джерело щодо вивчення військового життя козаків – «Журнал Кухаренка. Військових подій азовців, колишніх запорожців, на східному березі Чорного моря 1837-1852 рр.», складений генералом російської армії Я. Кухаренком (1799-1862)⁵³⁷. Як виявилось, цей журнал має власну джерельну цінність. Про ці нотатки стосовно воєнної служби азовців на східному березі Чорного моря відомо з мемуарів азовських офіцерів, але сам журнал залишався неопублікованим. Тому О. Рябінін-Скляревський як додаток до своєї роботи планував зробити публікацію цього історичного джерела⁵³⁸.

Таким чином, ця робота дозволяє говорити про внесок О.Рябініна-Скляревського в дослідження Азовського козацького війська, а саме його воєнної історії. Це значний крок вперед порівняно з попередніми публікаціями автора, де виклад обмежувався висвітленням початків, причин та обставин переходу частини дунайців на чолі з Й. Гладким під російську протекцію.

Отже, праця О. Рябініна-Скляревського «Участь задунайських запорожців в війнах Росії з Туреччиною з джерел воєнної історії» є цінним історіографічним джерелом до вивчення історії української історичної науки. Одночасно завдяки вперше введеним у науковий обіг оригінальним архівним матеріалам розвідка є історичним джерелом до вивчення воєнної історії запорозького козацтва. Завдяки сумлінності дослідницьких підходів і широкій джерельній базі робота не втратила своєї актуальності.

Основною працею з історії Нової Січі авторства О. Рябініна-Скляревського є нарис «Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття», що призначалася для збірки «Полуднева Україна», редактором якої був М. Грушевський. Ця ґрунтовна праця довгі роки залишалася неопублікованою і відомою обмеженому колу фахівців. Оприлюднено її було відносно нещодавно завдяки зусиллям одеських вчених Г. Малинової та І. Сапожнікова, публікацію супроводжено вступною статтею та примітками.

Можна вважати вирішеним питання щодо датування цієї праці. Хоча на супровідному аркуші архівного примірника позначено, що збірка датується 1932 р., Г. Швидько вважає, що редакторський висновок («перечитано, можна здавати до друку») було зроблено ще наприкінці 1930 р.⁵³⁹. Вірогідно, що текст праці О. Рябініним-Скляревським був

⁵³⁷ Чумаченко В. К. Я. Г. Кухаренко – писатель, историк и этнограф // Кубань : проблемы культуры и информатизации. – 1999. – № 4. – С. 27–28.

⁵³⁸ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18046-18047. – Стр. 18-22.

⁵³⁹ Швидько Г. К. Неопубліковані праці до історії Запорожжя XVII–XVIII ст. // Південна Україна XVIII–XIX століття... – С. 166–171.

написаний упродовж 1929-1930 рр., одночасно із завершенням опису Архіву Коша Запорозької Січі. Г. Малинова та І. Сапожников припускають, що ця праця була дисертаційним дослідженням О. Рябініна-Скляревського, написанням якого неофіційно керував і мав допомогти захистити М. Грушевський⁵⁴⁰. Але робота ця свого часу друком не вийшла ані в збірці, ані окремим виданням. Це передусім пов'язано з процесами «перебудови» української академічної науки 1929-1930 рр. і розгромом історичної школи М. Грушевського⁵⁴¹.

Зміст статті розкривається в чотирьох частинах. І. Сапожников припускає, що ці частини написано в різний час та в іншій послідовності, ніж та, в якій їх подано в роботі⁵⁴².

У першій частині статті розкривається соціально-економічне та політичне становище Запорізької Січі впродовж 1700-1775 рр. Провідна ідея цієї частини дослідження полягає в тому, що у XVIII ст. на Запоріжжі існувало два суспільно-економічні уклади: промисловий, репрезентований головним чином козацькою сіромою, і дрібнобуржуазний, що складався з господарів зимівників і торгівельних підприємств. Їхні інтереси дуже часто не співпадали і саме у суперечностях між ними автор знаходить витоки і причини цілої низки козацьких заколотів. Далі дослідник простежив процес бюрократизації влади на Січі, який виявлявся у появі численного інституту писарів – так званої «полкової старшини»⁵⁴³.

У другій частині статті автором детально описано заколоти та бунти запорожців 1738-1774 рр. О. Рябінін-Скляревський проаналізував «імперіалістичну» політику царського уряду щодо Запорозького війська, яка була направлена на анексію земель та обмеження його прав. У боротьбі проти цієї зовнішньої загрози інтереси представників двох названих укладів саме й співпадали, консолідуючи Запорожжя. Проте переважна більшість сіроми не підтримувала дій старшини з ліквідації гайдамаччини та Коліївщини і сама брала досить активну участь у цих рухах⁵⁴⁴.

Третю частину дослідження присвячено так званій «кримській легенді» – міфу, дуже популярному серед запорожців у 1740-1770-х рр. Він полягав у тому, що в роки «кримської протекції» (Олешківської та Кам'янської Січей) на Запоріжжі та території суміжних степів, підвладних ханові, склалися найбільш сприятливі умови для розвитку промислового економічного ладу. Щорічні сезонні виходи на рибні лови, полювання та

⁵⁴⁰ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии... – С. 49, 62.

⁵⁴¹ Папакіна Т. П. З історії втрачених видань Всеукраїнської Академії Наук : збірник «Полуднева Україна»... – С. 24–32.

⁵⁴² Сапожников І. Внесок Олександра Рябініна-Скляревського у вивчення історії українського козацтва // Кубань–Україна... – С. 214–222.

⁵⁴³ Там само.

⁵⁴⁴ Там само.

за сіллю на землі Кримського ханства не обмежувались кордонами і митними перепонами та приносили усьому Запорозькому війську й окремим козакам значні прибутки. Тому мирні стосунки з Кримом були дуже вигідні для Запоріжжя і в часи «російської протекції». Важливо, що контакти з ханством не припинялися навіть під час російсько-турецьких війн. Також прослідковано генеалогічні зв'язки багатьох запорозьких посадовців часів Нової Січі з часів кримської протекції. Виходячи зі сказаного, автор робить абсолютно логічний висновок, що масовий вихід запорожців з Січі у 1775-1776 рр. був не чим іншим, як перетворенням у реальність «кримської легенди»⁵⁴⁵.

Четверту частину присвячено старшинам Запорозького війська. На початку автор навів хронологічний список кошових отаманів 1700-1775 рр., зроблений на підставі глибокого аналізу джерел. Далі подається перелік біографії кошових отаманів (К. Гордієнка-Головка, Ф. Шишацького, І. та К. Малашевичів, Я. Ігнатовича, П. Козелецького, Г. Лантуха, П. Калнишевського, Ф. Пилипенка) і військових старшин – суддів (М. Косапа і М. Самбока), писарів (А. Вербецького, П. Чернявського, А. Кумпана, І. Чугуєвця, Д. Романовського, І. Кривецького, А. Товстика, І. Глоби); осавулів (А. Порохні, Я. Качалова, С. Білого); полковника І. Сухіни. Крім того автор схарактеризував деяких представників духовенства Запоріжжя (В. Сокальського, він же «отче Володимир»), а також написав про еміграцію К. Тарловського. Досить цікавою є згадка про рідного брата П. Калнишевського – посполитого Ничипора Ющенка з села Пустовійтівки Роменського повіту, якого вважають далеким пращуром колишнього президента України – В. Ющенка⁵⁴⁶.

О. Рябінін-Скляревський завершує роботу характеристикою ліквідації Запорізької Січі у 1775 р. порівняно з 1709 р.: «атакування» Січі у 1775 р. відрізняється від попереднього зруйнування Січі у 1709 р. Яковлевим та Галаганом. У 1709 р. відбувся воєнний штурм, старшина на чолі з наказним кошовим Петром Сорочинським полягли головою. У 1775 р. подія мала вигляд *coup d'état* (воєнного перевороту). На думку вченого, трагедія запорізької історії XVIII ст. полягала в тому, що самі запорожці допомагали прискорити цей процес своєю участю у війнах: «Сірома зрозуміла помилкову на її погляд тактику старшини в державному керуванні і виявила свою волю зупинити хід процесу заколотами, а далі, після «атакування» Січі, півстоліття обороняла свої права в Задунайській Січі»⁵⁴⁷.

⁵⁴⁵ Там само.

⁵⁴⁶ Там само.

⁵⁴⁷ Малинова Г. Л. А. А. Рябінін-Скляревський : матеріали к біографії... – С. 178.

Таким чином, О.Рябінін-Скляревський запропонував оригінальну концепцію історії українського козацтва у XVIII ст. – від кримської протекції (Олешківська Січ), повернення в російську протекцію (Нова Січ) до виходу в османську протекцію (Задунайська Січ) – як природний процес, зумовлений особливостями суспільно-економічного розвитку. На основі аналізу міжнародних домовленостей Російської імперії робиться висновок, що за часів Нової Січі Запорозжя залишалося окремим політичним організмом і, незважаючи на обмеження, проводило самостійну політику, зокрема і зовнішню політику щодо Криму. Дослідник вбачає «кримський слід» у подіях внутрішнього життя Запорозжя і виділяє існування так званої «прокримської партії», що виражала економічні інтереси розвитку транзитної торгівлі, була не задоволена посиленням російського централізму часів Нової Січі і зрештою постала в авангарді утворення Задунайського Коша. Ця концепція має ознаки державницького бачення української історії та водночас органічно вписується в схему української історії М. Грушевського (у загальних рисах представлену в «Ілюстрованій історії України») ⁵⁴⁸.

О. Рябінін-Скляревський намагався ґрунтовно поставитися до проблем аналізу соціального розвитку Запорозжя в XVIII ст. з марксистських позицій, у тісному зв'язку з аналізом господарського укладу. Але йому не вдалося уникнути застосування вульгаризованих концепцій «торгівельного капіталізму».

Водночас сучасні дослідники відзначають велике значення цієї роботи вченого. Завдяки своїй джерелознавчій ґрунтовності вона є надзвичайно актуальною й сьогодні, тут можна побачити гармонійне сплетіння фактологічного, концептуального та біографічного ⁵⁴⁹.

Так, ця робота О. Рябініна-Скляревського була використана в написанні двотомної «Історії українського козацтва» у 2007 р. Погоджуючись з позицією колективу авторів, можемо відзначити, що історик був першим в українській історіографії хто описав бунти запорозької сіроми 1771-1774 рр., пояснюючи їх диференційними процесами в середовищі січового товариства та боротьбі між старшинськими угрупованнями за владу ⁵⁵⁰.

Сучасна дослідниця Н. Швайба підкреслює значення праці О. Рябініна-Скляревського для біографічних студій. На її думку, це результат тривалого і послідовного застосування біографічного методу щодо значної кількості постатей запорозьців періоду Нової Січі. Ключові

⁵⁴⁸ Грушевський М. Ілюстрована Історія України. – К. ; Відень, 1921. – С. 389-467.

⁵⁴⁹ Мільчев В. Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII–XVIII століття : джерелозн. Аналіз... – С. 37-39.

⁵⁵⁰ Історія українського козацтва : нариси у 2 т. Т. 2 / відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2007. – С. 524-525.

події наповнені живими людьми, реальними учасниками історичного процесу. Навіть кількісно у відносно невеликій роботі вченого згадується більш як 200 запорожців. Та основна увага науковця звернута до козаків, що відзначились передусім політично («керівна верства Коша»). Такими героями для дослідника були кошові отамани, запорозька старшина. Н. Швайба вважає, що фактично О. Рябініним-Скляревським подано політичну історію Нової Січі у постатях її кошових, військових суддів, писарів, осавулів, паланкової старшини та навіть духовенства⁵⁵¹.

Окрім старшини, історик наводить характерні біографії окремих представників сіроми та гайдамаків (Павла Шерстяка, Василя Табанця, Івана Махна, Остапа Конеловського), зауважуючи, що «запорозький архів» має сотні подібних біографій. Важливим для розуміння причин заколоту на Січі 1756 р. постає дослідження постаті його організатора, значкового товариша Василя Кишенського. Однак біографічний метод зовсім не відволікає О. Рябініна-Скляревського від основного завдання – показати зростання диференціації запорозького суспільства, розкрити «ідеологію», настанови різних його верств – сіроми, що займається промислами, та січових торговців, господарів зимівників, хуторян, що поступово переходять до ведення власного господарства, товарного землеробства і тваринництва, розкрити причини запорозьких заколотів⁵⁵².

Таким чином, ця робота залишається в активному полі зору сучасних дослідників.

Окрему увагу в нашому викладі приділено запорозько-кримським і запорозько-османським відносинам – одній з актуальних проблем вітчизняної історичної науки 1920-х рр. У конкретних дослідженнях історики козацтва М. Слабченко^{553 554 555}, Н. Полонська-Василенко⁵⁵⁶, М. Тищенко⁵⁵⁷, О. Оглоблин, Т. Гавриленко та інші показували багатоплановість і плідність запорозько-татарських контактів у різні періоди історії. О. Рябінін-Скляревський не залишався осторонь означеної проблематики, як ми вище показали при аналізі його праці з історії Нової

⁵⁵¹ Швайба Н. І. Постаті запорожців Нової Січі у дослідженнях Н. Д. Полонської-Василенко та О. О. Рябініна-Скляревського // *Козацька спадщина...* – С. 103–106.

⁵⁵² Там само.

⁵⁵³ Слабченко М. Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни : в 4 т.. – К., 1922–1925.

⁵⁵⁴ Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких Вольностей (Організація народного господарства України від Хмельниччини до світової війни. Т. 5, вип. 2) // *Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права.* – К., 1929. – Вип. 6. – С. 159–252.

⁵⁵⁵ Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької (Організація народного господарства України від Хмельниччини до світової війни. Т. 5, вип. 2) // *Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права.* – К., 1927. – Вип. 3. – С. 203–340.

⁵⁵⁶ Василенко-Полонська Н. З історії останніх часів Запоріжжя (з мапою) // *Зап. іст.-філол. від. ВУАН.* – К., 1926. – Вип. 9. – С. 278–331.

⁵⁵⁷ Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. // *Історико-географічний збірник.* – 1928. – Т. 2. – С. 132–133.

Січі. Наявні архівні комплекси давали досліднику цікавий джерельний матеріал.

Предметом спеціального розгляду вченим стали взаємини Запорозжя з турецьким Очаковом. Цій проблемі він присвятив дві доповіді на засіданні історико-філологічного відділу ВУНАС у 1930 р. На жаль, декілька сторінок цих конспектів доповідей не дають певного уявлення про проведене дослідження. Активізація запорозько-очаківських контактів відбулася у зв'язку з улагодженням митного конфлікту 1762 р. О. Рябінін-Скляревський згадував про невдалі місії запорозьких старшин Пилипенка (П. Федорова) та І. Бурноса⁵⁵⁸.

У першій доповіді «Запоріжжя й турецький Очаків» вчений зробив акцент на особливостях географічних умов Очакова, його стратегічного і політичного значення впродовж XVI-XVIII ст.; дипломатичних стосунках Очакова із Запорозжям (конференція в Очакові 1752-1753 рр.; листування Запорозжя з Очаківським пашею 1750-1775 рр.; зносини після Кучук-Кайнарджийського миру 1774 р.); торгівельних стосунках (торгівля (1740-1750-х рр.; митному конфлікті з Кримом 1762-1765 рр. з приводу Очаківської торгівлі); на війні 1769-1774 рр. та післявоєнній ситуації (ліквідації суверенітету Туреччини в Криму); кінці Січі (колонізації Березані, Тілігулу, Кадими, Дністра 1775-1785 рр.; Кошу на Дністрі, війні та штурмі Очакова 1788 р., а також на переселенні Коша на Дунай і знищенні запорізької колонізації в Очаківському степу)⁵⁵⁹.

Друга доповідь О. Рябініна-Скляревсько, яку він прочитав за засіданні одеської філії ВУНАС, – «Матеріали, щодо сходознавства в Одеському крайовому історичному архіві»⁵⁶⁰. У ній учений знайомив науковців з основними фондами архіву, в яких зберігаються численні документи щодо Степової України, Криму і Бессарабії та їх зв'язків зі Сходом упродовж XVIII – початку XX ст. Зокрема в архіві Коша Запорозької Січі містяться документи про стосунки Криму з Очаковом упродовж 1730-1775 рр. (окремо автор зупиняється на листуванні Коша з Кримським ханом, ногайцями, Очаківським пашею, внутрішньому листуванні Коша і зносинах з російською та польською прикордонною владою). О. Рябінін-Скляревський зауважував, що «Історія Криму, татарських і ногайських орд неможлива без джерел Запорозького архіву. І взагалі, з боку сходознавства цей архів замало використаний». Посилаючись на праці А. Скальковського «История Новой Сечи» та «Сношения Запорозжя с Крымом», вчений відзначає, що в них відображено лише зовнішній бік стосунків, а розгляд економічних і політичних питань залишився нерозкритим⁵⁶¹.

⁵⁵⁸ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 22926. – Арк. 1-2.

⁵⁵⁹ Там само.

⁵⁶⁰ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 22927. – Арк. 1-4.

⁵⁶¹ Там само.

Архів Новоросійського генерал-губернатора, на думку О. Рябініна-Скляревського, буде цікавим для сходознавців передусім через наявність документів з історії колонізації колишньої території Кримського ханства, Очаківської області та Запоріжжя після зруйнування Січі 1775 р. і приєднання до Росії Кримського ханства 1783 р. Окрім цього документи відображають процеси еміграції татар і ногайців до Туреччини, запорожців – на Кубань (Чорноморське військо) і на Дунай (Задунайська Січ під протекцією Туреччини). Цілий комплекс документів містить інформацію про політичні рухи на Балканах: грецьке повстання 1821-1827 рр., Болгарський національний рух 1842 р., внутрішні заколоти в Туреччині (яничарські бунти, повстання албанців і Єгипетського хедіна). Серед дослідників цього фонду автор згадував А. Скальковського, М. Попруженко, О. Варнеке, Т. Теохоріді, В. Селінова та ін. Цікаві матеріали для сходознавців також містяться в фондах «Архів одеського генерал-губернатора 1879-1889 рр.», «Попечительского комитета об иностранных поселенцах» та «Одеського градоначальника». Утім архівні матеріали Сходознавства, за зауваженням вченого, ще мало використані: «Багато тем і багато матеріалів чекають на своїх дослідувачів».

Таким чином, історія українського козацтва займає почесне місце в науковому доробку О. Рябініна-Скляревського. Праці з цієї тематики охоплюють значний період історії українського козацтва від 1700 р. до середині ХІХ ст., і демонструють генетичний зв'язок між козацькими формуваннями, як в межах Російської так і Османської імперії. Козакознавчі праці О. Рябініна-Скляревського відзначаються ґрунтовним фактологізмом і стихійним позитивізмом, методологічним та ідейним плюралізмом, спостерігається тенденція до зміцнення марксистських підвалин дослідження. Історик намагається охопити значний джерельний матеріал Одеського крайового архіву, розширити джерельну базу за рахунок даних воєнної та усної історії, охопити коло опублікованих джерел, широко застосувати специфічні методи біографістики та архівістики. Але, водночас відчувається брак матеріалів архівних зібрань Києва, Москви, Ленінграда, а також недостатня підготовка автора в галузі сходознавства.

Козацька тема творчості ученого вже встигла отримати певну наукову оцінку з боку вітчизняних науковців і є чи не найбільш розглянутою з-поміж інших студій історика. За останні роки було опубліковано декілька маловідомих праць О. Рябініна-Скляревського, що мають привернути увагу вітчизняних дослідників як до самої постаті вченого, так і до вивчення й використання його творчого доробку у подальших дослідженнях у галузі козакознавства.

4.3. Історія революційних та суспільно-політичних рухів у висвітленні дослідника

У післяреволюційний період, з утвердженням впливу радянської влади у наукових колах набула популярності історія революційних і суспільно-політичних рухів. Необхідність вивчення цих процесів привертала увагу вищого партійного керівництва. Зокрема В. Ленін у праці «Из прошлого рабочей печати в России» визначив три періоди революційного руху в Росії: 1) дворянський (1825-1861 рр.); 2) різночинський, або буржуазно-демократичний (1861-1895 рр.); 3) пролетарський (з 1895 р.)⁵⁶². Висвітлення історії класової боротьби в ці періоди стало центральною темою в роботах багатьох радянських учених. У свою чергу українські історики в межах цієї широкої теми зосередили увагу на дослідженні «рухів», що були викликані процесом українського національного-культурного відродження ХІХ ст.

У творчості О. Рябініна-Скляревського значне місце відведено вивченню проблем історії масонства, декабристського, громадівського та народницького рухів, революційних подій 1905 та 1917 рр.

Витоки зацікавлень О. Рябініна-Скляревського історією революційних рухів сягають початку 1920-х рр. Звернутися до цієї тематики вченого стимулювали та надихали відзначення річниць повстання декабристів і революцій 1905 і 1917 рр.

Зокрема, протягом 1924-1927 рр. істориком було написано низку праць, присвячених подіям російських революцій 1905-1907 та 1917 рр. на Одещині. Дві статті вченого висвітлюють подій Громадянської війни в Бессарабії та на Півдні України^{563 564}. Перша з них «Оккупация Бессарабии Румынией», була опублікована в журналі «Летопись революции» 1924 р. Дослідження значне за обсягом (понад 40 сторінок), базується на цікавих архівних матеріалах (багато з яких на сьогодні втрачено), зокрема документах 26-го Українського корпусу, яким за часи описаних подій командував О. Рябінін-Скляревський. У статті викладено хід подій на Румунському фронті після жовтневого перевороту 1917 р. і конфлікт генерал-ад'ютанта Д. Щербачева з більшовиками з приводу окупації Бессарабії. Далі йдеться про взаємини генерала з українським урядом, розпад фронту, утворення двох українських корпусів (епізод їх виходу на Україну) та їх подальше розформування. Останні розділи присвячено

⁵⁶² Ленин В. И. Из прошлого рабочей печати в России // Ленин В. И. Полное собрание сочинений / ред. М. Я. Панкратова. – М. : Политиздат, 1969. – Т. 25. – С. 93–94.

⁵⁶³ Рябинин А. Оккупация Бессарабии Румынией // Летопись революции. – 1924. – № 10. – С. 97–139.

⁵⁶⁴ Рябинин А. Ясы и союзная оккупация на Украине // Черная книга : сб. ст. и материалов об интервенции Антанты на Украине. – Екатеринослав : Гостиздат Украины, 1925. – С. 31–50.

опису повстання проти гетьмана П. Скоропадського та окупації Одеси французькими військами^{565 566}.

У рецензії Н. Комаренко писала, що О. Рябінін-Скляревський використав значний архівний матеріал, який збагатив його розповідь про те, як «поступово ідея Жовтня заволоділа серцями солдат Румунського фронту всупереч намаганням ворогів Радянської влади не допустити впливу більшовизму»⁵⁶⁷.

Друга стаття – «Ясы и союзная оккупация на Украине» – була опублікована в збірнику статей і матеріалів про інтервенцію Антанти на Україні «Черная книга» у 1925 р. Зміст статті багато в чому повторює опис подій з попереднього дослідження вченого. Так само зроблено аналіз низки офіційних документів 1918 р. в яких йдеться про Яську нараду представників реакційної групи російської еміграції (члена Законодавчої палати та колишнього посла у Відні Н. Шебека, членів Державної Думи В. Гурка та Н. фон-Дітмара, представника всеросійських промислових організацій В. Рябушинського, лідера кадетів П. Мілюкова та ін.) з представниками держав Антанти та Румунії, а потім і про період повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Далі в статті йдеться про другий період Яської наради, який закінчився рішенням про початок французької інтервенції в період з початку листопада до першої половини грудня (за старим стилем) 1918 р.

Стаття складається з двох частин. У першій – «Яское совещание 3-7 ноября (16-24) 1918 года (период первый)» – йдеться про утворення в Яссах реакційного центру для зв'язків з Антантою. Автором наведено витяги з документів та проведено їх аналіз («Список представителей, отправившихся на совещание»⁵⁶⁸, «Заявление 3(16) ноября 1918 года в Яссах» (про негайне введення союзних військ і флоту на південні російські території (Одесу і Миколаїв)), «Записка фон-Дитмара» (з якої представники Антанти вирішили обмежитися окупацією правого берега Дніпра через брак сил і відсутність належної кількості транспортних засобів), «Заявление Киевского совещания 26 и 27 ноября 1918 г.» (з якого відомо про позицію представників цензового земства щодо інтервенції та їх пропозицію про введення замість диктатури земського самоуправління як основної влади на першому етапі)⁵⁶⁹, «Декларация 22-го ноября» (за якою держави Антанти підтримали відбудову Росії як держави, що мала увійти до складу блоку демократичних країн «Согласия», на що було

⁵⁶⁵ Рябинин А. Оккупация Бессарабии Румынией // *Летопись революции...* – С. 97–139.

⁵⁶⁶ Малинова Г. Л. А. А. Рябинин-Скляревский : материалы к биографии... – С. 34-35.

⁵⁶⁷ Комаренко Н. В. Журнал «Летопись революции». – К., 1970. – С. 82, 96, 104, 120.

⁵⁶⁸ Рябинин А. Ясы и союзная оккупация на Украине // *Черная книга...* – С. 332-33.

⁵⁶⁹ Там же. – С. 39.

виділено військову підтримку Південним регіонам Росії, що перебували під окупацією більшовиків)⁵⁷⁰.

У другій частині статті «Оккупация Одессы» розповідається про введення до Одеси французької ескадри та висадку в Миколаєві невеличкого загону з англійського броненосця та спрямування до Одеси 47-тисячного корпусу д'Ансельмана, який прибув 16 грудня і дислокувався в місті упродовж наступних трьох місяців.

Цікаво, що організатори Яської наради абсолютно відкидали можливість (і навіть саму назву) існування України. Щодо адміністративного устрою на засіданнях учасниками наради висувалася думка про необхідність встановлення генерал-губернаторств.

У статті О. Рябінін-Скляревський розглядав позиції сторін й окремих учасників наради, намагався дати свою оцінку тим складним подіям, які значною мірою вплинули на початок і подальший хід Громадянської війни на Півдні України. Для свого часу стаття виявилася значущою. Видатний український історик, професор Д. Дорошенко використав її під час написання монографії «Ілюстрована історія України 1917-1923 рр.»⁵⁷¹.

На відміну від більшості наступних статей ученого, дві вищезгадані праці не базуються на матеріалах Одеського архіву. Вони написані на основі архівних матеріалів 1918 р., опрацювання яких супроводжується епізодом із життя О. Рябініна-Скляревського. Коли вченого перевели з Москви до Одеси, до нього прийшли два писарі Губвійськомату (колишні писарі штабу Д. Щербачова – головнокомандувача Румунським фронтом) Праніцький та Кобринський, знайомі О. Рябініна по колишній службі. Під час перебування Д. Щербачова в Одесі він доручив їм перепис протоколів Яської наради правих російських емігрантів. В ході подальшого поспішного виїзду Д. Щербачова з Одеси папка з частиною документів залишилася на квартирі у цих осіб. Деякий час вони її зберігали, але, боячись обшуків, вирішили передати документи О. Рябініну. Пересвідчившись у цінності матеріалів, О. Рябінін прийняв їх і почав таємно вивчати. Багато з документів було складено французькою мовою і учений вирішив звернутися за допомогою до свого знайомого генерала Кашина, щоб той допоміг перекласти⁵⁷².

У 1922 р., під час служби в Артшколі, у присутності О. Рябініна почали згадувати про ті документи і нібито «добре було б отримати документи інтервенції 1918 р.». О. Рябінін відчув, що ці розмови в його присутності не випадкові, і навіть припускав, що його запросили працювати через те, що комусь було відомо про наявність у нього цих документів. Він вирішив не ризикувати, і у 1922 р. під час знайомства з

⁵⁷⁰ Там же. – С. 41-45.

⁵⁷¹ Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917–1923 рр. Т. 2 : Українська Гетьманська держава 1918 р. – Ужгород : Свобода, 1930. – С. 411.

⁵⁷² АФ УСБУ ОО. – Спр. №12259-п – Арк. 26-27.

завідувачем Іспарту І. Хмельницьким розповів тому про історію документів і згодом через нього передав їх у Москву. З Москви О. Рябініну-Скляревському доручили зробити опис цих документів, а оригінали передали до архіву революції у Харків⁵⁷³. Зрозуміло, що дві вищеописані статті саме і стали результатом опрацювання матеріалів 1918 р. Щодо вищенаведеної історії можемо додати лише те, що розповідав вчений про це в умовах слідства, де згадувати про свою військову службу зайвий раз було не бажано, а насправді він міг брати участь у подіях, описаних в статтях. Так чи інакше, але й описана вченим версія виглядає досить правдоподібно.

У 1925 р. відзначалася 20-та річниця першої російської революції. З цієї нагоди О. Рябініним було написано декілька розвідок. Перша з них – «Революционная работа в войсках Одесского гарнизона в 1904-5-6 гг.», опублікована в журналі «Летопись революции» у 1926 р. У статті О. Рябінін-Скляревський звернувся до проблеми поширення революційних ідей Російською соціал-демократичною робітничою партією та партією соціалістів-революціонерів серед офіцерів і солдат Одеського гарнізону. Для цього він використав значний масив архівних документів: «Дело Одесского охранного отделения 1905 г.»; «Дело №181. По военной организации при Одесской группе – РСДРП»; «Дело Одесского охранного отделения 1905 г.»; «Дело №202. Об Одесской военной организации партии социал-революционеров»; «Собрание прокламаций, листовок 1905 г., находящееся в Одесском Истпарте»; «Дело об исполнении приговора о вост. орг. с.- д.» та ін.⁵⁷⁴. Стаття не залишилася без уваги з боку радянських істориків. У 1926 р. в журналі «Каторга и ссылка» В. Плесков в своїй рецензії на працю О. Рябініна-Скляревського писав: «в статье только первый подход к этому очагу одесского революционного движения. Фактически оно имело гораздо большее значение, чем это обрисовано автором. Список членов Совета рабочих депутатов требует дополнения»⁵⁷⁵. Дослідник Н. Комаренко відзначала, що «О. Рябінін-Скляревський робить цілком слушний висновок: величезне завоювання 1905 р. полягало в тому, що революційна думка і революційна організація проникли за стіни казарм Одеського гарнізону. Але недоліком статті є відрив військової роботи від проблем збройного повстання»⁵⁷⁶.

Друга праця, в якій учений звернувся до проблеми воєнних революційних подій 1905 р., – «Неизданные материалы к восстанию на

⁵⁷³ Там само.

⁵⁷⁴ Рябинин А. Революционная работа в войсках Одесского гарнизона в 1904–5–6 гг. // Летопись революции. – 1925. – № 5/6. – С. 155–157.

⁵⁷⁵ Плесков В. 1905 год. Революционное движение в Одессе и на Одещине: сб. материалов и воспоминаний. – 1925. – Одеса, 1926. – Кн. 23. – С. 263–264.

⁵⁷⁶ Комаренко Н. В. Журнал «Летопись революции». – К., 1970. – С. 82, 96, 104, 120.

броненосце «Потемкин»». Дослідження вченого мало бути опубліковано в ювілейному збірнику «Потемкинские дни 1905 года на Черном море. Сборник материалов и документов» в Харкові у 1925 р.⁵⁷⁷. Однак у цьому збірнику дослідження О. Рябініна-Скляревського відсутнє, а тому спираємося на рукопис цієї роботи, що зберігається в Державному архіві Одеської області⁵⁷⁸.

О. Рябініним-Скляревським було опрацьовано значну кількість документів, написаних упродовж 20 років. Було використано маловідомі архівні матеріали минулих подій (в яких міститься інформація про повстання на броненосцях «Потьомкін», «Георгий Победоносец» та транспортері «Прут»)⁵⁷⁹.

Офіційна імперська історіографія трактувала повстання (заколоти) 1905 р. виключно як військовий злочин. У своїй праці О. Рябінін-Скляревський намагався розглянути справжні причини, що характеризували революційний рух на флоті в роки першої російської революції. Архівні матеріали, використані дослідником, висвітлюють події з точки зору вивчення сутності революційного руху⁵⁸⁰.

Слідство у справі повстання на броненосці «Потьомкін» велося Воєнно-морським судом і Міністерством юстиції. Всі слідчі документи після припинення справи залишилися в Одесі та потрапили до місцевого архіву. Опрацювавши та розподіливши цей матеріал за етапами розвитку, О. Рябінін-Скляревський прослідкував процес зародження і розвиток революційного руху на Чорноморському флоті впродовж 1902-1905 рр. Так, не всі заколоти, за зауваженням історика, були зафіксовані документами. Наприклад, в офіційних джерелах майже нічого не говориться про заколот 36-го екіпажу 3 жовтня 1904 р. (з якого в подальшому було сформовано команду броненосця «Потьомкін») або про матроські «масовки» в Севастополі 1905 р.⁵⁸¹. Ці факти, на думку вченого, вірогідно, приховувалися владою.

Упродовж 1926-1928 рр. О. Рябінін-Скляревський ґрунтовно займався вивченням проблем українського революційного руху періоду 1860-1870-х рр., зокрема розробкою історії громадівського руху. Вчений написав декілька ґрунтовних розвідок, більшість з яких можемо поєднати в серію «З революційного українського руху...». Ці праці ученого провадилися в межах однієї з провідних тем, які розробляла Історична секція ВУАН під головуванням М. Грушевського, і видань Українського наукового товариства в Києві (друковані органи «Україна» та «Записки Українського

⁵⁷⁷ Потемкинские дни 1905 года на Черном море : сб. материалов и документов. – Х. : Пролетарий, 1925. – 252 с.

⁵⁷⁸ ДАОО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 420.

⁵⁷⁹ Там само. – Арк. 1-3, 15.

⁵⁸⁰ Там само. – Арк. 1-4.

⁵⁸¹ Там само.

наукового товариства у Києві»). Зокрема однією з провідних проблем в уміщених публікаціях була діяльність українських громад.

М. Грушевський поставив за мету зібрати дані про провідні осередки громадівського руху та їх діячів у Петербурзі, Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Чернігові, Єлисаветграді. Для реалізації цього задуму він зумів залучити до співпраці істориків, архівістів та краєзнавців Н. Бранкера, В. Нікітина, В. Герасименка, С. Єгунова-Щербина, К. Копержинського, А. Музичку, О. Рябініна-Скляревського, М. Слабченка, О. Суслова, М. Бужинського та ін.⁵⁸²

Перша стаття О. Рябініна-Скляревського, присвячена діяльності одеської громади 1870-х рр., була опублікована в «Україні» у 1926 р. До середини 1870-х рр. склалася «Громада» в Одесі. Це, на думку О. Рябініна-Скляревського, сталося під впливом сприятливих умов, які виникли в місті в цей період: Одеса стала промисловим і культурним центром та притягала до себе всю Степову Україну й навіть Кубань; сполучення залізницею та водою робили з Одеси вигідний збірний пункт соціально-культурних сил країни; молодь з усієї України приїздила вчитися до Новоросійського університету; промислове місто та великий порт давали можливість заробітку. О. Рябінін-Скляревський зауважує, що майже всі найбільш активні члени «Громади» були іногородніми: В. Мальований – з Катеринослава, О. Андрієвський та Є. Борисов – з Київщини, Л. Смоленський – з Поділля, Ф. Щербина – з Кубані⁵⁸³.

На початку 1876 р. «Громада» склалася, зорганізувалася й зміцніла. Але, за зауваженням О. Рябініна-Скляревського, багато осіб з її складу й самі добре не знали, до якої течії вони належали – «чи до української, чи до російської, чи до соціалістичної взагалі»⁵⁸⁴.

Далі в статті описано період 1876-1879 рр. – час найбільшої активності «Громади» за всі 1870-ті роки. У цей час було налагоджено тісні зв'язки з українцями за кордоном та організовано розповсюдження нелегальної літератури. Історик подав біографічні довідки окремих, найбільш активних діячів одеської «Громади», які були репресовані за свою протиурядову діяльність, – О. Андрієвського, Я. Шульгіна, Є. Борисова, Ф. Щербини, Л. Смоленського, В. Мальованого (в тексті статті вміщено його фотопортрет)⁵⁸⁵.

Своє логічне продовження тема революційного руху отримала в наступній праці О. Рябініна-Скляревського «З революційного українського руху 1870-х рр. в добу тимчасових генерал-губернаторів»,

⁵⁸² Панькова С. «За сто літ»: покажч. змісту / С. Панькова, Г. Шевчук // Український археографічний щорічник : [зб. наук. пр.]. – 2008. – Вип. 10/11. – С. 240–243.

⁵⁸³ Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1870-х років. Одеська громада XIX ст. // Україна. – 1926. – № 5. – С. 120.

⁵⁸⁴ Там само.

⁵⁸⁵ Там само. – С. 123-137.

яка була надрукована в збірнику «За сто літ» у 1927 р.⁵⁸⁶ Центральне місце в статті відведено взаєминам центрального російського уряду з представниками українського національно-культурного руху.

У своєму нарисі О. Рябінін-Скляревський відзначає, що наприкінці 1870-х рр. в Україні виявилася ціла низка зрадників революційних організацій (Веледницький, Богуславський, Курицин, Гольденберг). Їх свідчення на слідствах і в політичних процесах налякали уряд відомостями про український рух як дійсно революційний, а не тільки культурний⁵⁸⁷.

Зрадники революційного руху з'явилися в добу тимчасових генерал-губернаторств 1879-1880 рр. Ця доба поставила в умови військового стану всю територію України, – відзначає учений. Указ 5 квітня 1879 р., окрім київського, призначив генерал-губернаторів до Одеси та Харкова і всю Україну поділяв на три частини.

З 1880 р. імперський уряд вважає «українофілів» за політичну партію. Ця назва вживається в таємному листуванні, однак разом зі словом «Україна» забороняється у пресі⁵⁸⁸.

У тексті статті О. Рябінін-Скляревський подає інформацію про репресії проти представників українського руху. Окремо автор зупиняється на постатях представників «Громади» в еміграції. Далі подається цікава інформація з реєстрів збірників департаменту поліції, де вказуються прізвища громадян та їх обвинувачення⁵⁸⁹.

Ідеї висвітлені в статті О. Рябініна-Скляревського, використовують сучасні українські дослідники. Зокрема, І. Чорновол підтримує думку історика про те, що «запорозький колективізм, відсутність власності на землю, послідовно переведені принципи народоправства, все це утворювало ґрунт для переходу громадян від історичних українських передніх до сучасних соціалістичних ідей і для порозуміння з революційними та соціалістичними гуртками й партіями загальноросійськими. Тому й українофіли, навіть «Старої Громади», не зауважили, як вони перейшли з ортодоксального культурництва просто до революційного народництва»⁵⁹⁰.

У наступній розвідці, присвяченій історії українського революційного руху, О. Рябінін-Скляревський більш детально зупиняється на діяльності Єлисаветградського гуртка, утворення якого вчений пов'язує з приїздом

⁵⁸⁶ Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1870-х рр. в добу тимчасових генерал-губернаторів // За сто літ: матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX ст. – К., 1927. – Кн. 1. – С. 154–165.

⁵⁸⁷ Там само. – С. 154-156.

⁵⁸⁸ Там само. – С. 157.

⁵⁸⁹ Там само. – С. 161-162.

⁵⁹⁰ Чорновол І. Польські та українські політичні доктрини 70–80-х років XIX ст.: порівняльний аналіз (генеза співпраці польської націонал-демократії з українцями) // Україна модерна. – 1999. – № 2/3. – С. 103–106.

до Єлисаветграду у 1878 р. політичного діяча, члена Київської «Громади» О. Михалевича⁵⁹¹.

О. Рябінін-Скляревський відзначає, що до приїзду О. Михалевича місцева влада нічого не чула про українофілів. З 1880 р. О. Михалевич допомагав розвитку гуртка самоосвіти, який склався з учнів старших класів реальної школи в Єлисаветграді.

У 1883 р. в Єлисаветграді зібралися представники старої Київської «Громади» О. Михалевич, О. Русов та М. Старицький. Свою діяльність вони спрямували на розвиток двох основних напрямків – літератури і театру⁵⁹². О. Рябінін-Скляревський відзначає, що Єлисаветградський гурток

у 1880-1883 рр. йшов попереду всіх українських осередків на культурній ниві. На відміну від гуртків революційного народництва 1870-х рр. він був цілком культурницький⁵⁹³.

Четверту статтю О. Рябініна-Скляревського із серії «З революційного українського руху» присвячено діяльності гуртка М. Левченка та першій російській революційній газеті «Колокол», зокрема її видавцю О. Герцену⁵⁹⁴. Праця ґрунтується на архівних джерелах. У ній ідеться про справу підпоручика Менського полку Зіненка, що належав до української групи офіцерства й у 1864 р. був заарештований з примірником №61 Герценового «Колокола», де було надруковано відому статтю Костомарова про Україну. У своїх свідченнях Зіненко показав, що «Колокол» отримав від М. Левченка. Це дало можливість О. Рябініну-Скляревському пов'язати справу Зіненка з ім'ям М. Левченка – відомого українського лексикографа, співробітника «Основи» та «Киевской старины», члена «Старої громади», власника української книгарні в Києві.

Утім розвинутий О. Рябінінін-Скляревським сюжет видався сумнівним одному з його сучасників. У рецензії на статтю О. Рябініна-Скляревського М. Тарасенко писав, що вчений цілком довільно ототожнив незначного приятеля Зіненка Левченка з особою М. Левченка. М. Тарасенко припускає, що мова могла йти про М. Левченка – студента Харківського, а потім Київського університету, з 1855 р. члена таємного революційного товариства, яке видавало й ширило нелегальні листівки та підтримувало зв'язок з Герценовим «Колоколом». Але такий стан справ, на думку критика, не є критичним і статтю О. Рябініна-Скляревського він

⁵⁹¹ Рябінін-Скляревський О. З революційного руху 1870–1880-х рр. : Єлисаветградський гурток // Україна. – 1927. – № 4. – С. 112–123.

⁵⁹² Рябінін-Скляревський О. З революційного руху 1870–1880-х рр. : Єлисаветградський гурток // Україна... – С. 114–116.

⁵⁹³ Там само. – С. 122–123.

⁵⁹⁴ Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1860-х років. Гурток І М. Левченка та «Колокол» Герцена // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського : з нагоди шістьдесятої річниці життя та сороковин наукової діяльності / ВУАН. – К., 1928. – Т. 1. – С. 342–348.

характеризує як побудовану на цікавому та свіжому матеріалі. Між іншим, – підкреслює, – до О. Рябініна-Скляревського про справу М. Левченка написано дуже мало робіт⁵⁹⁵.

Тема громадівського руху також була детально висвітлена О. Рябініним-Скляревським ще у двох статтях: «З життя одеської Громади 1880-х років»⁵⁹⁶ та «Київська громада 1870-х років»⁵⁹⁷.

Історію національного руху та громадського життя в Україні продовжує праця О. Рябініна-Скляревського «Херсонської гурток Русова 1885-1889»⁵⁹⁸. Ця робота довгі роки залишалася неопублікованою і зберігалася в фонді ІР НБУВ. У 2003 р. завдяки зусиллям херсонських і запорізьких вчених її було видано окремою брошурою. Цю роботу вчений написав і передав до редакції 1928 р. Друк статті планувався в шостій книзі збірника «За сто літ», про що свідчить примітка на роботі та інформація з епістолярної спадщини історика. На жаль, причина, через яку дослідження О. Рябініна-Скляревського не побачило світ вчасно, нам не відома⁵⁹⁹.

Праця О. Рябініна-Скляревського становить собою першу та єдину у вітчизняній історіографії спробу комплексного аналізу діяльності членів Херсонської громади в контексті суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку Півдня України 1880-х рр. Її зміст складається з короткого вступу і шести розділів – «Генеза Херсонського гуртка», «Херсонські статистики», «Літературна діяльність 1885-1887 рр.», «Слідство про гурток», «Економіка в працях херсонських статистів» і «Звичайне право та економізм в літературі». Таким чином, О. Рябініну-Скляревському вдалося простежити основні етапи формування та розвитку українського осередку в Херсоні, виявити сталий взаємозв'язок між службовою, науковою та літературно-просвітницькою діяльністю херсонських громадівців⁶⁰⁰.

Однією з тем, яку вивчав О. Рябінін-Скляревський, була історія масонства. Загалом роботи з цієї теми можна поділити на 2 групи. До першої належать праці, які висвітлюють власне історію вільних каменярів і дають лише загальне уявлення про масонську символіку. Праці другої групи присвячені аналізу та ролі символів масонства. Вони є цінним матеріалом для загального розуміння символізму ордену.

⁵⁹⁵ Там само. – С. 346-348.

⁵⁹⁶ Рябінін-Скляревський О. З життя одеської Громади 1880-х років // Наук. зб. за рік 1927 / ВУАН. – К., 1927. – Кн. 4. – С. 161–180. – (Зап. Укр. наук. т-ва в Києві : Іст. Секція ВУАН / під. ред. голови секції М. Грушевського ; т. 26).

⁵⁹⁷ Рябінін-Скляревський О. Київська громада 1870-х років // Україна. – 1927. – № 1/2. – С. 144–162.

⁵⁹⁸ Рябінін-Скляревський О. Херсонський гурток Русова...

⁵⁹⁹ Андреев В. М. О. О. Рябінін-Скляревський та його праця «Херсонський гурток Русова, 1885–1889»... – С. 3–13.

⁶⁰⁰ Там само. – С. 6.

Перша стаття О. Рябініна-Скляревського про масонів була опублікована у 1925 р. ВОКК під назвою «Масони Рішельєвського ліцею»⁶⁰¹. У статті вчений розглядає ситуацію, яка склалася напередодні революційних рухів Європи першої половини ХІХ ст., зокрема розвиток масонського руху в Італії, Іспанії, Греції, Польщі й перед повстанням декабристів – в Росії. Увагу автора прикуто до Рішельєвського ліцею, де зосередилося багато представників найбільш численної масонської ложі Російської імперії «Понт Евксинський». Масонство ставило за мету обробляти «дикий камінь», людську громаду через школу та освіту⁶⁰².

У своєму дослідженні О. Рябінін-Скляревський відзначає, що в ліцеї на початку 1820-х рр. скупчилися дві значні групи – гурток чужоземців і гурток харківців, які зрештою вижили своїх попередників єзуїтів. Автор акцентує увагу на постаті куратора ліцею (з 1821 р.) графа І. Вігта, за часи управління якого значно демократизувався склад учнів ліцею і поряд з дітьми шляхти отримали можливість навчатися діти емігрантів, торгівців, пастухів і навіть «безхатки»⁶⁰³.

Після повстання декабристів 1825 р. продовжуються утиски масонів, розпочаті ще 1822 р. (з виходом указу про заборону діяльності масонських лож). Цікаво, що впродовж 1818-1822 рр. масони в Одесі, як тоді й в ліцеї, легально займали першорядні посади в суспільстві, а влада не ставилася до них вороже. О. Рябінін-Скляревський наводить приклад, що Олександр І під час свого візиту до Одеси в 1820 р., був присутній на обіді масонів.

Після заборони діяльності масонів в ліцеї розпочалися «зачистки». З 1824 р. почалися звільнення масонів. У 1825 р. за наказом міністра освіти О. Шишкова в ліцеї проводився обшук і вилучення масонської та іншої «таємної» літератури. Наприклад, було знайдено і надіслано до Петербурга 6 томів книги Дю-Туа «Божественная Философия»⁶⁰⁴.

Окремо О. Рябінін-Скляревський зупиняється на постатях найбільш визначних масонів, що працювали у Рішельєвському ліцеї, зокрема Ж. Лорана, А. Піллера, Г. Віарда, О. Флуки, В. Калинеського, І. Орлая, Н. Дудровича, Г. Богаєвського, К. Кучетовського, Є. Шкляревича та ін.

Наприкінці вчений відзначає, що «масони в житті ліцею утворювали добу цікаву в зв'язку з життям суспільності на початку освітньої праці вищої школи Степової України, добу, яка відмежована оригінальними рисами від миколаївського режиму, що пригнічував культурну працю після її знищення. Ліцейські масони не робили революції безпосередньо –

⁶⁰¹ Рябінін-Скляревський О. Масони Рішел'євського ліцею // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1925. – Чис. 2/3 : Секція соціально-історична. – С. 159–163.

⁶⁰² Там само. – С. 134.

⁶⁰³ Там само. – С. 135.

⁶⁰⁴ Там само. – С. 136.

вони обробляли «дикий камінь», пісчину за піщиною, за-для майбутнього культурного суспільства»⁶⁰⁵.

У своєму дослідженні автор спирається на праці М. Семевського та Л. Ничалевського, а також документи з архівів Одеського градоначальника 1822 р., Рішельєвського ліцею 1825 р., Новоросійського генерал-губернатора 1825 р. та ін.

Цю працю історика було використано в дослідженнях сучасних вчених. У 2010 р. в статті «Масоны на Юге» В. Корченов відзначив, що за радянської доби цієї теми взагалі намагалися не торкатись. Як одну з перших праць автор відзначає саме працю О. Рябініна-Скляревського, присвячену масонам Рішельєвського ліцею⁶⁰⁶. У статті «Библиотека Ришельевского лицея в 1817-1828 гг.: по материалам Государственного архива Одесской области» Е. Полевщикова відзначала, що О. Рябінін-Скляревський чи не першим ґрунтовно вивчив історію участі викладачів ліцею в масонських ложах⁶⁰⁷. Отже, можемо говорити, що вчений був одним із фундаторів цієї теми.

У 1926 р. в ювілейному виданні Укрцентрархіву «Рух декабристів на Україні» було надруковано ґрунтовну працю О. Рябініна-Скляревського «Таємні товариства на Півдні в епоху декабристів: масони, гетерія, філарети та вільнодумці»⁶⁰⁸. Стаття за обсягом понад 50 сторінок могла б претендувати на видання окремою брошурою. Це дослідження було написане О. Рябініним-Скляревським на основі документів Одеського історичного архіву.

Праця складається з семи частин, чотири з яких присвячено масонам. Перший розділ присвячено загальному огляду діяльності таємних товариств у Російській імперії напередодні повстання декабристів та закриттю масонських лож⁶⁰⁹. У другому розділі висвітлюється діяльність одеської масонської ложі «Понт Евксинський», яку було засновано у 1817 р. У розділі вчений навів витяг з цікавого документу – «реєстру підписок масонів», складеного одеським поліцеймейстером. З реєстру нам відомі прізвища та вид діяльності 71 масона⁶¹⁰.

⁶⁰⁵ Там само. – С. 140.

⁶⁰⁶ Корченов В. Масоны в Одессе [Электронный ресурс] // Русский базар. – 2010. – 11–17 марта (№ 10). – Режим доступа: <http://russian-bazaar.com/ru/content/16675.htm>. – Загл. с экрана.

⁶⁰⁷ Полевщикова Е. В. Библиотека Ришельевского лицея в 1817–1828 гг.: по материалам Государственного архива Одесской области // Библиотечное знание, библиографическое знание, книгознание... – С. 29–95.

⁶⁰⁸ Рябінін-Скляревський О. Таємні товариства на півдні в епоху декабристів: масони, гетерія, філарети та вільнодумці // Рух декабристів на Україні: ювіл. вид. Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 117–168.

⁶⁰⁹ Там само. – С. 117–125.

⁶¹⁰ Там само. – С. 125–132.

У третій частині дослідження О. Рябініним-Скляревським подаються відомості про полтавських, подільських, київських і кишинівських масонів, зокрема про масонську ложу «Овідія»⁶¹¹. Учений відзначає, що в цілому в Україні масонські ложі тяглися до двох центрів, або «сходів», як звали масони: одні – до Петербургу (одеська «Понт Евксинський», полтавська «Новикова» та кишинівська «Овідієва»), а інші – до Варшави, до центра «Великого Польського Сходу» (в Кам'янці-Подільському ложа «Від Озириса до палаючої зірки»)⁶¹².

Четвертий розділ праці присвячено історичній долі південного масонства та діяльності масонів у 1871 р. Окремо розглянуто діяльність Ізмаїльської (прозелітської) масонської ложі «Відродження» та перехід її членів з ортодоксальної до революційної позиції⁶¹³. У п'ятому розділі розкривається діяльність одеського товариства «Гетерія», грецького осередку, який стояв на чолі підготовки грецької революції 1821-1827 рр.⁶¹⁴.

У шостому розділі подається інформація про діяльність філаретів, зокрема заслання до Одеси А. Міцкевича та Ю. Єжовського у 1825 р. і відгомін польського визвольного руху на Україні⁶¹⁵.

Останню, сьому частину статті, присвячено вільнодумцям, гурток яких склався в Одесі на початку 20-х рр. XIX ст. на чолі з В. Сухачовим⁶¹⁶.

Наприкінці автор дійшов висновку, що «всі ці таємні товариства взагалі в цілому показують, що в суспільному устрою намічався перелом, відбувалася криза, старі економічні, класові і політичні форми відживали, народжувалися нові в зв'язку з загальною хвилею європейського революційного руху»⁶¹⁷.

Ця наукова праця майже одразу після виходу отримала наукові відгуки сучасників. У передмові до збірника, в якому було надруковано працю, Д. Багалій відзначав: «Чи був автором вичерпаний весь матеріал на ці теми сказати важко, знаємо єдине, що автор продовжував свої розшуки і тоді, коли надіслав до редакції свою монографію, і далі її поповнюючи. Найбільш повним треба визнати матеріал першої частини, що торкається теми масонів. Матеріали другої частини і третьої менш багаті, але освітлюють темні його питання; матеріал четвертої частини найбільш злидений і найбільш розпливчастий...»⁶¹⁸.

Більш критичну оцінку творчості О. Рябініна-Скляревського було надано Ю. Оксманом у рецензії, вміщеній у 1927 р. в історико-

⁶¹¹ Там само. – С. 132-137.

⁶¹² Там само. – С. 134.

⁶¹³ Там само. – С. 134-139.

⁶¹⁴ Там само. – С. 139-147.

⁶¹⁵ Там само. – С. 147-158.

⁶¹⁶ Там само. – С. 158-168.

⁶¹⁷ Там само. – С. 168.

⁶¹⁸ Багалій Д. Вступні пояснення до матеріалів // Рух декабристів на Україні : ювіл. вид. Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 10-12.

революційному віснику «Каторга и ссылка». В ній він відзначив, що історик малознайомий з літературою теми дослідження, не знає, що значна частина знайдених ним матеріалів в одеському архіві давно відома широкому загалу⁶¹⁹.

Для вивчення символіки масонства цікавою є праця О. Рябініна-Скляревського «Масонские эмблемы и шифры (Частная коллекция в Одессе)», рукопис якої зберігається в ДАОО. Ця стаття не була опублікована за життя автора, а побачила світ лише нещодавно у збірнику наукових праць «Південний архів»⁶²⁰. Матеріали, описані в статті, відносяться до 1817-1822 рр., – часу від піку активності масонських лож і до заборони їх діяльності в Російській імперії у 1822 р.⁶²¹. У своїй розвідці О. Рябінін-Скляревський зробив опис приватної колекції масонських емблем і шифрів в Одесі і дав роз'яснення їх значення та суті. На жаль, нам невідома ні сама колекція, ні рік написання статті. Особливістю цього джерела є те, що воно містить відомості про зразки найбільш поширених емблем і шифрів, які використовувались як у символічних культових, так і конспіративних щоденних цілях членів лож «Астрея» і «Понт Евксинський». Отже, стаття сприяє доповненню історії масонства на Півдні України.

Вивчаючи історію суспільних і революційних рухів, О. Рябінін-Скляревський часто, прямо чи опосередковано, торкався питання повстання декабристів. З нагоди 100-ї річниці повстання вченим було написано працю «На спогад Чернігівського полку»⁶²².

На початку статті О. Рябінін-Скляревський акцентує увагу читачів на тому, що попри відомість полку «шукати такого джерела, як «Історія Чернігівського полку» даремна справа». Такий стан речей пов'язаний з тим, що в Російській імперії, полку, який «був в немилості», не дозволялося друкувати свою історію. Стаття була чи не першою, де було написано цілісну (оглядову) історію Чернігівського полку та проаналізовано його участь у повстанні декабристів⁶²³.

Праця історика майже одразу після публікації отримала позитивні відгуки у наукових колах. Рецензуючи статтю О. Рябініна-Скляревського, Д. Багалій відзначав, що в аналізі військових подій полку «автор виявився тут спецом в цих питаннях»⁶²⁴. У свою чергу Ю. Оксман у рецензії на

⁶¹⁹ Оксман Ю. Г. [Рецензія] // Каторга и ссылка : историко-революционный вестник. – М., 1927. – Кн. 34. – С. 211–214. – Рец. на кн.: Рух декабристів на Україні : ювіл. вид. Укрцентрархіва. – Х., 1926. – С. 211-214.

⁶²⁰ Капарулін Ю. З історії масонства на Півдні України : неопублікована праця О. Рябініна-Скляревського // Півд. архів : іст. науки. – 2009. – Вип. 30. – С. 211–217.

⁶²¹ Там само. – С. 211-217.

⁶²² Рябінін-Скляревський О. На спогад Чернігівського полку // Рух декабристів на Україні : ювіл. вид. Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 98–109.

⁶²³ Там само. – С. 98-99.

⁶²⁴ Багалій Д. Вступні пояснення до матеріалів // Рух декабристів на Україні... – С. 10-12.

статтю історика писав, що стаття ставить багато таких питань, без відповідей на які історія Васильковських подій не може бути належним чином реконструйована і вивчена⁶²⁵. Були й критичні зауваження сучасників: «автор користувався полковими байками, але саме в найбільш цікавих своїх частинах, матеріали не мали відношення до самого факту повстання, розповідь про яке обмежувалося в статті лише деякими показаннями І. Горбачевського, реляціями Л. Рота і донесеннями агентів Ф. Гогеля»⁶²⁶.

Праця О. Рябініна-Скляревського складається з двох частин. У першій автором подається історія полку за 214 років існування (1700-1914 рр.). У дослідженні вчений спирається на унікальне джерело – спогади майора Чернігівського полку Коха, з яким О. Рябінін-Скляревський мав можливість спілкуватися у 1900 р., на зустрічі військових з нагоди 200-ї річниці полку. Коху було тоді вже 90 років, однак учений згадує його як «живу енциклопедію полку»⁶²⁷.

Другу частину статті присвячено воєнним операціям, які були проведені Чернігівським полком з 25 грудня 1825 по 3 січня 1826 рр. Наприкінці О. Рябінін-Скляревський спробував проаналізувати вплив, який чинило повстання полку на суспільство (зокрема у випадку повстання селян Київської губернії 1826-1827 рр.)⁶²⁸.

Упродовж ХХ-ХХІ ст. фундаментальної історії Чернігівського полку так і не було написано. Окремі дослідження були проведені Ю. Тиняновим⁶²⁹, М. Шугуровим⁶³⁰, О. Киянською⁶³¹ та ін. Таким чином, праця О. Рябініна-Скляревського залишається цінним історичним джерелом з унікальною джерельною основою.

Нарешті відзначимо, що одна з робіт О. Рябініна-Скляревського, присвячена тематиці суспільних рухів, досі не опублікована. Рукопис брошури під назвою «Візантійці й слов'янофіли в «Славянском благотворительном обществе Кирилла и Мефодия»» зберігається в ІР НБУВ у Києві⁶³².

Праця складається з чотирьох розділів. Хронологічні межі дослідження сягають другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У написанні

⁶²⁵ Оксман Ю. Г. [Рецензія] // Каторга и ссылка... – С. 211-214.

⁶²⁶ Восстание декабристов: [материалы]. Т. 6: Восстание Черниговского пехотного полка. – М.; Л., 1929. – С. 67.

⁶²⁷ Рябінін-Скляревський О. На спогад Чернігівського полку // Рух декабристів на Україні: новіл. вид. Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 100-101.

⁶²⁸ Там само. 101-109.

⁶²⁹ Тынянов Ю. Н. Черниговский полк ждет. – М.: Мол. гвардия, 1932. – 56 с.

⁶³⁰ Шугуров М. Бунт Черниговского полка: материалы // Русский архив. – 1971. – Вып. 2. – С. 257–288.

⁶³¹ Киянская О. И. Южный бунт. Восстание Черниговского пехотного полка. – М., 1997. – 190 с.

⁶³² ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18027. – 58 арк.

О. Рябінін-Скляревський використав роботи О. Маркевича (1847-1903) та Ф. Успенського (1845-1928), документи з архівів Одеського градоначальника 1869 р., Новоросійського університету 1876 р., Одеського генерал-губернатора 1879 р. та ін.

Перший розділ «Дві течії слов'янофілів» історик присвятив науково-громадській діяльності Одеського Слов'янського товариства ім. Кирила та Мефодія та його взаєминам з осередками в Москві та Петербурзі⁶³³. Другий розділ присвячено члену товариства В. Григоровичу (1815-1876)⁶³⁴. У третій частині йдеться про Кирило-Мефодіївське товариство та болгарські справи 1885-1895 рр.⁶³⁵. Четвертий розділ оповідає про діяльність Ф. Успенського та О. Маркевича і проекти Інституту Візантології та Слов'янської Академії⁶³⁶.

Підсумовуючи можемо твердити, що історія суспільно-політичних і революційних рухів є вагомим результатом наукової діяльності О. Рябініна-Скляревського. У своїх дослідженнях учений охоплює значний період часу – другу половину XIX – початок XX ст. Праці науковця головним чином висвітлюють проблеми з історії масонства, декабристського, народницького та громадівського рухів і подій двох російських революцій початку XX ст. Зокрема, з'ясовано, що О. Рябінін-Скляревський не лише є першим дослідником більшості громадівських осередків на Півдні України, а й концептуально виділив їхню діяльність як важливий етап українського демократичного руху. Наукові відгуки сучасників і сучасних учених свідчать про затребуваність та актуальність робіт історика вже майже століття. Утім не всі роботи ученого з цієї теми були опубліковані за його життя. Тому необхідно продовжувати роботу з їх введення до наукового обігу та популяризації серед сучасних дослідників.

4.4. Історико-літературознавчі студії О. Рябініна-Скляревського

Упродовж 1920-х – початку 1930-х років О. Рябініним-Скляревським було написано низку праць з історико-літературознавчої тематики. Більшість із них присвячено літературній творчості письменників, поетів, учених, громадських і суспільних діячів та їх стосункам з владою.

У 1925 р. на сторінках журналу «Былое» була опублікована стаття О. Рябініна-Скляревського «Адам Мицкевич в ссылке в Одессе в 1925 году». Історик присвятив своє дослідження 100-й річниці перебування

⁶³³ Там само. – Арк. 1-9.

⁶³⁴ Там само. – Арк. 10-25.

⁶³⁵ Там само. – Арк. 26-38.

⁶³⁶ Там само. – Арк. 39-58.

видатного польського поета, засновника польського романтизму Адама Міцкевича в Одесі⁶³⁷. Як відомо, поезію А. Міцкевича високо цінували Т. Шевченко та І. Франко, перекладом його творів українською мовою займалися М. Рильський, М. Бажан, П. Тичина та ін. [235, с. 83].

Своє дослідження О. Рябінін-Скляревський побудував на таких матеріалах з Одеського історичного архіву: «Фонд Ришельевского лицея: Дело о кандидатах Виленского университета Ежовом и Мицкевиче; Дело о возвращении лицею прогонных денег; Фонд Новороссийского генерал-губернатора (Воронцовский фонд): Дело об Осипе Ежовском (наблюдения над образом жизни Мицкевича); Дело о польских эмигрантах, в числе коих находится Сорнецкий и Мицкевич. №65; 1844 год» [128, с. 154-156].

На початку статті О. Рябінін-Скляревський подав інформацію про життя та діяльність А. Міцкевича, а також висвітлив ті обставини, за яких той опинився в Одесі. Отже, у 1823 р. поет був заарештований по справі філоматсько-філаретських організацій, а 1824-го висланий з Литви. До 1829 р. він перебував у Росії (Петербург, Одеса, Москва, знову Петербург) [128, с. 154-156]. Дослідник відзначив, що під час перебування в Одесі А. Міцкевичу було 27 років – час фізичного та творчого розквіту. Ришельєвський лицей з професорами-масонами нагадував йому Віленський університет. Саме в цей період життя поета, – вважає історик, – вимальовуються контури його майбутньої поеми «Конрад Валенрод» (опублікована 1828 р.). Головний герой твору – самотній борець, який жертвує особистим щастям заради спасіння народу. Цей образ, на думку О. Рябініна-Скляревського, нагадує самого А. Міцкевича, який присвятив своє життя боротьбі за краще майбутнє людства. Адже не випадково поет був серед засновників патріотичних молодіжних гуртків «філоматів» і «філаретів» («люблячих добродетель»).

Такий героїчний образ А. Міцкевича, відданого борця за свободу та справедливість, на думку історика, був близьким багатонаціональній волелюбній Одесі: «Інтернаціональна Одеса, сповнена повітрям таємних товариств і наближена (морським сполученням) до Європи, гостинно зустрічала польського поета»⁶³⁸.

Науковий відгук стаття отримала лише у 1956 р. «Мицкевич накануне восстания декабристов» – під такою назвою було опубліковано статтю С. Борового у збірнику «Литературное наследство». У своїй роботі історик дав коротку рецензію на статтю О. Рябініна-Скляревського. Він, аналізуючи стан розробки проблеми, писав: «...Більш широке завдання перед собою поставив О. О. Рябінін в статті «Адам Мицкевич в ссылке в Одессе в 1825 г.», розміщеній у 1925 р. в «Былом». Поклавши в основу

⁶³⁷ Рябинин-Скляревский А. Адам Мицкевич в ссылке в Одессе в 1925 г. // Былое. – 1925. – № 4. – С. 154–163.

⁶³⁸ Там же. – 156-159.

документи, що зберігаються в одеському архіві, утім не вичерпавши матеріали архіву до кінця, автор спробував подати життєпис Міцкевича в Одесі. Однак, література питання залишилася Рябініну зовсім невідомою. Він навіть не здогадувався про існування публікації Вержбовського. Незнайомство з біографічними матеріалами (навіть з тими, що наводяться в понумерових життєписах поета) не дозволило досліднику вірно інтерпретувати деякі факти, вперше встановленні ним самим». Отже, відгук досить критичний, але С. Боровий також підкреслив, що інших робіт, спеціально присвячених перебуванню А. Міцкевича в Одесі, не існує, а відтак відзначає важливість праці О. Рябініна-Скляревського⁶³⁹.

Безперечно, що сьогодні стаття О. Рябініна-Скляревського заслуговує на дослідницьку увагу самим історіографічним фактом. Утім робота не втратила свого наукового значення й для вивчення життя та діяльності всесвітньо відомого польського поета А. Міцкевича.

У 1926 р. О. Рябінін-Скляревський налагодив діловий контакт з М. Грушевським (1866-1934) і отримав можливість друкуватися на сторінках київського наукового журналу «Україна».

Перша стаття історика на сторінках видання – «Українські пісні Якова Стефановича», опублікована у четвертому номері за 1926 р.⁶⁴⁰. Автор присвятив дослідження Я. Стефановичу (1854-1915) – відомому революціонеру-народнику, члену київського відділення товариства «чайківців», члену товариства «Земля і воля», одному з лідерів групи «Черный передел». У статті вчений звертається до вивчення революційної роботи Я. Стефановича як головного організатора «Чигиринської змови», який «мав гадку ширити серед народу революційні ідеї «землевольців» через кобзарів». Відтак дослідник зупиняється на двох складених Я. Стефановичем агітаційних віршах, в яких той «наслідує манеру Т. Шевченка та народних пісень. До першого вірша було дібрано мелодію, й сам автор твору навчив кобзарів виконувати цю пісню й поширювати її між людом». У статті О. Рябінін-Скляревський опублікував, увівши до наукового обігу, обидва ці вірші⁶⁴¹.

На думку історика, справа «землевольців» не допомогла справі «народників», «які не були зв'язані з народом краю, тобто з селянством, з його ідеологією, і даремні були їх силкування говорити якимись загальниками про переділ, мир (громаду), ходаків тощо»⁶⁴².

У 1926 р. Укрцентрархівом було видано збірник наукових праць з нагоди 100-ї річниці повстання декабристів – «Рух декабристів на

⁶³⁹ Боровой С. Я. Мицкевич накануне восстания декабристов // Лит. наследство. – 1956. – Т. 60. – С. 468–473.

⁶⁴⁰ Рябінін-Скляревський О. Українські пісні Я. Стефановича // Україна. – 1926. – Кн. 4. – С. 62–63.

⁶⁴¹ Там само.

⁶⁴² Там само.

Україні». До збірки було включено 3 статті О. Рябініна-Скляревського. Одну з розвідок автор присвятив поетичній творчості декабриста М. Бобрищева-Пушкіна (члена Південного товариства)⁶⁴³. Після придушення повстання його було зараховано до 4-го розряду державних злочинців та заслано до каторги, а потім на поселення. Під час перебування у засланні в Читі, на каторзі (1827 р.) декабрист склав вірша, в якому передається незламний, стійкий дух його автора, адресований друзям і родичам з вірою в кращі часи та любов'ю до Батьківщини. У 1856 р. вірш був вписаний М. Бобрищевим-Пушкіним до альбома В. Артем'євої у с. Високому, в будинку декабриста М. Нарішкіна. Потім альбом з автографом декабриста перейшов до сім'ї онука В. Артем'євої М. Величка, який в 1920-х рр. проживав в Одесі, де О. Рябінін-Скляревський і отримав вірша для подальшого опрацювання й оприлюднення⁶⁴⁴.

Таким чином, у своїй невеличкій статті О. Рябінін-Скляревський звернувся до складної долі одного з лідерів декабристського руху М. Бобрищева-Пушкіна та вперше опублікував результати творчості декабриста, що робить дослідження вченого актуальним і важливим, незважаючи на незначний обсяг.

«Українські мотиви в поемі О. С. Пушкіна «Полтава»» – одна з найяскравіших статей О. Рябініна-Скляревського з історико-літературознавчої тематики, в якій автор, спираючись на чисельні джерела, спробував дослідити сторінки української історії⁶⁴⁵.

У статті автор посилається на праці російського літературного критика В. Белінського, історика І. Голикова, українського історика М. Костомарова, історика М. Дашкевича, документи з архіву Новоросійського генерал-губернатора, літературні твори поетів А. Міцкевича і Д. Байрона, французького письменника Вольтера⁶⁴⁶.

Аналізуючи поему О. Пушкіна «Полтава», О. Рябінін-Скляревський передав власні розсуди про викладені події, не відкидав близькості поеми до історичної правди, підтримував ідею, «що «Полтава» народилася на Півдні. Можна напевно сказати, що перші дві пісні постали на Півдні під впливом «Мазепи» Вольтера, Байрона та легенд про Мазепу і козаччину. Третя пісня безумовно з'явилася пізніше, після студіювання вже І. Голикова та Феофана Прокоповича⁶⁴⁷.

⁶⁴³ Рябінін-Скляревський О. Вірш декабриста Н. С. Бобрищева-Пушкіна // Рух декабристів на Україні : ювіл. вид. Укрцентрархіву. – Х., 1926. – С. 116.

⁶⁴⁴ Там само.

⁶⁴⁵ Рябінін-Скляревський О. Українські мотиви в поемі О. С. Пушкіна «Полтава»: (кілька дискусійних уваг до столітніх роковин поеми) // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 34–56.

⁶⁴⁶ Там само. – 34–36.

⁶⁴⁷ Там само. – С. 36–40.

Відчуває О. Рябінін-Скляревський і прямий зв'язок написання «Полтави» «в хвилях волі, що перекотилася по Європі на початку 1820-х років, а народилася вона вже за тяжкої реакційної доби миколаївської. Тому українські мотиви й відгукнулися гучно у перших двох піснях, тому ж вони й завмерли у третій, залишивши тільки спомина про народну пісню (написану І. Мазепою), що сама тільки вона перенесла через віки величні думи про волю»⁶⁴⁸.

У 1958 р. вийшов збірник статей «Пушкин на Юге. Труды пушкинских конференций Кишинева и Одессы». У статті І. Дузь «Украинская тема в творчестве Пушкина (поэма «Полтава»)» (назва статті досить співзвучна з назвою статті О. Рябініна-Скляревського) містяться типові для радянського періоду критичні зауваження щодо дослідження вченого: «Буржуазні націоналісти, як і ліберально-монархічні письменники, намагалися довести, що пушкінська поема – це «апофеоз самодержавству та імперіалізму», наче вона написана, як подяка імператору Миколі, котрий повернув поета із заслання, що цією поемою Пушкін (згоден з царським самодержавством). Фальсифікатори стверджували, що великий російський поет дивиться на історичні події «через призму офіційних російських джерел» і саме тому спотворив образ Мазепи. Наприклад, Рябінін-Скляревський так і писав: «Пушкіна цікавить в Мазепі не духовна чи моральна сутність, а лише його зовнішній вигляд». Він намагався довести, що поет високо цінував Мазепу, але «боявся бути мазепинцем»...

Така антинаукова інтерпретація цілком відповідала політичній програмі буржуазного націоналізму»⁶⁴⁹.

Ідеї, висвітлені О. Рябінінін–Скляревським в його статті, як і постать самого гетьмана Івана Мазепи (1644-1709) залишаються актуальними і досі, але (в деякому плані) суперечливими.

«М. Ф. Комаров як одеський культурний діяч 1888-1913 рр.» – під такою назвою стаття О. Рябініна-Скляревського була опублікована в науковому журналі «Україна» у 1929 р. [156, с. 319-350]. Статтю присвячено Михайлу Комарову (1844-1913) – українському письменнику, бібліографу, критику, етнографу, фольклористу, перекладачу, лексикографу. О. Рябінін-Скляревський досліджує період життя М. Комарова після його переїзду до Одеси (1887 р.), де той і провів решту свого життя. Дослідник відзначає багатогранний талант М. Комарова. Як фольклорист і етнограф той написав «Нову збірку приказок» (надруковано у 1890 р.), як лексикограф (саме в Одесі) закінчив складання чотирьох томів російсько-українського словника.

⁶⁴⁸ Борщак І. Мазепа, Орлик, Войнаровський : іст. есе. – Львів : Червона калина, 1991. – С. 15.

⁶⁴⁹ Дузь І. М. Украинская тема в творчестве Пушкина // Пушкин на Юге... – С. 218.

У 1888-1889 рр. вийшли друком три томи монографії М. Костомарова «Богдан Хмельницький» (переклад М. Комарова), а «Оповідання про Антона Головатого» і «Оповідання про Богдана Хмельницького», написані самим М. Комаровим, надруковані в Петербурзі у 1901 р. Такі історичні оповідання та романи-хроніки, на думку О. Рябініна-Скляревського, були кращими засобами популяризації історичних знань.

Окремо історик зупиняється на «Оповіданні про Антона Головатого та про початок Чорноморського козацького війська», в якому М. Комаров яскраво розкриває образ кобзаря Головатого як «талановитого адвоката перед царицею Катериною та великими московськими панамі... Чорноморський кобзар увесь свій творчий талант витратив на пісні-прохання та пісні-хвали на пошану цариці та Потьомкіну, щоб допомогли знайти «На Тамань дорогу»»⁶⁵⁰.

На думку О. Рябініна-Скляревського, в літературному плані оповідання про Головатого написано краще від оповідання про Хмельницького: «Почувається любов автора до теми, героя, розуміння процесу. Про Хмельницького він пише якимось ортодоксально»⁶⁵¹.

В Одесі з 1905 р. М. Комарова було обрано головою товариства «Просвіта». Члени товариства успішно проводили культурно-освітню роботу: організовували театральні вистави, читали лекції на різноманітні тематики, відкривали бібліотеки, друкували книги, серед яких була і книга М. Комарова «Про запорожські вольності».

За словами П. Куліша, «Запорожжя вносило розгардіяш та незгоду в епоху Руїни, що вели до скасування автономного життя України», цю думку підтримував і М. Комаров.

У 1905 р. М. Комаров уже шукає в історії того ж Запоріжжя розв'язання соціальних проблем. О. Рябінін-Скляревський зауважував: «В соціальному ладі Запоріжжя він (М. Комаров) вже бачить деякий ідеал»⁶⁵².

У цілому, звертаючись до літературної та наукової спадщини М. Комарова, О. Рябінін-Скляревський зробив висновок що під час перебування в Одесі відбулася еволюція світогляду цього діяча.

Відділ рукописних фондів і технологій інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка у 1930-1931 рр. видавав науковий часопис «Літературний архів». На сторінках видання виявлено дослідження О. Рябініна-Скляревського.

У випуску I-II збірника «Літературний архів» за 1930 р. міститься стаття О. Рябініна-Скляревського «Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х років», в якій автор звернувся до дослідження заборон

⁶⁵⁰ Рябінін-Скляревський О. М. Ф. Комаров як одеський культурний діяч, 1888–1913 рр. // Україна. – 1929. – № 38. – С. 319–328.

⁶⁵¹ Там само. – С. 329-331.

⁶⁵² Там само. – С. 345.

і обмежень друку та поширення україномовних видань у 1870-90-х рр. XIX ст. в Україні загалом і на Одещині зокрема⁶⁵³.

Українська література наприкінці XIX ст. перебувала у вкрай важких умовах: 18 травня 1876 р. вийшло розпорядження імператора Олександра II – Емський указ, спрямований на витіснення української мови з культурної сфери й обмеження її побутовим вжитком. У 1881 р. було накладено заборону на викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою. 16 жовтня 1881 р. прийнято закон, за яким друк був можливий лише після проходження літератури через цензуру Головного управління у справах друку.

З приходом на престол Олександра III (1 березня 1881 р.) цензурні причіпки до шевченкових творів, за словами історика О. Лотоцького (1870-1939), «досягли свого апогею». Недремне око цензури не могло, звичайно, пропустити ювілей пам'яті Тараса Шевченка 1881 р. Відповідно ця дата була «відзначена» низкою заборон. Так, уже завчасно – 24 лютого 1881 р. – на світ з'явився циркуляр Головного управління у справах друку про заборону публікувати в газетах статті, які закликають шанувати пам'ять поета⁶⁵⁴. 6 квітня 1881 р. циркулярами того ж відомства забороняється до друку рукопис книги М. Комарова «Про життя та пісні кобзаря Т. Г. Шевченка», бо вона, на думку цензорів, «не позбавлена тенденційності і при тім, судячи з її викладу й обсягу, що навряд чи перевищує одного друкованого аркуша, призначається для читання простому народу»⁶⁵⁵.

У 1880-ті рр. українська література видавалась під псевдонімами авторів. «Коли 1889 р. М. Комаров подав до Одеської цензури збірник «Розмова» на 718 сторінках, із 36 п'єс збірника 24 були за псевдонімами...»⁶⁵⁶.

Схарактеризувавши утиски стосовно української мови у другій половині XIX ст., О. Рябінін-Скляревський окремо зупинився на постаті А. Півницького – молодого цензора комітету закордонної цензури у місті Одеса, знавця української літератури. Всі книжки, виявлені на митниці, безпосередньо надходили до нього.

На підставі висновків А. Півницького були заборонені такі видання: «Рідний Зільник» В. Лукича, «Руська читанка» О. Барвінського, «Гетьманування Івана Виговського і Юрія Хмельницького» М. Костомарова, «Г. Квітка, український письменник» В. Чайченка та ін.⁶⁵⁷.

⁶⁵³ Рябінін-Скляревський О. Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х років // Літ. архів. – Х., 1930. – Кн. 1/2. – С. 221–236.

⁶⁵⁴ Там само. – С. 221–225.

⁶⁵⁵ Лотоцький О. Поезії Тараса Шевченка під російською цензурою. – Львів, 1937. – С. 24.

⁶⁵⁶ Рябінін-Скляревський О. Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х років // Літ. архів. – Х., 1930. – Кн. 1/2. – С. 221–236.

⁶⁵⁷ Там само.

Чимало критики цензора отримали твори Лесі Українки, М. Комарова та М. Коцюбинського.

Далі в статті О. Рябініна-Скляревського йдеться про 90-ті рр. ХІХ ст. – час гучних справ щодо вилучення заборонених книг у відомих людей. У 1895 р. комітет закордонної цензури подав висновки щодо книг, які було вилучено (та заарештовано) на кордоні в Волочинську, у професора Одеського університету Олексія Маркевича⁶⁵⁸. У результаті інциденту в О. Маркевича відбувся обшук його домашньої бібліотеки, де виявили заборонені книжки. Справа скінчилася звільненням О. Маркевича з університету⁶⁵⁹.

Таким чином, О. Рябінін-Скляревський робить висновок, що бібліотеки М. Комарова та О. Маркевича поповнювалися книжками з-за кордону, адже у вітчизняних книгарнях продаж було припинено: «За таких обставин слід констатувати великий вплив хвилі закордонного друку на літературно-громадські кола України»⁶⁶⁰.

«З доби романтизму», – таку назву має стаття О. Рябініна-Скляревського, надрукована у випуску III-IV журналу «Літературний архів» за 1932 р.⁶⁶¹. У ній вчений проаналізував п'єсу Семена Метлицького (опубліковану під псевдонімом Марко Онук) «Марфа Кочубеївна». Драма написана у стилі романтизму (зображення ідеальних героїв та їх почуттів). Першу дію драми було надруковано у 1861 р.

Стаття складається з трьох частин: перша – «Гене́за драми «Марфа Кочубеївна»»; друга – «Діди в драмі «Марфа Кочубеївна»»; третя – «Онуки»⁶⁶².

У першій частині дослідження О. Рябінін-Скляревський передусім звертається до встановлення прізвища дійсного автора драми. На основі листа С. Метлицького до Одеського генерал-губернатора П. Коцебу (знайденого вченим в архіві) О. Рябінін-Скляревський доходить висновку: драму написав С. Метлицький, а не його брат А. Метлицький (представник харківської школи романтиків, перекладач, фольклорист, професор Харківського та Київського університетів)⁶⁶³.

Далі О. Рябінін-Скляревський аналізує зміст подій у п'єсі «Марфа Кочубеївна». Йдеться про Івана Мазепу (1644-1709) та його товариша і кума Василя Кочубея (1640-1708)⁶⁶⁴.

Поряд з аналізом основної сюжетної лінії О. Рябінін-Скляревський звертає увагу на постійну життєву проблему між поколіннями, проблему

⁶⁵⁸ Там само. – 230-231.

⁶⁵⁹ Там само. – 232-234.

⁶⁶⁰ Там само. – 234-236.

⁶⁶¹ Рябінін-Скляревський О. З доби романтизму // Літ. архів. – 1930. – № 3/4. – С. 236–251.

⁶⁶² Там само.

⁶⁶³ Там само. – С. 236-241.

⁶⁶⁴ Там само. – С. 241-248.

«батьків-дітей» та «дідів-онуків». Свій відгук на драму С. Метлицького дав свого часу й один із перших українських критиків, історик, письменник, етнограф М. Костомаров (1817-1885). Він присвятив С. Метлицькому вірш «Дідівщина»⁶⁶⁵.

«Онуки-романтики» шукали в історичному минулому традиції героїчної козаччини. Драма С. Метлицького «Марфа Кочубеївна», за зауваженням О. Рябініна-Скляревського, майже не має історичного підґрунтя, написана не на основі джерел і фактів, її основа – фольклор: «Драма ясно свідчить, що автор не студіював історичних джерел, не розбирався з фактами, типами, настроями доби: романтична уява заплуталася в лабіринті сцен. Тільки фольклор відбився в монологах Мотрі, де автор звільнився історії, переспівом народних пісень».

Далі вчений продовжує: «Драма немовби стала могилою самого романтизму в українській літературі. Хворий на меланхолію А. Метлицький поранив себе ножем і скінчив дні в Ялті 1870 року. Семен Метлицький ніколи не писав далі нічого і тим ще більше заплутав проблему щодо авторства драми «Мотря Кочубеївна». В каталозі бібліотеки Новоросійського університету 1869 року подарунок (примірник драми) Семена Метлицького записано ім'ям автора М. Онук (Метлицький) мабуть, і тоді стояло запитання – Амвросій чи Семен був справжнім автором драми?»⁶⁶⁶.

У 1931 р. Інститутом літератури ім. Т. Шевченка було видано збірку статей, присвячених життю та діяльності М. Коцюбинського (1864-1913) – українського письменника, громадського діяча, голови просвіти в Чернігові й одного з організаторів Братства тарасівців. У розділі збірника «Матеріяли», було надруковано статтю О. Рябініна-Скляревського «Михайло Коцюбинський і тарасівці»⁶⁶⁷. Спочатку вчений планував опублікувати своє дослідження в часопису «Україна», але стаття в Києві не оримала позитивного відгуку. У листі до К. Копержинського О. Рябінін-Скляревський писав: «Коли я надсилав рукопис до редакції «України» (або до істор. секції) я одержав її назад з негативним висновком Е. К. Тимченка та порадою використати спомини В. Г. Боровика. Цю пораду нема рації було писати, тому що в самій статті я посилався на Боровика, його архів, спомини. Коли я переказав Боровикові, він мені сказав: Тимченко на могилі Тараса (де склалося т-во) не був, на філоксері теж не був і що там робилося нічого не знає». Після такого авторитетного висновка я вже не повернув рукопису до Києва, тим більш, що я мав відомості., що Михайло Сергійович, рукопис не читав. Після того я передав рукопис до інституту Шевченка, де він був поділений на дві

⁶⁶⁵ Там само. – С. 249-251.

⁶⁶⁶ Там само. – С. 251.

⁶⁶⁷ Рябінін-Скляревський О. Михайло Коцюбинський і тарасівці // Коцюбинський : зб. ст. – Х. ; К., 1931. – Т. 1. – С. 252–271.

статті. Одну надруковано у I-II частині журналу «Літературний архів» під назвою «Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х рр.». Другу друкує Інститут, в збірнику М. Коцюбинського...»⁶⁶⁸.

Дослідження О. Рябініна-Скляревського базується на документах Одеського історичного архіву, зокрема на тих, що зберігалися у фонді жандармського управління 1899 р., Архіві одеського генерал-губернатора 1879 р. та Архіві одеського градоначальника. Окрім архівних джерел вчений спирається на праці І. Заїки, Е. Рекало, Ф. Кондратовича (Вовка) та свої попередні розвідки.

Стаття складається з трьох розділів. Першу, загальну, частину присвячено історії утворення Братства тарасівців⁶⁶⁹. У другому розділі йдеться про утворення та діяльність філоксерій – комісій для боротьби із захворюванням виноградників. Ця робота на початку 1890-х рр. перетворилася на справжній рух, до якого долучалися чимало представників молодих культурних сил «для загального добра».

Окремо О. Рябінін-Скляревський зупиняється на діяльності філоксерської експертної комісії, що діяла улітку 1892 р. у Пересічині, де і склалася «Басарабська родина тарасівців». О. Рябінін-Скляревський наводить спогади В. Боровика про склад працівників комісії, до якої увійшли В. Боровик, Г. Михновський, В. Андрієвський, М. Петренко, В. Боржковський, М. Коцюбинський, Д. Антонович, П. Герасименко та ін. Учений робить акцент на просвітницькій діяльності тарасівців на філоксері – читанні лекцій та поширенні україномовної літератури⁶⁷⁰.

Третю частину дослідження О. Рябініна-Скляревського присвячено творам М. Коцюбинського «філоксерної» доби. На думку вченого, літературні твори М. Коцюбинського дуже точно малюють події, фіксують думки і розмови на філоксері «купки ідейної молоді, що захоплена була метою попрацювати «для загального добра»». Проаналізовано оповідання «Для загального добра», «Хо», «Полюдському» та «Дорогою ціною»⁶⁷¹ [155, с. 259-271].

Таким чином, у XIX столітті історична наука і «мистецтво слова» набувають українських національних форм, близькі за тематиками і часто мають одне підґрунтя. Після переїзду на постійне проживання до Одеси О. Рябінін-Скляревський визначається зі своєю національною приналежністю, колом інтересів і сферою подальшої наукової роботи, в якій не останнє місце зайняли історико-літературознавчі дослідження.

Літературознавчі праці О. Рябініна-Скляревського тісно пов'язані з його дослідженнями з історії України XIX ст., вони конкретизують різні

⁶⁶⁸ ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18814-18815. – С. 1-3.

⁶⁶⁹ Рябінін-Скляревський О. Михайло Коцюбинський і тарасівці // Коцюбинський... – С. 254.

⁶⁷⁰ Там само. – С. 255-259.

⁶⁷¹ Там само. – С. 259-271.

аспекти життя та діяльності представників інтелектуальної еліти доби українського національного відродження, демонструють їх внесок у формування національної ідеї та історичної свідомості українського народу.

4.5. Науково-популярні та публіцистичні твори

Публіцистична діяльність О. Рябініна-Скляревського досі перебувала поза увагою більшості науковців. Утім цей напрямок діяльності вченого є невід'ємною частиною його творчого доробку. Отже, реконструкція його інтелектуальної біографії не можлива без вивчення її «публіцистичної складової». Нам пощастило знайти низку маловідомих публікацій О. Рябініна-Скляревського на шпальтах одеських газет «Молодая Украина», «Червоний степ», «Чорноморська комуна» та «Молода гвардія». Ці статті доповнюють відому бібліографію праць науковця, а їх вивчення висвітлює окремі аспекти життя та діяльності вченого під час проживання в Одесі. ФОТО 28

У 1918 р. в Одесі видавалася газета «Молодая Украина», на шпальтах якої публікувалися статті і новини місцевого та всеукраїнського значення. Саме до її редакції подавав свої статті (тоді ще не мешканець міста) генерал-хоружний О. Рябінін. Так, 26 травня 1918 р. у №12 було надруковано його статтю «Созидание армии»⁶⁷². Автор звертає увагу на надзвичайно складні умови, що постали на шляху створення українських збройних сил у період 1917-1918 рр. Українізовані частини колишньої царської армії, на його думку, мали стати фундаментом для побудови українського регулярного війська Української держави.

В своїй статті, військовий відзначає самотність українських військових формувань (26, 10, 34 українські корпуси): у цих корпусах не було випадків вбивства офіцерів і фронт вони залишили лише за наказом (26-й український корпус після ратифікації миру 2 (15) лютого 1917 р.). Таким чином, на думку генерала, ці риси дають розуміння того, що більшовицькі настрої були не характерними для українських частин⁶⁷³.

У другій статті О. Рябініна, що опублікована в «Молодой Украине», «К вопросу о козацкой армии на Украине» йдеться про ідею відродження на Україні козацтва як основи державної армії. В цьому питанні на перше місце автор висуває економічний фактор: «якщо в основу нового козацтва буде поставлено козака-землероба, виникнуть складнощі із наділенням землею, якщо козака-найманця, то таке козацтво перетвориться на армію

⁶⁷² Рябинин А. Созидание армии // Молодая Украина. – 1918. – 26 мая.

⁶⁷³ Там же.

найманців, надзвичайно обтяжливу для держави через свою дорожнечу»⁶⁷⁴.

Таким чином, статті О. Рябініна-Скляревського на шпальтах «Молодой Украины» написано за часів гетьманування Павла Скоропадського, коли широкі кола державних діячів були натхненні українською державницькою ідеєю. Отже, у своїх публікаціях військовий діяч звертався до актуальних питань розбудови української армії в контексті відродження національної державності.

Наступні «замітки» О. Рябініна-Скляревського на шпальтах одеських періодичних видань з'явилися вже за радянської доби. Під час роботи в архіві вчений таким чином займався популяризацією архівної справи серед народних мас. У 1927 р. архівістом було підготовлено велику статтю «До жовтня й тепер», що, за словами редакції, розпочала висвітлення подій Жовтневої революції на Одещині в місцевій газеті «Червоний степ»^{675 676 677 678}. Стаття О. Рябініна-Скляревського, що базується на архівних матеріалах, була надрукована в чотирьох вересневих номерах (№ 398-401). Як зазначалося в рецензії, яку було розміщено в «Архівній справі» 1929 р., стаття мала завдання висвітлити становище селянства Степової України за останні півтора століття⁶⁷⁹. Тут висвітлюється становище степового селянства за часів кріпацтва під час царювання Катерини II-ї, Павла I-го та Олександра I-го, коли царі роздарювали вельможам, дворянам землю разом із селянством, що працювало на ній. Для кращого усвідомлення того, що то були за часи, О. Рябінін-Скляревський наводить низку документів, в яких показано, як «людина продавала людину – наче на базарі корову, коня». Наведені документи також оповідають про продаж кріпаків за гроші, передання людей-кріпаків за заповітом як спадщини тощо. Цікаві дані наведено про становище селянства напередодні та після реформи 1861 р., коли останнє отримало волю, однак не отримало поліпшення свого злиденного життя, бо земля як і раніше залишилася поміщицькою й селянству доводилося орендувати її на надзвичайно не вигідних умовах. Наприкінці автор робить висновок, що, визволившись від кріпацтва, селянство пішло в обійми поміщиків і капіталістів, і фактично кріпацтво продовжувало бути і далі, але мало іншу форму, й так аж до Великого Жовтня.

⁶⁷⁴ Рябинин А. К вопросу о казацкой армии на Украине // Молодая Украина. – 1918. – 3 июня.

⁶⁷⁵ Рябінін-Скляревський О. До жовтня й тепер // Червоний степ. – 1927. – 7 верес. (№ 398).

⁶⁷⁶ Рябінін-Скляревський О. До жовтня й тепер // Червоний степ. – 1927. – 9 верес. (№ 399).

⁶⁷⁷ Рябінін-Скляревський О. До жовтня й тепер // Червоний степ. – 1927. – 11 верес. (№ 400).

⁶⁷⁸ Рябінін-Скляревський О. До жовтня й тепер // Червоний степ. – 1927. – 14 верес. (№ 401).

⁶⁷⁹ Архівна справа. – 1928 р. – № 5/6. – С. 87.

Стаття цікава ще тим, що базувалася на джерелах «усної історії». Редакція газети «Червоний степ» закликала читачів (сількорів і селян), які брали активну участь у революційних подіях, збирати матеріали і надсилати їх до редакції. Наприклад, від сина дворянина Т. Кисловича О. Рябінін-Скляревський отримав купчу грамоту в якій йшлося про те, як батько Кисловича купив за 200 рублів цілу селянську родину⁶⁸⁰.

У 1917-1920 рр. в Одесі було кілька періодичних комуністичних видань, серед яких «Известия-Вісті» – орган Одеського ревкому і виконкому. З 1929 р. це обласна газета, орган Одеського обласного і міського комітетів Комуністичної партії України, що отримала назву «Чорноморська комуна». У №224 «Чорноморської комуни» було надруковано статтю О. Рябініна-Скляревського під назвою «Знайдено рукописи Тараса Шевченка» за підписом «Ол. Рябінін» (деякі свої публікації він підписував без подвійного прізвища). Приводом для публікації стало віднайдення рукописів поетичних творів Т. Шевченка («Причинна», «Іван Підкова», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тарасова ніч») в Одеському обласному історичному архіві. Відкриття було зроблено під час упорядкування особистого архіву Олексія Маркевича (історик, професор Новоросійського університету). Співробітники архіву склали археографічний опис творів, написаних рукою поета⁶⁸¹.

Проведене дослідження віднайдених рукописів дозволило автору стверджувати, що вони дещо відрізняються від надрукованого тексту у збірці «Кобзар» (1860). Так, у поемі «Тарасова ніч», імовірно під тиском царської цензури, оригінал було змінено з «Зійшло сонце, ляшки-панки / Покотом лежали» (рукописний варіант) на «Зійшло сонце, до одного / Покотом лежали» («Кобзар»). На думку дослідника, внесені цензурою зміни відверто послаблюють соціальну загостреність вірша. Наприкінці автор відзначив, що проведені дослідження рукописів дозволяють виправити у текстах помилки (або цензурні зміни), які були зроблені під час видання у збірці «Кобзар»⁶⁸².

У №253 «Чорноморської комуни» було опубліковано невеличку статтю О. Рябініна-Скляревського «Наш порт у минулому». Автор подає інформацію про відкриття виставки, присвяченої історії Одеського порту. Організатор виставки – Одеський обласний історичний архів. У експозиції (дев'ять відділів) були виставлені матеріали історичних документів Одеського порту за 1803-1917 рр. Дослідник зауважував: «Одеський порт існує вже 142 роки, але досі не мав ще написаної історії», і закликав

⁶⁸⁰ Рябінін-Скляревський О. До жовтня й тепер // Червоний степ. – 1927. – 7 верес. (№ 398).

⁶⁸¹ Рябінін-Скляревський О. Знайдено рукописи Тараса Шевченка // Чорноморська комуна. – 1936. – 27 верес.

⁶⁸² Там само.

звернути на неї увагу передусім керівників порту, владу та громадськість Одеси⁶⁸³.

Утім, О. Рябінін-Скляревський був не байдужим до всіх напрямків життя трудової Одеси. Так, 1937 р. газета «Чорноморська комуна» публікує його статтю «Як ставили в Одесі «Грозу»». Використовуючи матеріали Одеського обласного історичного архіву, історик розповідає читачам про першу (і останню на той час) постановку чудової драми О. Островського «Гроза» (1859 р.). Автор звернув увагу на те, що драматург підіймає одну з найактуальніших проблем життя суспільства 50-х рр. XIX ст. – проблему кріпацтва. У Москві п'єса вперше була поставлена у 1859 р., а 1860 р. у московському журналі «Библиотека для чтения» було надруковано текст п'єси⁶⁸⁴.

О. Рябінін-Скляревський, дослідивши настрої тогочасної театральної публіки, повідомляє, що одесити чекали «Грозу» аж до кінця року і нарешті, наприкінці грудня, побачили постановку. Катерину грала талановита актриса О. Фабіанська, яка дуже яскраво перевтілювалася у своїй ролі. Проте всі інші учасники вистави були посередніми акторами. На другий день генерал-губернатор граф О. Строганов (поміщик і відвертий кріпосник) скасував подальші вистави, адже добре розумів значення драми і бачив у ролі Катерини жінку, що вийшла на боротьбу зі старим укладом життя, проти гнобителів та експлуататорів. У 1861 р. градоначальник Одеси барон П. Местмахер також заборонив виставу «Гроза» (навіть у цензурованому варіанті)⁶⁸⁵.

17 жовтня 1937 р. у «Чорноморській комуні» вийшла стаття О. Рябініна-Скляревського «Школа раніш і тепер». У публікації автор повідомляє читачів про відкриття в публічній бібліотеці виставки, яку організували обласний історичний архів і відділ міської народної освіти. Виставлені в експозиціях архівні документи надавали змогу порівняти рівень розвитку середньої освіти в Російській імперії та за часів радянської влади. Автор, звичайно, надає перевагу досягненням радянського періоду, адже радянська влада зафіксувала «право на освіту в Великій Сталінській Конституції». Автор статті пропонував відвідати виставку всім бажаючим, а особливо молоді⁶⁸⁶.

У грудні 1937 р., у «Чорноморській комуні» вийшло одразу три публікації О. Рябініна-Скляревського. Перша стаття – «Хто засідав у міській думі. Купка домовласників, фабрикантів і крупних крамарів». У

⁶⁸³ Рябінін-Скляревський О. Наш порт у минулому // Чорноморська комуна. – 1936. – 1 листоп.

⁶⁸⁴ Рябінін-Скляревський О. Як ставили в Одесі «Грозу» // Чорноморська комуна. – 1937. – 14 квіт. – С. 4.

⁶⁸⁵ Там само.

⁶⁸⁶ Рябінін-Скляревський О. Школа раніше і тепер // Чорноморська комуна. – 1937. – 17 листоп. – С. 4.

ній автор характеризував діяльність членів Одеської міської думи останнього передреволюційного скликання (1913-1917 рр.). Крім того, він навів списки думців, серед яких були: А. Анатра – власник великих млинів і аеропланного заводу, член правління кількох банків і кредитних товариств; С. Котляревський – великий торговельний дім, власник відомої мануфактурної фірми; Г. Британов – власник багатого торговельного дому «Брати Британови»; В. Дубінін – власник консервної та ковбасної фабрик і цілої мережі найбільших в Одесі магазинів; Н. Сухомлинов – великий поміщик Херсонської губернії та ін. На думку історика, всі вони нажили свої капітали шляхом жорстокої експлуатації робочих і селян. У стилі радянської епохи О. Рябінін-Скляревський називав членів міської думи шахраями, пройдисвітами та кровососами і на основі архівних матеріалів наводив приклади їх господарювання: «Попечительство просить думу впорядкувати Дюківський сад – єдине місце для відпочинку робітників. Дума зі свого 8-9 мільйонного бюджету асигнує щось 1000 карбованців на маленький скверик на круглому Пересипському майдані. Проте швидко знайшлися 800 тисяч карбованців на прикрашення міста новою тюрмою, урочисто відкритою у 1894 р.»⁶⁸⁷.

У своїх статтях О. Рябінін-Скляревський розглядав колись заборонені теми, підтверджуючи їх зміст архівними документами. Стиль написання – характерний для газет комуністичного спрямування.

Наступна публікація вийшла під заголовком «Під чоботом царських держиморд». У ній ідеться про обмежене виборче право трудового населення, навіть після революційних подій 1905 р.: «Державна Дума більш як на три чверті складалася з депутатів – поміщиків і фабрикантів. Жінки, особи молодші 25 років, учні, військові армії і флоту були зовсім позбавлені виборчого права»⁶⁸⁸. Столипінський закон від 3 червня 1907 р. «Положение о выборах в Государственную Думу» розподіляв виборців на курії. Але виборчі права заможного та незаможного прошарку суспільства суттєво відрізнялись. Історик акцентує увагу читачів на фактах фальсифікації, шахрайства з боку уряду, зауважує, що голоси простого люду в загальному виборчому процесі депутатів до Державної Думи були формальністю.

У статті «Виборець звернувся до народного суду», яка була надрукована в газеті «Чорноморська комуна», він звернувся до питань, пов'язаних із радянською виборчою системою та органами вищої державної влади. У 1937 р. на шпальтах усіх газет передовою темою була «Сталінська Конституція». Саме спираючись на цей документ О. Рябінін-Скляревський писав, що «з великим завзяттям відстоює в нашій країні

⁶⁸⁷ Там само.

⁶⁸⁸ Рябінін-Скляревський О. Під чоботом царських держиморд // Чорноморська комуна. – 1937. – 8 груд. – С. 3.

трудящий своє право обирати найвищий орган державної влади – Верховну Раду СРСР»⁶⁸⁹.

У статті йдеться про декілька випадків порушення прав виборців та їх позови до Народного суду. Наприклад, «Народний суд 12 дільниці в Одесі скасував неправильне рішення Ільчівської райради, яка незаконно позбавила виборчих прав громадянина Якова Ізраїльовича Бруштїна. Відмову райради внести його до виборчих списків він оскаржив. Суд під головуванням товариша Т. В. Сапожникова запропонував райраді негайно виправити цю помилку. Рішення народного суду остаточне і не підлягає оскарженню». Утім на те, що Конституція 1937 р. мала лише декларативний характер, а справжні відносини між владою і населенням країни ретельно приховувались, автор, і це зрозуміло, уваги не звертає. Репресивну «машину» вже було запущено. Навіть суто пролетарський настрій статей О. Рябїніна-Скляревського не врятував його від репресій.

«Молода гвардія» – газета Одеського обласного комітету Комуїстичної партії України та міського комітету Ленїнського комсомолу України. Тут у 1936 р. вийшли дві публікації О. Рябїніна-Скляревського.

Стаття «Доба кріпацтва на степах Одещини» була розміщена у рубриці «На полицях історичного архіву». Автор на основі документів історичного архіву описав події за часів правління Катерини II. Так, історик висвітлив освоєння території Південної України, де імператриця робила щедрі дарунки (земельні надїли) чиновникам та офіцерам. Автор насамперед наголошував на важкій підневільній долі кріпаків-переселенців. Кріпаків продавали, міняли або віддавали за борги. Для ілюстрації дослідник навів цікаві приклади тогочасної торгівлі людьми – текст купчої грамоти. Автор звернувся до молоді, що «повинна знати, в яких тяжких економічних і соціальних умовах жили їх прадїди, дїди та батьки за часів феодалїзму і капїталїзму»⁶⁹⁰.

Підвищення політичного і культурного рівня населення було одним із основних завдань, декларованих радянською владою. Освіченість – одна з найважливіших проблем молодї країни. У 1936-1937 рр. влада проводила кампанію з ліквідації безграмотності серед населення віком до 50 років. У 1936 р. республіканські народні комісаріати освіти були зобов'язані охопити навчанням 4 млн. безграмотних і 3 млн. малограмотних людей. Відкриття «лікбезів» було профінансовано на відповідному рівні. На Одещині, окрім виділених коштів з Одеського міського відділу народної освіти, значні додаткові суми грошей вносили підприємства і спілки.

⁶⁸⁹ Рябїнін-Скляревський О. Виборець звернувся до народного суду // Чорноморська комуна. – 1937. – 11 груд. – С. 3.

⁶⁹⁰ Рябїнін-Скляревський О. Доба кріпацтва на степах Одещини // Молода гвардія. – 1936. – 1 лип. – С. 4.

Актуальність цієї проблеми зумовила звернення до неї О. Рябініна-Скляревського. «Молода гвардія» у рубриці «На полицях історичного архіву» надрукувала його статтю (у співавторстві з К. Фельдманом) «Три чверті неписьменних». Автори провели дослідження рівня грамотності населення царської Росії у другій половині XIX – на початку XX ст. У Херсонській губернії (до якої входила й Одеса) за статистикою військових наборів у 1878 р. безграмотність досягла 79%. Висвітлено і ставлення міської влади Одеси до подолання неписьменності: «У 1898 році Одеса налічувала 8 шкіл для дорослих. В цій таки Одесі налічувалося 322 трактири». Таким чином, дослідники звертались до актуальних подій буденності, намагались довести до населення Одещини цікаві факти як сьогодення, так і з минулого місцевої історії⁶⁹¹.

Отже, наприкінці можна стверджувати, що О. Рябінін-Скляревський був доволі активним публіцистом, підіймаючи у своїх статтях актуальні суспільні теми, розглядаючи їх в історичній ретроспективі, намагався донести до читача цікаві факти з історії міста і Південного регіону в цілому. Так, на шпальтах газети «Молодая Украина» генерал-хорунжий О. Рябінін-Скляревський виявив себе не байдужим до питань відродження козацтва в Україні й необхідності розбудови української армії та держави. Проте пік його публіцистичної діяльності припав на радянські часи – другу половину 30-х рр. XX ст. – час, коли процес «українізації» відбувався в руслі боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». Українська преса тоді вже була частково денационалізована, але ще зберігала україномовність. На сторінках часописів «Червоний степ», «Чорноморська комуна» та «Молода гвардія» вчений уже поставав «натхненним» прихильником радянської влади й висвітлював негативні риси попереднього самодержавного режиму. Проте наявність публікацій, витриманих у відверто радянському, просталінському дусі, не відвернула подальшу трагічну долю історика.

Таким чином, упродовж 1920-1930-х рр. О. Рябінін-Скляревський досягнув піку своєї наукової діяльності. За цей період російський офіцер у минулому (колись прихильник традицій російської історіографії), О. Рябінін-Скляревський повною мірою сприйняв традиції української історичної науки. На становлення ученого як українського історика значною мірою вплинула співпраця з багатьма українськими науковими осередками, їх представниками та друкованими органами. Академіки М. Грушевський, Д. Багалій та М. Слабченко залучали О. Рябініна-Скляревського до реалізації масштабних наукових проєктів, що свідчить про визнання високого фахового рівня та про довіру до одеського історика-архівіста.

⁶⁹¹ Рябінін-Скляревський О. Три чверті неписьменних // Молода гвардія. – 1936. – 6 серп. – С. 4.

Наукові уподобання українського історика О. Рябініна-Скляревського були спрямовані на вивчення історії українського козацтва, суспільних і революційних рухів ХІХ – початку ХХ століть, історико-літературознавчі проблеми тощо. Більшість робіт було написано на основі документів з Одеського крайового історичного архіву. Науковий доробок ученого в галузі історії України був високо оцінений сучасниками і не втратив своєї актуальності до сьогодні.

ПІСЛЯМОВА

Реконструкція інтелектуальної біографії О. Рябініна-Скляревського (1878–1942 рр.) відкрила можливість простежити історичні аспекти різних видів його творчості, висвітлити процес формування предмету досліджень, еволюцію ідеологічних та методологічних засад його історичних студій. Відтворення поетапного процесу творчої активності діяча вимагає аналізу всіх напрямів, в яких реалізовувався його життєвий потенціал: військова служба, наукові студії та науково-організаторська діяльність.

На відміну від традиційного біографічного дослідження, відтворення інтелектуальної біографії О. Рябініна-Скляревського, передбачає не традиційний життєпис особи, а цілісний аналіз усіх проявів творчої активності людини, їх взаємообумовленість, зв'язок із соціокультурним, політичним та інтелектуальним середовищем, в якому жив і творив учений.

Біографія історика безпосередньо та нерозривно пов'язана із змістом та характером його наукової діяльності. Отже, нами було запропоновано таку періодизацію його наукової біографії: I період – молоді роки: формування особистості, зацікавлень і поглядів; II період – військовий та науковець (1907–1921 рр.); III – розквіт інтелектуальної творчості 1921–1931 рр.: український історик та викладач; IV – Інтелектуал і влада за часів репресій (1931–1937 рр.).

У формуванні особистості та життєвої програми О. Рябініна-Скляревського вагому роль відіграла його мати. Становлення наукових поглядів та ідеологічних спрямувань інтелектуала відбувалось під час навчання та проходження військової служби в Петербурзі у 1903–1914 рр. Свої наукові студії він розпочав з вивчення різних аспектів воєнної історії та питань реформування російської армії на початку ХХ ст. Значний вплив на світогляд діяча мала атмосфера живої історії: Російсько-японська війна 1904–1905 рр., російські революції 1905 та 1917 рр., Перша світова війна 1914–1918 рр., національно-визвольні змагання в Україні 1917–1921 рр.

Архівна діяльність О. Рябініна-Скляревського в 1919–1921 рр. у Москві, допомогла практично закріпити навички фахового архівіста отримані в Петербурзі. Переїзд до Одеси (1921 р.) та подальша робота в Одеському крайовому історичному архіві (1923–1937 рр.) відіграли ключове значення у становленні О. Рябініна-Скляревського як українського історика. Загалом, впродовж усього життя, важливими залишалися і внутрішні спонукання О. Рябініна-Скляревського: неперервна самоосвіта та як результат – високий рівень двох здобутих вищих освіт, активний полілінгвізм, робота у бібліотеках та архівах.

Вдалося простежити цікавий феномен трансформації О. Рябініна-Скляревського з ученого, який мислив і писав виключно в контексті офіційної російської історіографії, на людину, яка почала позиціонувати

себе як український історик-державник. Можемо стверджувати, що такі «переходи» були характерними для того часу, адже трансформації у формуванні життєвих та світоглядних позицій спостерігаємо і в інших його сучасників, зокрема Н. Полонської-Василенко. Така ситуація зумовлювалася змінами в суспільно-політичному, культурному та науковому житті в Україні за часів Української революції 1917–1921 рр., державотворчих процесів, політикою українізації, яка впроваджувалася в життя радянською владою в середині 1920-х рр. Таким чином, учений відновив свою наукову діяльність у середині 1920-х рр. – за часів формування історіографічної ситуації, кардинально відмінної від попередньої, що сприяло формуванню його української національної свідомості.

Творчий доробок О. Рябініна-Скляревського у галузі воєнної історії представлений низкою статей та фундаментальних робіт. Більшість ґрунтовних досліджень вченого не втратила своєї наукової ваги та актуальності до сьогодні. Роботи науковця є не лише цікавим історіографічним фактом, а й представляють інтерес для сучасних істориків, як ґрунтовні дослідження та джерела до вивчення локальних війн.

Історичні та воєнно-тактичні дослідження О. Рябініна-Скляревського гармонійно вписувалися в загальнодержавний процес реформування армії й сприяли розвитку воєнної науки початку ХХ ст. Їх комплексний аналіз дає підстави стверджувати, що ученим було розроблено власну концепцію історії розвитку збройних сил Російської імперії, концептуальне бачення якої загалом відповідає позиціям сучасної російської воєноісторичної науки.

Протягом 1920-х – на початку 1930-х рр. О. Рябінін-Скляревський активно співпрацював із видатними українськими істориками та провідними науковими установами. Його професійна підготовка та плідна дослідницька діяльність були визнані в тогочасному інтелектуальному співтоваристві, про що свідчать наукові стосунки та участь у масштабних наукових проектах таких метрів української історіографії, як М. Грушевський, Д. Багалій, М. Слабченко.

Архівна справа завжди була в сфері наукових зацікавлень та професійної діяльності О. Рябініна-Скляревського. Перше знайомство з роботою архіву та архівними документами відбулося під час служби в Російській армії. Очевидно, що цей досвід вплинув на його вибір професійної кар'єри вченого. Він брав участь у започаткуванні радянської архівної справи, працюючи з 1919 р. в Головному архівному управлінні у Москві. Втім, головною віхою його архівної діяльності стали роки праці в Одеському архіві (1923–1937 рр.). Тоді вчений зробив вагомий внесок у розбудову та розвиток вітчизняної архівної справи.

Діяльність в архіві О. Рябінін-Скляревський спрямував у декількох основних напрямках: складання описів справ, введення до наукового обігу

архівних документів, розробка питань теорії і практики архівної справи тощо. Його внесок у розбудову теоретичних і практичних питань архівістики реалізовувався через участь у з'їздах архівних працівників, співпрацю з іншими архівними установами, науково-дослідними осередками та окремими вченими, а також публікації в спеціалізованих виданнях архівознавчих праць.

Робота в архіві відіграла ключове значення у становленні його як українського історика. О. Рябінін-Скляревський мав можливість працювати з унікальними архівними документами, які склали джерельну базу його наукових досліджень. Активна участь у роботі одеських наукових осередків та зв'язки з академічними центрами Києва і Харкова (налагоджені через роботу в архіві) сприяли успішному утвердженню історика-архівіста в українському науковому середовищі.

Увагу О. Рябініна-Скляревського впродовж 1920–1930-х рр. привертало чимало проблем пов'язаних з історією українського козацтва, революційних та суспільно-політичних рухів, а також історико-літературознавчих студій. Більшість наукових праць вченого відповідали тодішнім пріоритетним напрямкам історичних досліджень, що визначалися провідними науковими центрами Києва, Харкова та Одеси. Дослідження історика базувалися на архівних джерелах, значна частина яких вводилася ним до наукового обігу вперше. Чимало праць історика, через ґрунтовний виклад матеріалів та унікальну джерельну основу і по сьогодні не втратили своєї наукової вартості та зберігають свою актуальність.

Характерною рисою наукових студій О. Рябініна-Скляревського є прагнення якнайповніше висвітлити досліджувану проблематику та охопити якомога ширше коло джерел. В усіх роботах історика констатуємо велику повагу до історичного факту. Отже, фактографізм та бібліографізм історичних праць науковця репрезентують його позитивістський стиль мислення й той ідеал науковості, що був притаманний українській науці кінця XIX – початку XX ст.

О. Рябінін-Скляревський не є загальновідомим істориком. Проте його науковий доробок дедалі активніше використовується в сучасній українській історіографії. Дослідження вченого з регіональної історії можуть слугувати не лише як приклад певної історіографічної традиції, а й як цінне джерело для перспективних історичних та історіографічних досліджень. Посівши чільне місце серед українських істориків у 1920–1930-х рр., дослідник був незаслужено забутий в Україні після репресій. Реконструкція ж інтелектуальної біографії О. Рябініна-Скляревського дозволяє знову прирівняти постать ученого до рівня визнаних учених та актуалізувати його науковий доробок. Крім того, комплексне вивчення наукової спадщини історика дозволяє визначити його роль в українському історіографічному процесі.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АФ УСБУ ОО – Архівний фонд Управління Служби безпеки України в Одеській області
ВОКК – Вісник Одеської комісії краєзнавства
ВТТ – Виправно-трудоий табір
ВУАН – Всеукраїнська Академія Наук
ВУНАС – Всеукраїнська Наукова Асоціація Сходознавства
ГАУ – Головне архівне управління
ГУТАБ – Головне управління виправно-трудоих таборів
ДААОСО – Державний архів адміністративних органів Свердловської області
ДПБ Росії – Державна публічна історична бібліотека Росії
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НІБ України – Національна історична бібліотека України
ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
РДАКФД – Російський державний архів кінофотодокументів
РДБ – Російська державна бібліотека
РДВІА – Російський державний воєнно-історичний архів
РНБ – Російська національна бібліотека
РНК – Рада Народних Комісарів
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РСЧА – Робітничо-Селянська Червона Армія
СНЕ – Соціально-небезпечний елемент
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СШЕ – Соціально-шкідливий елемент
УНР – Українська Народна Республіка
УНЦ – Український національний центр
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦАУ – Центральне архівне управління
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДА СПб – Центральний державний архів Санкт-Петербурга
ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України

ДОДАТКИ

О. Рябінін-Скляревський

Участь Задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною (з джерел воєнної історії)

Територія, що зайняли запорожці на Дунаї після скасування Січі 1775 р., за часи існування Задунайського Коша 1776–1830 рр. була тричі театром війни між Росією та Туреччиною. За півстоліття історії Задунайського запорозького Коша 12 років падає на ці війни: 1787–1791 рр., 1806–1812 рр. та 1828–1829 рр. Окрім того прелюдією двох останніх війн були албанське, сербське та грецьке повстання в Туреччині, де запорожці брали участь в експедиціях турецької армії. Здається багато мотивів звернути увагу воєнних істориків на участь Задунайського запорозького товариства в військових подіях. Однак російські воєнні історики, що обробляли свої дослідження на підставі першоджерел з центральних петербурзьких архівів («Военно-Топографического Дела» та «Военно-Ученого Архива Главного Штаба»), не підкреслюють участь запорожців у війні і відомості щодо них в дослідженнях де-не-де ми бачимо якось випадково. Навіть німецький воєнний історик відомий Мольтке в своїй досить відомій праці про війну 1828–1829 р. з турецьких джерел зупиняється на значінні запорозького Коша та території його значно більше од російських. Причини треба шукати попереду всього в тенденції російських істориків не згадувати ім'я запорожців після 1775 р. і в змісті офіційних архівних джерел. Щодо тенденції – вона ясна і доводити тут нічого не прийдеться. Щодо змісту джерел треба зауважити, що головним матеріалом для російських воєнних істориків були «реляції» генералів, їх дописи до вищої влади, де взагалі турецька сторона виявлена досить непевно, головна думка намагалася збільшити свої вислуги. Все ж ми не можемо минати й цих невеличких джерел, що подає воєнна історія про участь Задунайського Коша в війнах. Ми можемо обмежити свої дослідження тими працями з історії війн Туреччини з Росією, які склалися на підставі першоджерел. Порівняємо частково з архівними документами і тоді із темряви століть минування накресляться контури запорозького бойового життя: переходу Коша в Сеймени (поблизу Гирсова), загибель 500 чол. при штурмі російськими військами Ізмаїлу 1790 р., бій поблизу Бабадага 1791 р., трьохлітній захист турецької фортеці Браїлова 1806–1809 рр., партизанська війна на правому березі Дуная 1809 р., стан Запорожжя напередодні кінця Січі 1828 р. Запорожці давали свою кров безумовно не на славу Іслама, а гинули на позиціях захисту свого громадянського права. Гинула з ними і остання нитка традиції трьох століть.

Війна 1787–1791 рр.

Мала наслідком утрату запорожцями території для осель на очаківському степу між Бугом і Дністром. З першоджерел ми маємо досліди: 1) Модеста Богдановича, 2) А. Петрова та 3) Н. Орлова¹. Інші досліди користають вже звичайно з Богдановича та Петрова². Книга Петрова за 28 років вийшла після Богдановичевої і тому ми можемо на ній спинитись. Петров не подав начерка театру війни і з його книги ми не довідуємося, чи жили які запорожці між Богом і Дністром напередодні війни. В складі турецької армії він не зазначив задунайських запорожців, хоч з архівних джерел було відомо³, а в складі російської армії він зазначає ніби всіх запорожців: «Сверх того при Екатериненской армии были еще сформированы иррегулярные войска, из бывших Запорожских казаков которые по уничтожении Сечи в 1775 г. оставили родину и рассеялись по границам Турции. Потемкин умел привлечь их разными льготами на службу армии, и образовал из них особый отряд, под названем «верного войска»⁴.

Далі автор примічає події «верного» і ніколи не відзначає «неверных». При облозі «Очакова» автор описує захоплення Березані Головатим⁵ та Четгою хлібних магазинів Хаджи-бея (Одеса)⁶.

Облога Очакова⁷ мабуть і не стрівала задунайських запорожців, хоч документ, що надрукував П. Короленко, нагадує розвідочний дух задунайців 1787 р. під Очаковом⁸. Коли Кош «верных Черноморских казаков» перебував на степу коло Хаджи-бея, без сумніву він притягнув частину запорожців, що Петров називає – «которые по уничтожении Сечи оставили родину и рассеялись по границам Турции». Ще 1805–1808 рр. статистика Рішельє налічувала на Очаковському степу більш 4000 запорозьких сімей. Прихід «верных казаков» на Дністр Петров відзначає: «Смелые Запорожцы в своих дубах вступили уже в Аккерманский лиман, расположились под стенами самого замка в ожидании приближения сухопутных войск к крепости»⁹. Захоплення Бендер теж стало можливим,

¹ М. Богданович. «Походы Румянцева, Потемкина и Суворова в Турцию», СПб, 1852 г.; А. Н. Петров, «Вторая Турецкая война 1787–1791 г.», т. I и II, СПб., 1880 г.; Н. Орлов «Штурм Измаила Суворовым в 1790 г.», СПб., 1890 г.

² Г. А. Леер «Обзор войн». Масловский. История рус[ского] Военного искусства». Голицын, «Русская Военная История».

³ П. Короленко в статті «Азовцы» («Киев[ская] Стар[ина]», 1891 г., т. XXXIII), подає витяг документа військового архіву, що до турецьких Запорожців.

⁴ Петров, т. I, сс. 82, 125.

⁵ Там само, с. 190.

⁶ Там само, с. 191.

⁷ Завоювання Очакова 1788 р. добре описано О. О. Русовим в століття події, «Киев. Стар», 1888 р., декабрь. А. Русов – «Осада и взятие Очакова», сс. 547–598.

⁸ П. Короленко, «Азовцы», «Киев[ская] Стар[ина]». 1891, т. XXXIII, с. 62.

⁹ Петров, т. II, с. 81.

коли 30 запорозьких дубов підійшли знизу Дністра¹⁰. 19 жовтня Головатий ввійшов у Кілійське гирло, а 22 флотилія Рибаса в Сулинське. 7 листопада обидві з'єдналися у Тульчі і захопили замок. 14-го захоплено Ісакчу. Реляція не згадує задунайських запорожців, хоч всі події відбуваються в дельті Дуная¹¹.

Коли ми пригадаємо тут документ, що надрукував П. Короленко в статті «Азовцы»¹², ясно буде, що тоді задунайці з кошовим (може наказним) Грицьком Тараном в кількості 42 тис. вже знаходилися в складі військ Абдула-паші¹³. Далі ми дознаємося, що це згадувався напевне Бралоївський відділ турецьких військ, де ми пізніше і знайдемо задунайців. Більш менш напевне, що в той період Запорожці розташовувалися невеличкими ватагами (по декілька куренів) між Ізмаїлом та Сілістрією. Тепер ми на декілька хвилин кинемо студіювати книгу Петрова «Вторая Турецкая Война 1787–1797 р.» і подивимось в монографію Орлова «Штурм Измаила»¹⁴.

Начерк штурма не згадує імені запорожців, і коли ми далі читаємо документи реляцій. Їх бачимо. «Ведомость, сколько истреблено каких судов военных по 27 ноября прошлого 1790 года»¹⁵ має – «21 ноября под Измаилом лодок Запорожских 6. 23 ноября лодок Запорожских 4».

Друга «Ведомость сколько взято и потоплено артиллерий по 27 ноября пришлого 1790 года» має теж цікаву цифру: «На запорожских лодках 10 пушек»¹⁶. Порівняємо останні відомості і тоді ясно, що на кожному човні (дуб) було по 1 гарматі. Звичайно запорожці мали 50 чоловік на дубу¹⁷. Тоді втрата запорожців в бою 21 та 23 листопада, коли провадилась облога Ізмаїлу, досягає кількості 500 чоловік. Ця цифра досить правдоподібна. Генерал Суворов в реляції 18 грудня рахує кількість турецької армії в Ізмаїлі до 30 тисяч¹⁸, але Орлов подав документи з «Военно-Ученого» архіву головного штабу, де кількість турецького війська зазначена з турецьких джерел 9 тисяч, а з озброєними татарами, ізмаїльськими та чілійськими мешканцями до 16 тисяч¹⁹. Серед цього війська в реєстрі названо «липканы» – може некрасовці-липовани, а може почасти мішали з ними і запорожців. Кількість зазначена 100 з одного та 500 з другого документа.

¹⁰ Там само, с. 84.

¹¹ Там само, с. 154–157.

¹² «Киев[ская] Стар[ина]», 1891.

¹³ Рейс-Еффанді-Ксаїд-Абдулла підписав мирний трактат Туреччини з Росією в Ясах 29 грудня 1791 р.

¹⁴ Н. Орлов. Штурм Измаила Суворовым в 1790 г., П., 1879 г., С. 197.

¹⁵ Там само, с. 125.

¹⁶ Там само, с. 126.

¹⁷ Збірник Історичної Секції У[країнської] А[кадемії] Н[аук] за 1927 р., с. 66.

¹⁸ Орлов, с. 150.

¹⁹ Там само, сс. 134–135.

Петров²⁰ і Орлов²¹ наводять цікаву звістку, що турки знали про призначення штурму на 11 грудня од чорноморських козаків, які втікли до турок з російського стану. Козаки втікли до Ізмаїлу в ніч на 11 грудня, за декілька годин до початку штурму.

Російського війська взяло участь в штурмі 31 тисяча²², із них 4300 чорноморських козаків²³. Ланжерон, як самовидець, свідчить, що чорноморці в авангарді з боку Дуная не хотіли висідати першими і попереду себе пустили регулярну піхоту²⁴. Себто серед чорноморців було якесь хвилювання, непевність і зносини з ізмаїльською залогою²⁵. Це вдруже нагадує на присутність в Ізмаїлі хоч і невеличкої кількості задунайських запорожців. Почасти сам автор нагадує причину: «Под Измаилом собралось много посторонних офицеров и знатных иностранцев (они группировались преимущественно на флотилии), наехавших отовсюду в армию и жаждавших отличий, славы или сильных ощущений»²⁶. Чорноморці, колишні запорожці, були добре знайомі з такими картинами на Дунаї 1771–1774 р., коли теж ці змагання на крові козаків зробити собі кар'єру викликали цілі бунти²⁷. І ось дехто з козаків втікали до Ізмаїлу.

Ізмаїл узято. Суворов дав місто на 3 дні грабування солдатам. Гинули навіть жінки й діти, трупом полягла вся людність 36 тисяч. Солдати убивали і грабували. Полонених 7 тисяч через Бендери надсилали на Миколаїв і Ланжерон каже, що жахливі картини цього шляху перебільшують різанину мирної людності в Ізмаїлі. Де був Задунайський Кош в той час? Документ, що надрукував П. Короленко, свідчить, що 1790 р. запорожці з Грицьком Тараном були в армії Абдула-паші²⁸. Рейс-Ефенді-Абдула 1790 р. в Сістові на Дунаї підписує трактат Туреччини з Австрією. З 1 липня 1791 р. в Галаці в його «ставке» з Росією прелімінарні умови, а 28 грудня 1791 р. в Ясах трактат з Росією. Галац названо «ставкою» Рейс-Ефенді-Абдули²⁹.

Один документ свідчить про деякі рештки задунайських запорожців на низу Георгієвського (як звали Запорожці) Свято-Юрського гирла Дуная: 28 грудня 1790 р. з боку Габадага на Ізмаїл вийшов запорожець Степан

²⁰ Петров т. II, с. 181.

²¹ Орлов, сс. 59–60.

²² Орлов, с. 52.

²³ Орлов, с. 53.

²⁴ Орлов, с. 73, примітка з рукопису Ланжерона.

²⁵ Свідотство Ланжерона підтверджує теж Smitt в книзі *Der sturm von Izmail*, Wilna, 1830, с. 337.

²⁶ Орлов, с. 58.

²⁷ «Запорозькі бунти Дунайців в 1771–1774 р.», науковий Збір[ник] Історич[ної] Секції У[країнської] А[кадемії] Н[аук] за рік 1927, с. 70.

²⁸ «Азовцы», «Киев[ская] Стар[ина]», 1891 р.

²⁹ Петров, т. II, с. 236.

Губа³⁰. 3–4 червня 1791 р. Кутузов (комендант тоді в російському Ізмаїлі) робить наступ на Бабадаг за Дунай. Реляція згадує тут турок і татар³¹. 1811 р. Кутузов за часи листування з великим візирем Ахметом з приводу початку переговорів про мирні умови нагадує знайомство з Ахмет-папою за 20 років до того³². Він згадував Базарджик 1791 р., де Ахмет-Назир був на чолі турок і татар. Як ми довідуємося з документів архіву 1805 р. Ахмет-Назирові підлягали татари і запорожці³³. Тоді припустимо, що 1790–1791 рр. Кош Задунайський вже був у Сейменах коло Гирсова, деяка частина запорожців була ще коло Базарджика в підлеглості Ахмет-Назира, з чоловік 500 загинуло в Ізмаїлі³⁴. Таким чином можна вважати Кош в Сейменах з 1790-го до 1805 р. Досить натурально перебування Коша деякий час до 1790 р. на Георгієвським (Свято-Юрським) гирлі Дуная, а 1805 рік після невдалої боротьби між Назир-Ахмедом Браїловським та Черкесшли-оглу Рушукським, коли татари і запорожці не дістали перемоги над яничарами, Кош перейшов на свою колишню оселю на низу Дуная.

Війна 1806–1812 рр.

2-м параграфом Яського трактату ріка Дністро стала кордоном між Росією та Туреччиною. Ізмаїл, Кілія та деякі оселі на низу Дуная (Вилков, Кислиця) знову зробились притулком для запорожців. Війна 1806–1812 рр. вже захопила тут не менш як дві тисячі запорожців на лівому березі нижнього Дуная. Кош і більшість товариства було на островах дельти Дуная та в Добруджі до Тульчи і Бабадага.

Офіційний історіограф того часу Михайлоський-Данилевський описав війну 1806–1812 рр. з реляцій та інших документальних джерел³⁵. Критичної аналізи подій не можна шукати в такому творі; іноді перекалічено і фактичні дані, в чому ми переконуємося, коли подивимось на численні замітки історика Н. К. Шілдера на двох томах цієї книги³⁶. Н. Дубровин на початку 1860 років перевірів документальну сторону і приклав трохи критичної аналізи в своїй праці «Матеріяли для історії царствования имп. Александра I»³⁷.

³⁰ Орлов, с. 188

³¹ Петров, т. II, с. 212

³² Михайловский-Данилевский «Описание Турецкой войны» 1806–1812 г., ч. II, СПб., 1843 г., с. 167.

³³ Архив Новорос[ийского] Ген[ерал]-губ[ернатора] по військов[ій] частині 1805 р.

³⁴ Список забитих турецьких начальників в російській реляції зазначає «Ходжи-Гян Касап Баши» – здається тут турецька назва козацького отамана (Орлов, с. 184). Історія України 37

³⁵ «Описание Турецкой войны с 1806 до 1812 г.» по высоч[айшему] повел[ению] очиненное Михайловским-Даниловским, СПб., 1843, ч. I, с. 277.

³⁶ Бібліотека Н. К. Шілдера поділена була на дві частини – одна до Петербурзької публічної бібліотеки, а друга (4,5 тисячі томів) до Одеського університету (тепер переховується в Одеськ[ій] центр[альній] наук[овій] бібліотеці). На Одеськім примірнику Шільдер зробив багато критичних заміток.

³⁷ Н. Дубровин «Матеріяли для істор[ического] царствов[ания] имп[ератора] Алекс[андра] I», «Военный Сборник», 1864 р., № 4–9, 1866 р., № 1–8.

З мемуарної літератури до цієї доби попереду всього треба віднести Ланджерона, потім «Записки о турецкой войне 1808–1812 г.» Мартоса та «Записки Енгельгарда».

Мемуарна література має цікавий документ в рукопису Ланжерона, який ми згадували і за часи Ізмаїлу. Рукопис має назву: «Journal des campagnes faites au service de la Russie, par le comte de Langeron». Мемуари написано за добу Ізмаїла року 1796, а за 1806–1808 р. і далі 1824 р. Оригінал всіх Mémoires переховується в Парижі, а копія належала історику Н. К. Шільдеру 1806–1812 р. Надруковано російською мовою 1907 р.³⁸ На цих працях досить спинитись, щоб виявити документальні джерела до війни 1806–1812 р.

На початку Бесарабію і Молдавію було окуповано без оголошення війни. 2 серпня 1806 р. Росія підписує мирний трактат з Францією і гарантує цілість і незалежність Туреччини (l'intégrité et l'indépendance); на підставі цього Порта змінила господарів Молдовії і Валахії з російською орієнтацією – Мурузі та Іпсиланті і тим подала зачіпку до окупації, несподіваної зовсім. Російська армія на Дністрі тільки чекала наказу³⁹. Бендери, Акерман, Кілія та взагалі Бесарабія та Молдавія захоплені були без жодної війни. Ахмет-Назир з татарами і запорожцями затримали наступ армії Міхельсона перед Браїловим, а Пехливан перед Ізмаїлом⁴⁰. 18 грудня Міхельсон приїхав до Бухаресту⁴¹. 28 грудня корпус Мейендорфа невдало атакував Ізмаїл і посунувся назад на Рені і Фальчи, а відділ Засса на Кілію. В лютому Пехливан допомагає татарам вийти на Буджаку й Туреччину і 10 лютого його військо коло с. Табак (по дорозі Ізмаїл-Бендери) з цією метою атакує навіть російське військо⁴². Татари кинули свої оселі і через Ізмаїл переїхали за Дунай, частиною збільшивши турецькі сили в Ізмаїлі.

Для запорозьких осель в Бесарабії та Молдавії, що війна несподівано захопила і відрізала од Коша за Дунаєм, стало руба питання чи йти з татарами за Дунай, чи лишатися тут. Коломієць оповідає, як втікачі за Дунай посувалися поступово попереду російської армії: «ми не втечемо, а він не дожене»⁴³. До Міхельсона прийшла делегація од запорожців (здається тільки з лівого берега Дунаю) Согутчевського, Чернося та Цаганки з пропозицією визнати права Запорозького війська в Бесарабії та Молдовії і за те взяти участь в війні. Момент був такий, коли сам

³⁸ Е. Каменский «Записки гр. Ланжерона. Война с Турцией 1806–1812 г.г.» «Русск[ая] Старина», 1907 р., VI–VIII.

³⁹ Дубровин, «Материалы», гл. I, «Воен[ный] Сборн[ик]», т. XX–VI, сс. 208–209, Михайловский-Данилевский, ч. I, сс. 12–27.

⁴⁰ Записки Ланжерона, «Рус[ская] Стар[ина]», 1907, июнь, с. 584.

⁴¹ Там само, с. 589.

⁴² Там само, с. 608; Дубровин, с. 231.

⁴³ Ф. Кондратович (Вовк), «Задун[айская] Сечь», «Киев[ская] Стар[ина]», 1883 г.

Міхельсон вживав усякі заходи збільшувати свої сили. Рескрипт Олександра I од 12 жовтня 1806 р. надавав Міхельсонові необмежені права⁴⁴. 18 лютого Міхельсон видає свого Маніфеста про утворення Усть-Дунайського запорозького війська. Михайло-Данилевський не згадує навіть назви маніфеста, а обмежується глухою звісткою: «Михельсон пригласил в нашу службу Запорожцев, рассеянных в Молдавии, Валахии, Бессарабии и за Дунаем, обещая по окончании войны поселить их в России, предоставив им различные выгоды, а вооружившихся против нас и взятым военною рукою угрожал смертью»⁴⁵. Маніфест своєю формою робив вже вплив добрий. Дніпровську Січ 1775 р. скасовано маніфестом Катерини II, запорозьку Січ на Дунаї утворив маніфест Міхельсона «Под названием войска Усть-Дунайского, Буджацкого, котрого основание и строение по примеру войска бывшего Запорожского»⁴⁶. З останніх слів маніфесту: «Кто не последует сему приказу и окажет... и будет взят военною рукою в войсках неприятельских» нагадує утікання до Туреччини за Дунай, як пригадує Ланжерон. Михайловський-Данилевський пише: «В непродолжительном времени явились из Браилова в наш лагерь под Измаилом 130 некрасовцев; через несколько месяцев число их возросло до 1150 человек. Михельсон ходатайствовал также о возобновлении на Дунае Запорожской Сечи, но представление его не было утверждено из опасения поощрить побег в Сечь из пограничных селений южной России»⁴⁷. Як видно річ взагалі йде цілком про Запорожців, теж свідчать і одеські архівні документи⁴⁸.

В Петербурзі маніфест стрінув незадоволення вищої влади. Цей документ зарахували як *lapsus linguae* головнокомандувача. 20 липня Олександр I пише рескрипта до Міхельсона з забороною припинити утворення Січі на Дунаї та наказом вжити заходів розшукати втікачів, що втікли з херсонського степу на чутки про Січ до Молдавії⁴⁹.

Напевне можна висловитись за думку, що тільки 130 запорожців із Браїлова могли бути із козаків задунайських, а інша 1000 може бути із мешканців лівого берега Дунаю.

Кош натурально був на той час в Браїлові, де Ахмет-Назир сидів з татарським та запорозьким військом, що звичайно підлягали йому коло 1805 р., а Некрасовці належали до команди Пехливана, як свідчить М. Чайковський. Ланжерон не минає примітити Некрасовців в армії Пехливана

⁴⁴ Михайловский-Данилевский, с. 12.

⁴⁵ Михайловский-Данилевский, ч. I, с. 31.

⁴⁶ Копія тексту маніфесту в архіві «Новорос[сийского] і Бес[сарабского] Ген[ерал]-губ[ернатора] по повоен[ной] Части», 1828 р., спр. № 2.

⁴⁷ Михайловский-Данилевский, ч. I, с. 31.

⁴⁸ Архів Новорос[сийского] і Бес[сарабского] Ген[ерал]-губ[ернатора] по повоен[ной] части, 1807 р., спр. № 2: «О переселении Буджацкого войска казаков в Черноморское».

⁴⁹ «Рус[ская] Стар[ина]», 1900, кн. II стор. 768.

всього 250 чоловік і підтверджує, що вони не переходили та й вороже ставились до переходу на російський бік⁵⁰. Скасування Усть-Дунайського війська не описувано ні одним з істориків. Ніби його і не було ніколи. За період 1808–1812 рр. ні разу не згадується імені запорожців, хоч описано капітуляцію Браїлова, де був Ахмед-Назир, та кінець війни, коли Ахмед-Назир був на чолі турецької армії великим візиром⁵¹. Архівні документи свідчать, що 55 запорожців не пішли з турками за Дунай, а після капітуляції умовилися приєднатися до чорноморців на Кубань (Арх. ново рос. ген.-губ. по воен. части 1810 р.).

Територія осель запорожців постраждала за цей другий період, коли військові події не дозволяли зібратись з силами, залікували свої втрати осель лівого берегу Дунаю. Із війни 1806–1812 рр. Задунайський Кош вийшов з території, що обмежувалася тільки дельтою Дунаю, зовсім порушеним господарством і зменшеною людністю. Але ж налічував 7 000 козаків озброєних.

Війна 1828–1829 рр. рішила долю Дунайського Запорожжя. Російська воєнна література дала два огляди – Лук'яновича 1844 р.⁵² та Епанчина 1905 р.⁵³ За часи царювання Миколи I не можна було написати історію цієї війни, окрім панегірика, до того ж дослід Лук'яновича не повний. Одночасно в Берліні друкується критичний нарис війни 1828–1829 рр., що написав відомий Мольтке. Книга його вийшла з друку 1845 р.⁵⁴; зрозуміла річ, що книгу Мольтке не було перекладено на російську мову за царювання Миколи I. Війна 1854–1856 рр. зацікавила книгою Мольтке європейські політичні і воєнно-вчені кола. 1854 р. книга друкується французькою мовою в Парижі⁵⁵. Війна 1877–78 рр. викликала нове зацікавлення книгою і її вдруге надруковано було в Берліні⁵⁶. Історик Н. К. Шільдер зробив переклад на російську мову і видав у додаток до

⁵⁰ «Записки», «Рус[ской] Стар[ины]», 1907, кн. VI, с. 614–615.

⁵¹ В. Дубровин, гл. XVII, Мих[айловский]-Данил[евский] про невдалий штурм Браїлова (ч. I, с. 159–167) 19 квітня та капітуляцію 21 листопада 1809 р. (ч. I, с. 241).

⁵² Лук'янович, «Описание Турецкой войны 1828 и 1829 г.г.», 4 части, С. Петербург, 1844.

⁵³ Карл Бернгард Мольтке, 1800–1891, начальник пруського, згодом германського генерального штабу, організатор армії, склав плани війни 1866 і 1870–1871 рр.

⁵⁴ Der Russisch-Türkische Feldzug in der Europäischen Türkei 1828 und 1829 dargestellt Freiherr von Moltke. Berlin, 1845.

⁵⁵ Compagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829. Traduit de l'allemand du Colonel Baron de Moltke par Demmler, Professeur à l'école imperial d'état-major. Paris, 1854.

⁵⁶ Стаття «Moltke's, Werk über den Russische-Türkischen Feldzug 1828–1829». Berlin 1877 в журналі «Deutsche Rundschau» надавала значення книзі воєнно-наукової європейської критики. Історія України 38

Мольтке 1836–1839 рр. перебував за інструктора в Туреччині і студював події війни 1828–1829 рр. на Дунаї, навіть зробив топографічні мапи інструментальною знімкою на місцях.

«Инженерного журнала» 1883 р.⁵⁷ Шільдер доповнив примітками і цілим розділом з запискою плану війни 1828 р., що склав Жоміні⁵⁸.

Мольтке подав начерк організації турецької армії. Яничарські заклоти 1808 і 1826 рр. нам цікаві, щоб виявити участь задунайських запорожців у внутрішніх справах Туреччини. Організація нового війська і скасування яничар 1828 р. нагадували можливість змін і в стані війська запорозького. Після 1826 р. в Туреччині і після скасування яничар лишилися ще невеличкі організації (сіпаї, тимарли) поселених військ, що службу правили за земельний лен. Споквола новий європейський тип війська (низам із рекрутських наборів) запанував і запорозька військова організація в недалекому майбутньому мусила поділити участь яничар, або перетворитися на державну національно-автономну одиницю, для чого їй бракувало колонізаційної сили. Мольтке подав начерк театру війни, де нижній Дунай, через географічні умови, грає велику роль і Запорожжя опинилось 1828 р. між Туреччиною і Росією, як між ковадлом та обухом. Н. К. Шільдер зібрав велику силу архівного матеріалу до історії війни 1828–1829 рр., але історію війни цієї з ним склав вже після смерті Шільдера Н. Епанчин, який у передмові ставить на чолі друкованих джерел книгу Мольтке: Мольтке був єдиний історик, якому відчинені турецькі архіви⁵⁹. Мольтке каже: «Запорозькі козаки вийшли в Добруджу з приводу релігійних непорозумінь, за царювання Катерини II. Вони залюднювали землі на нижньому Дунаї, промишляли рибальством і зробили Туреччині великі послуги у всіх війнах її з Росією»⁶⁰. Епанчин поширює ці загальні висновки. Він згадує листування начальника головного штабу Дібіча з Кисельовим⁶¹ з приводу розроблення плану війни на випадок наступу за Дунай на Варну та Шумлу, а тоді численні сили запорожців загрожували комунікаціям армії. Дібіч висовував проєкта або знищи[т]и («истребить») або преселить в російські межі. Кисельов 17 серпня 1826 р. подає відомості дуже загального змісту. Запорожці мешкають навколо Тульчі, Сакчі і Бабадага. Кількість їх за Дунаєм 7 000 козаків. Коли в серпні 1809 р. князь Прозоровський перейшов Дунай, запорожці частиною посунулися на Варну, а деякі засіли в лісах між Мачином, Сакчею і Бабадагом, звідтіля нападали на російські комунікації. Кисельов приписує невдалому розпорядженню Каменського (що заступив

⁵⁷ «Русско-Турецкая кампания в Европейской Турции 1828 и 1829 годов» сочинение Мольтке, перевел Н. Шильдер, СПб., 1883, ч. I, с. 357, ч. II, с. 282.

⁵⁸ Жоміні вважали знавцем війн доби французької революції; був він за консультанта всіх планів війни 1814–1815 років, коли він перекинувся з боку Наполеона на бік Олександра I. Відомий військовий історик (французькою мовою) написав історію війн доби революції (*Histoire des gerres de la Revolution*).

⁵⁹ Н. Епанчин «Очерк похода 1829 г. в Европейской Турции», часть I, СПб., 1905 г., с. 4 (ч. II, СПб., 1906, ч. III, СПб., 1907 р.).

⁶⁰ Мольтке, ч. I, с. 85.

⁶¹ З одеських матеріалів – і з Воронцовим. Далі і сам Епанчин згадує дописи Воронцова, де той писав про кошового Мороза, який має необмежений авторитет.

Прозоровського) палити оселі Руцукського санджака – причину партизанської війни⁶². Кисельов подає думку дати запорожцям отамана, обраного під впливом російського начальства⁶³.

Документ дуже цікавий. На ньому треба зупинитись. Кисельов, начальник штабу 2-ої армії (південної), листувався з Тучковим, посилав свого ад'ютанта Муханова за Дунай. Гладкого обрано на кошового 1 січня 1827 р. Тучков підтримує проекта переселити Запорожців в російські межі. Воронцов прямо писав: «Мы имеем в Бессарабии и Одессе таких людей, кои пользуются большим влиянием на турецких запорожцев и посредством которых правительство [желает] теперь более и более возвратит их в Россию, в чем можно ожидать вящего успеха, если представления мои о настоящем предмете будут утверждены высшей властью». Мольтке вважає Тучкова, коменданта Ізмаїла, за причиною згоди: «Цей сприятливий результат досягнутий був переважно розумними змаганнями Тучкова, який ласкавим звичаєм придбав довір'я цих козаків»⁶⁴. Мала чи ні який вплив російська влада на обрання Гладкого на кошового дізнатись не можна. Біографія його, що написана сином, трохи нагадує думку Кисельова – Гладкий дуже старався поступово готовити Кош до переходу на бік Росії⁶⁵. Припустимо деякий вплив на обрання Гладкого Тучков робив через своїх агентів і через те, що Запорожці щодня привозили рибу на продаж в Ізмаїл. Єпископ Дмитро Сулима впливав через запорозького архімандрита Філярета. Ів. Ліпранді (генерального штабу полковник, більш відомий в літературі як знайомий поета Пушкіна) провадив розвідки через колишніх Усть-Буджацьких Запорожців⁶⁶, а ад'ютант Кисельова Муханов помандрував навіть за Дунай в грудні 1827 р., в січні і липні 1828 р. За три місяці він дістав більш поширені відомості: Запорожців дома лишилося тільки близько 1000 чоловік, 500 в Дунайській флотилії, 200 взяли турки до складу якогось кінного полку, багато надіслано в експедицію проти греків в Морею та наприкінці 1827 р. закликано турками на роботи по дунайських фортецях. Запорожжя ослабло на людність. Цікава характеристика Гладкого Мухановим в листі до Кисельова: «Нынешний кошевой запорожцев Гладкой, равнявшийся преимуществом двухбунчужному паше, человек безграмотный, грубый и ничтожный, хотя и не без лукавства, свойственного народу, с которого время, образ жизни и самовластное иго Порты сгладили отличные и воинственные черты прежних наших днепровских запорожцев»⁶⁷.

⁶² Епанич, ч. I, с. 132.

⁶³ Там само, с. 133.

⁶⁴ Мольтке, ч. I, с. 86.

⁶⁵ Біографія, «Руск[ая] Стар[ина]» 1881 р.

⁶⁶ Надруковано книгою «Некоторые сведения о правом берегу Дуная, собранные в 1826 г.», СПб., 1827 (тепер бібліографічна рідкість).

⁶⁷ Епанчин, ч. I, с. 135.

Особисте знайомство Муханова з Гладким добре підтверджується такою характеристикою. Гладкий «не без лукавства» очевидячки провадив дипломатичні перемови.

Посередником угоди на перехід задунайських запорожців 1828 р. на бік Росії Мольтке вважає Сергія Тучкова⁶⁸, градоначальника Ізмаїла за весь час попередній до неї 1810–1828 рр. Знайомство Тучкова з запорожцями почалося з 1809 р., коли Тучков з відділом війська армії Багратіона знаходиться на дельті Дунаю, точнісінько мовити, на самих запорозьких оселях⁶⁹. 21 листопаду 1809 р. капітуляція Браїлова. Головнокомандувач Багратіон повідомляє листом 20 січня 1810 р. дюкаде-Рішельє: «В продолжение последней блокады Браилова и по покорении сей крепости, некоторые из находившихся там в звании запорожцев, уклонились от турков и явились к нам добровольно не взирая, что по капитуляции, заключенной о сдаче нам Браилова, могли они совокупно с турками следовать в пределы Порты Оттоманской. Число таких людей простирается до пятидесяти пяти человек – все они изъявили желание вступить в Черноморское казачье войско»⁷⁰. Далі ми довідуємося із доповіді Ізмаїльського коменданта, що Сергій Тучков клопотався їх пересунути через Одесу на Кубань. Список свідчить про велику силу хворих: 7 померло на початку 1810 р. на Дунаї, 3 в Акермані та Одесі в шпиталі, три притягнені були до суда, бо в них пізнали чорноморців, які за часи блокади Браїлова утікли до турок. З Тирасполя виїхало на Кубань 36 чоловік за вартою військовою. 21 вересня 1810 р. Чорноморський отаман Буджак повідомляв Рішельє, що тільки 27 чоловік досталися на Кубань, а останні померли (25) та засуджені (3). Очевидячки стан Запорожців в Браїлові був тяжкий на хворости та харчування за часи блокади. Тучков почав зносити може через таких чорноморців, що туди ж утікали, але не засуджений Ігнат Щербина, а напевно то був Демко Чорнобай, а напевно то був Демко Чорнобай, що приймає участь в делегації до Міхельсона 18 лютого 1807 р., а в списку Браїловських 55 Запорожців знову бачимо його на Кубані, а в 1828 р. він знову як значковий товариш колишніх Усть-Буджацьких запорожців клопотався за відродження війська. Участь Тучкова в зносинах з задунайськими запорожцями підтверджують як архівні документи, рівно і друковані⁷¹. Мольтке знав запорожців з турецьких джерел і замітки його з іменем Тучкова має ще більшу вартість, а ім'я Демка Чорнобая серед Браїловських запорожців одчиняє невеличке віконце на зв'язки Тучкова з

⁶⁸ Мольтке (переклад Шільцера), ч. I.

⁶⁹ Михайловский-Данилевский, ч. II

⁷⁰ Арх[ив] новорос[сийского] ген[ерал] губ[ернатора] по воен[ной] Части, 1810 р., спр. № 3 «О запорожцах, поступивших из Молдавской армии».

⁷¹ Біографія Осипа Гладкого, «Рус[ская] Стар[ина]» 1881 р. 6 Записки Павла Тучкова (небіж Сергія) «Рус[ская] Стар[ина]».

ними за 1809 рік. Мольтке дивиться на війну 1828–1829 рр., як на спосіб з боку Миколи I поліпшити свої династичні справи – «отклонить неудовольствие военной аристократии» (після повстання декабристів)⁷². Шільцер вважає висновок цей помилковим (може з цензурних умов), але за нього те, що лист Дібіча до Воронцова з першими звітками щодо плану майбутньої війни, написаний був через три дні після смертної кари декабристів. Ланжерон склав плана 6 травня 1826 р. Дібіч остаточно 12 листопаду. Напрямок операції (операційна лінія) накреслений був на нижній Дунай – Адріанополь⁷³. Запорозька територія грала тут безперечно велику роль і Січ мусила прийняти на себе долю ковадла під молотами двох ворожих між собою держав – Росії та Туреччини. Напередодні початку війни, 13 квітня 1828 р., Жоміні⁷⁴ склав нов[ий] проект плану, але і в ньому один з варіантів головного напрямку з переправою коло Ізмаїла зачіпив територію Запорозжя (Ізмаїл-Вазарджик)⁷⁵.

Перехід запорожців на російський бік Мольтке зазначає з помилковою датою: «Отаман Гладкий і з ним разом всі козаки взяли 27 травня (8-го червня) в Ізмаїлі сторону Росії». Теж помилково подає дату переходу Епанчин на 26 травня, коли запорожці прийшли на 40 дубах⁷⁶.

Ціла низка архівних документів, та й біографія Гладкого, свідчить, що ця подія зробилась в ніч на 9 травня. 27 травня III корпус російської Історія України 35 армії перейшов Дунай. Біографія Гладкого (очевидячки з його оповідання) запевняє, що й місце переправи (Троянів вал поблизу Сатунова) розшукав Гладкий. Це досить правдоподібно. Мольтке висловився так: «при переправі через Дунай 27 травня допомога запорозьких козаків являла питання великої вартості». Запорозжці на своїх дубах перевезли цілу бригаду єгерів із Ізмаїла, висадили її на правий берег за очеретами, відкіля єгери рушили на турецькі фортечки, захопили їх і турецький корпус 12 тис. чоловік розбігся і відчинив шлях далі на Базарджик⁷⁷.

28 травня Микола I переїхав Дунай на дубі, де рулевим був Гладкий, а на веслах були курінні. Мольтке цей епізод мінає в своїй книзі і Шільдер додає його з книги Локруа⁷⁸.

Епізод підтверджує Епанчин і автор біографії, син Гладкого Василь. Локруа додає: «три тижні тому як запорожці були лютими ворогами». Нема де правди дійти – Гладкий не добре віддячив Туреччині, за 50 років

⁷² Мольтке, ч. I, с. 16–17.

⁷³ Епанчин, ч. I, с. 168.

⁷⁴ Жоміні, швейцарець, приймав участь в армії французької революції, з 1814 р. на російській службі.

⁷⁵ Мольтке, ч. I, с. 215.

⁷⁶ Мольтке, ч. I, с. 85.

⁷⁷ Мольтке, ч. I, с. 86.

⁷⁸ Lacroix P. L'histoire de la vie et du règne de Nicolas I.

притулку запорожців на її території, спадщини дніпровського Запорожжя. Хоч Локруа і свідчить, що запорожці (курінні на веслах) мали дуже патріотичний (з погляду Миколи I) настрій тоді, але записки Тучкова розповідають інше – великий натовп, чоловік з 300 Запорожців, привітали Сергія Тучкова. Гладкий робив кар'єру, запорожці дивились тільки на реальні наслідки угоди з Тучковим – не згубити свого права козака «запорожского звання», як вони говорили тоді.

9 травня 1828 р. відбилося на воєнних істориках одною фразою. А в житті козаччини був день останній. Історики більш звернули уваги на перевіз Миколи I в човні кошового Гладкого, ніж на самий факт переходу запорожців з Туреччини. Запорожці приймали участь в облозі Сілістрії, зберігали мости на Дунаю. Після війни за 1837–1852 рр. під назвою Азовців стережуть східний берег Чорного моря, а після того їх розпорошили за Кубань, помішали з іншими оселями і нівеллія скінчилася. За період 1837–1852 рр. Яків Герасимович Кухаренко склав журналу військових подій колишніх запорожців, цей журнал заховався в архівних паперах і ним ми скінчимо низку звісток воєнної історії щодо подій задунайців.

Записки Кухаренка і їх додаток, журнал, написано, як за звичайно в офіційнім листуванні, російською мовою. В історичній літературі, в працях Потто і Дубровина з історії кавказької війни, можна стрінути тільки загальні звістки. М. Чайковський згадує в своїх записках й оповіданні Карагарманця 1841 р. на Дунаї. Тінь козацького права зблідла, як козаки не стали воєнною необхідністю. Разом з нею і вмирало Азовське військо. Року 1852 Кухаренко останній дав* в офіційнім листуванні («Записка») нагадував урядові [про] запорозькі права та послуги їх Росії 1828 та 1831–1852 рр.⁷⁹.

⁷⁹ Кухаренко домогався приєднати до азовців 6 сіл, де було багато колишніх емігрантів з-за Дунаю (Темрюк та інші), 35 тис. десятин землі, право обирати станичного (курінного) отамана, замість блакитного кольору на козацькому одязу випушки мати оранжово-блакитні (або жовто-блакитні) кольори і поліпшити економічний стан колишніх запорожців.

Журнал Кухаренка
Військових подій азовців, колишніх запорожців,
на східному березі Чорного моря 1837–1852 рр.

1838 р.	14 березня	Одна черкеська галера, біля уст р. Бенба, після упертого бою, розбита була, втоплена з її екіпажем.
«	13 квітня	В бою на суходолі за часи захоплення фортечки Сочі.
«	31 квітня	В бою на морі з черкеською галерою, що захоплена була з 21 чол. екіпажу.
«	12 травня	В бою на суходолі на р. Туапсе, де форт Вельяминовский.
«	31 травня	В бою на суходолі, коли флотські екіпажі викинуто бурєю на черкеський берег коло форта Вельяминовського.
«	10 липня	Коли вдруге захоплено на р. Шапсуго форт Тенгинський.
«	12 вересня	В бою на суходолі і з боку моря, коли захоплено було Цемес.
1839 р.	3 травня	В бою на суходолі і з боку моря, коли захоплено було Субаші (форт Голованський).
«	7 липня	В бою на суходолі, коли будували на Субашах форт Голованський.
«	20 вересня	На суходолі, коли черкеси атакували форт Новачинський.
«	8 жовтня	Захоплено турецьку кочерму після бою з екіпажем і чотирма (кочергами) на морі.
«	25 жовтня	Захоплено турецьку качерму після стрілянини з її екіпажем на морі.
«	25 листопаду	Спасіння козаками на морі 8 чол. екіпажа з розбитого купецького руського корабля «св. Николай» коло миса Геленджицької бухти.
1840 р.	14, 15, 16 березня	В бою на суходолі і з боку моря, коли горці атакували форт Новачинський.
«	31 грудня	В бою коло форта Новачинського в лісі.
1841 р.	28, 29, 30, 31 березня – 1, 2, 3, 4, 5 квітня	В бою з горцями коло форта Новачинського.
«	27 квітня	В бою на морі з чотирма черкеськими галерами, із яких одну захопили козаки.
«	28 квітня	В бою на морі з турецькою кочермою, що пристала до черкеського берега. Кочерму розбито, екіпаж тікав до черкесів.

- « 3 травня В бою на морі з горцями, захоплено на галері 37 горців озброєних.
- « 22 серпня В бою на морі з черкеськими галерами, одна захоплена була з 21 чол. озброєних.
- « 8, 9, 10 жовтня В бою з боку моря, щоб звільнити шлях (вдовж моря) війську, що йшло од форта св. Духа на форт Новачинський.
- 1842 р.** 21 березня Десант в бою козаків з горцями, коли спалено було турецький корабель з контрабандою в проваллі миса Мамай.
- « 31 березня Десант в бою з горцями в проваллі Хапицай, захоплено 2 гармати і спалено турецького корабля з контрабандою.
- « 17 серпня В бою на морі з турецькою кочермою, захоплена з екіпажем.
- « 12 вересня Десант і бій козаків з горцями в проваллі Шумгай, захоплено 4 гармати, спалено 1 турецького корабля з контрабандою.
- 1843 р.** 7 січня Десант і бій козаків з горцями уст. р. Вулан, захоплено 1 гармату, спалено одного двохщоглового турецького корабля та двох малих.
- « 19 травня На морі в бою з турецькою кочермою, захоплено кочерму, 1 гармату та 31 чол. турок та черкесів.
- 1844 р.** 21 квітня В бою на морі, захоплено було 1 турецьку кочерму з товаром та екіпажем.
- « 6 червня Десант і бій з горцями в проваллі Чесаходж, спалено 2 турецькі фелюги.
- « 15 червня Десант і бій коло Хапицай, спалено кочерму з баркасом, захоплено галеру.
- « 9 липня Десант і бій коло Мезоапсе, захоплено 1 гармату, спалено двохщоглового корабля з двома баркасами.
- « 16 липня В бою з горцями, коли вони атакували форт Головинський.
- « 23 липня Десант в проваллі Дахан-Коті, бій з горцями, захоплено двохщоглового корабля.
- « 30 листопада В бою на морі, захоплено корабля з 1 гарматою та 162 чол. турок та горців.
- 1845 р.** 19 липня Десант в проваллі Макупсепі, бій з горцями, захоплено 2 гармати і спалено човна з контрабандою.
- 1846 р.** 28 листопаду В бою коло форта Головинського з горцями.
- 1847 р.** 29 вересня Спасіння в морі, коло форта Вельяминовського, 14

		турок з розбитого корабля «Марибут».
1849 р.	23 квітня	Десант і бій з горцями в проваллі Вардане, захоплено 1 гармату.
«	25 червня	Захоплено коло берега Абхазії турецькі фелюги з контрабандою.
«	9 вересня	Спасіння 16 турок з кочерми в морі, що перекинулась.
«	8 жовтня	Десант в проваллі Леупе і бій з горцями, спалено одну фелюгу з контрабандою.
«	16 грудня	Захоплено коло Сухума фелюги з контрабандою.
1850 р.	6 лютого	В бою на суходолі коло фортечки Новотроїцької в лісі, коли рубали дрова, з горцями.
«	9 травня	В бою в долині р. Вулан захоплено аул Кедняу та на річці човен.
«	21 травня	Захоплено турецького баркаса з контрабандою з 9 турками та 1 жінкою.
«	9 липня	Десант в проваллі Шуок, бій з горцями, захоплено черкеську галеру та спалено дві.
«	9 листопада	В бою, коли захоплено аула Кадош.
1851 р.	13 січня	В бою коло аулів у долині Мезабі.
«	20 січня	В бою, коли захоплено аули коло Вельяминовського (форта).
«	8 березня	Захоплено турецького баркаса з екіпажем та контрабандою.
«	6, 7, 8, 24, 25, 26 червня	В стрілянині з горцями, коли сіно косили для військ (Вельяминовського форта).
«	9 липня	В бою, коли захоплено аула в проваллі Піші.
«	30 серпня	Десант та бій в проваллі Іспок з горцями, захоплено галери.
1852 р.	11 лютого	Коло берега Абхазії, у миса Кесур захоплено корабля з фелюгою і товаром.
«	21 березня	В бою на морі з турецьким сандалом коло берега Абхазії захоплено сандала, екіпаж втік на берег. На фелюзі (сандал) знайдено 28 пудів пороху.

Я. Г. Кухаренко зробив підсумок: 61 морський та суходільний бій, захоплено гармат 14, спалено 15⁸⁰.

⁸⁰ Архів б[увшого] «Наместника Кавказского по новорос[сийскому] Столу», 1852 р., № 2 (Од[еський] краєвий істор[ичний] архів).

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ О. РЯБІНІНА-СКЛЯРЕВСЬКОГО

І Оpubліковані монографії і статті

1. Штыковая атака // Русский инвалид. – СПб., 1905 г.– № 229. – С. 8.
2. Бой роты по опыту русско-японской войны / А. Рябинин // Русский инвалид. – 1905. – № 156. – С. 3–4.
3. Бой батальона по опыту русско-японской войны / А. Рябинин // Русский инвалид. – 1905. – № 219. – С. 5–6.
4. Бой под Бенсиху // Общество ревнителей военных знаний. – СПб., 1906. – № 3. – С. 33–52.
5. На войне 1904–1905 гг. (из записок офицера действующей армии) / А. Рябинин // Братская помощь. – 1907. – № 7. – С. 32–47.
6. На войне 1904–1905 гг. (из записок офицера действующей армии) / А. Рябинин // Братская помощь. – 1907. – № 9. – С. 12–17.
7. На войне 1904–1905 гг. (из записок офицера действующей армии) / А. Рябинин // Братская помощь. – 1907. – № 10. – С. 9–15.
8. На войне 1904–1905 гг. (из записок офицера действующей армии) / А. Рябинин // Братская помощь. – 1908. – № 8. – С. 43–54.
9. На войне 1904–1905 гг. (из записок офицера действующей армии) / А. Рябинин // Братская помощь. – 1908. – № 9. – С. 55–71.
10. Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну // СПб., 1908. – 40 с.
11. Бой роты и батальона по опыту Русско-японской войны / А. Рябинин. – СПб., 1908. – 61 с.
12. На войне 1904–1905 гг. : Из записок офицера действующей армии. – О.: Тип. Акц. Южно-Русского об-ва печат. дела, 1909. – 220 с.
13. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение. Военно-историческое и тактическое исследование. – СПб., 1910. – 374 с.
14. Полевые поездки // «Разведчик». – 1910. – № 1003.– С. 39.
15. По поводу новых программ военных училищ // «Разведчик». – 1911. – 1045.
16. Программы занятий при подготовке к ночным действиям. – СПб., 1911. – 17 с.
17. Фельдшер Пайвин // Витязь. – 1911. – № 202. – С. 20-21.
18. Подготовка офицеров запаса // «Разведчик». – 1912 г. – № 1113. – С. 142-144.
19. Наполеон как полководец // Отечественная война и русское общество. – Т. III. – М.: Изд. Сытина, 1912. – С. 27-40.
20. Три века жизни русской армии с воцарения Дома Романовых // Общество ревнителей военных знаний. – СПб., 1913.– № 1. – С. 1-14.

21. Балканская война / А. Рябинин ; Общ. ревнителѣй воен. знаній. – СПб. : Эконом. типо-литографія, **1913**. – 84 с.
22. Царская семья в Крыму осенью 1913 г. // Возрождение. – **1913**. – №139. – С. 40.
23. Созидание армии // «Молодая Украина». – **1918**. – 26 мая.
24. К вопросу о казачьей армии на Украине // «Молодая Украина». – **1918**. – 3 июня.
25. Милиционная армия как система вооруженных сил в современном государстве. – Пг.: ГИЗ, **1921**. – 127 с.
26. К истории марксистского журнала «Просвещени». (Последний июльский номер 1914 г.). – Пролетарская революция. – **1923**. – №2. – С. 399-400.
27. Оккупация Бессарабии Румынией // Летопись революции. – **1924**. – №10. – С. 97-139.
28. Масони Рішел'євського ліцею // ВОКК. – **1925**. – Ч. 2-3: Секція соціально-історична. – С. 159-163.
29. Адам Мицкевич в ссылке в Одессе в 1925 г. // Былое. – **1925**. -№4. – 154-163
30. Ясы и союзная оккупация на Украине // Черная книга: Сборник статей и материалов об интервенции Антанты на Украине. – Екатеринослав.: Гостиздат Украины, **1925**. – С. 31-50.
31. Революционная работа в войсках Одесского гарнизона в 1904-5-6 гг. // Летопись революции. – **1925**. – №5-6. – С. 155-175.
32. Совет рабочих депутатов г. Одесса в 1905 г. // 1905 г. Революционное движение в Одессе и Одешине: сборник статей и воспоминаний. – Кн. I. – Одесса, **1925**. – С. 253-267.
33. З революційного українського руху 1870-х років. Одеська громада ХІХ ст. // Україна. – **1926**. – №5. – С. 117-137.
34. Запорозька козаччина і І. П. Котляревський // Україна. – **1926**. – № 2-3(7).
35. На спогад Чернігівського полку // Рух декабристів на Україні: Ювілейне видання Укрцентрархіву. – Хрк., **1926**. – С. 98-109.
36. Таємні товариства на півдні в епоху декаюрістів: масони, гетерія, філарети та вільнодумці // Рух декабристів на Україні: Ювілейне видання Укрцентрархіву. – Хрк., **1926**. – С. 117-168.
37. Українські пісні Я. Стефановича // Україна. **1926**. – Кн. 4. – С. 62-63.
38. Вірш декабриста Н. С. Бобрищева-Пушкіна // Рух декабристів на Україні: Ювілейне видання Укрцентрархіву. – Хрк., **1926**. – С. 116.
39. Запорозькі бунти дунайців 1771–1774 рр. і початок Задунайського Коша // Наук. зб. За рік 1927. – К., **1927**. – С. 65-83. – (Зап. Укр. Наук. Т-ва в Києві: Іст. Секція ВУАН / Під. Ред.. голови М. Грушевського; Т. XXVI).

40. З революційного українського руху 1870-х рр. в добу тимчасових генерал-губернаторів // За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початку XX ст. – Кн. I. – К., 1927. – С. 154-165.
41. З революційного руху 1870-1880-х рр.: Єлизаветградський гурток // Україна. – 1927. – №4. – С. 112-123.
42. З життя одеської Громади 1880-х років // Науковий збірник за рік 1927. – К., 1927. – Кн. 4. – С. 161-180. – (Зап. Укр. Наук. Т-ва в Києві: Іст. Секція ВУАН / Під. Ред.. голови секції М. Грушевського; Т. XXVI).
43. Київська громада 1870-х років // Україна. – 1927. – №1-2. – С. 144-162.
44. До жовтня й тепер // Червоний степ. – № 398. – 7-го вересня 1927.
45. До жовтня й тепер // Червоний степ. – № 399. – 9-го вересня 1927.
46. До жовтня й тепер // Червоний степ. – № 400. – 11-го вересня 1927.
47. До жовтня й тепер // Червоний степ. – № 401. – 14-го вересня 1927.
48. Задунайська Січ в народних переказах і письменстві // Наук. зб. За рік 1928. – С. 108-138.
49. З революційного українського руху 1860-х років. Гурток І.М. Левченка та «Колокол» Герцена // Ювілейний збірник на пошану академіка М.С. Грушевського. З нагоди шістдесятої річниці життя та сороковин наукової діяльності. – Т. 1. / ВУАН. – К., 1928. – С. 342-348.
50. Українські мотиви в поемі О.С. Пушкіна «Полтава»: (кілька дискусійних уваг до столітніх роковин поеми) // Україна. – 1928. – Кн. 1. – С. 34-56.
51. Одеський краєвий історичний архів // Архівна справа. – 1928. – Кн. 5-6. – С. 73-86.
52. До століття кінця Задунайської Січі Запорозької (1775–1828 рр.) // ВОКК. – 1929. – Ч. 4-5: Секція соціально-історична. – С. 59-64;
53. З життя Задунайської Січі // Україна. – 1929. – Кн. 34, трав.-черв. – С. 7-34.
54. Кінець Задунайської Січі // Україна. – 1929. – Кн. 36, верес. – С. 40-71.
55. Революційна Одеса 1879 року: доп. 21 та 29 жовт. 1926 р. // ВОКК. – 1929. – Ч. 4-5.
56. М.Ф. Комаров як одеський культурний діяч 1888-1913 рр. // Україна. – 1929. – Кн. 38. – С. 319-350.
57. Праця наукових дослідників цього року над матеріалами Одеського крайарху // Архівна справа. – 1929. – №11. – С. 84-85.
58. Огляд фонду Одеського генерал-губернатора 1879-1889 рр.: доп. 11 жовт. 1926 р. // ВОКК. – 1929. – Ч. 4/5. – С. 8-9. – (Протоколи засідань соціально-історичної секції).

59. Праці Одеської Центральної наукової бібліотеки Т. 1 Од. 1927. – ВОКК. – **1929**. – Ч. 4-5. – С. 151-152.
60. Рябінін-Скляревський О. [Рецензія] // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – **1929**. – Чис. 4/5. – С. 151–152. – Рец. на кн.: Праці Одеської Центральної наукової бібліотеки. Т. 1. – О., 1927.
61. З доби романтизму / О. Рябінін-Скляревський // Літ. архів. – **1930**. – № 3/4. – С. 236–251.
62. Рябінін-Скляревський О.О. Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х років // Літературний архів. – Кн.1-2. – Харків, **1930**. – С. 221-236.
63. Архів Запорозької Січі: Опис матеріалів. / Авт. Опису – О. О. Рябінін-Скляревський; авт.. передмови – М. В. Горбань; уклад. Покажч. – М. Ф. Тищенко. – К.: Археограф. Коміс. ЦАУ України, **1931**. – 167 с.
64. Михайло Коцюбинський і тарасовці // Коцюбинський: 36 статей. – Харків-Київ – **1931**. – Т.1. – С. 252-271.
65. Одесский областной исторический архив // Историк-марксист. – **1936**. – № 5. – С. 198-200.
66. Знайдено рукописи Тараса Шевченка // Чорноморська комуна. – 27.09.**1936**.
67. Доба кріпацтва на степах Одещини // Молода гвардія. – 1.07. **1936**. – С. 4.
68. Три чверті неписьмених // Молода гвардія. – 6.08.**1936**. – С. 4.
69. Наш порт у минулому // Чорноморська комуна. – 1.11.**1936**.
70. Як ставили в Одесі «Грозу» // Чорноморська комуна. – 14.04. **1937**. – С. 4.
71. Школа раніше і тепер // Чорноморська комуна. – 17.11.**1937**. – С. 4.
72. Хто засідав у міській думі. Купка домовласників, фабрикантів і крупних крамарів // Чорноморська комуна. – 4. 12.**1937** р. – С. 4.
73. Під чоботом царських держморг // Чорноморська комуна. – 8.12.**1937**. – С. 3.
74. Виборець звернувся до народного суду // Чорноморська комуна. – 11.12.**1937**. – С. 3.
75. Архів Запорозької Січі: опис матеріалів. / Авт. Опису – О.О. Рябінін-Скляревський; авт.. передмови М.В. Горбань; уклад. покажч. – М.Ф. Тищенко. – К.: Археограф. Коміс. ЦАУ України, **1931**. – 167 с.
76. Друге видання: Архів Коша Нової Запорозької Січі: опис справ 1713-1776. / Ін-т укр.. археографії; Упоряд. Л.З. Гісцова, Л.Я. Демченко. – К.: Наук. Думка, **1994**. –С. 10-161.
77. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття // Малинова Г. Л., Сапожников И. В. А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии. – О.-К.: Эталон-2. – Гратек, **2000**. – С. 83-178.

78. Херсонський гурток Русова. 1885–1889. // В. Андреев, О. Макієнко, С. Батуріна Рябінін-Скляревський та його праця «Херсонський гурток Русова, 1885–1889». – Запоріжжя : РА «Тандем–У», **2003**. – С. 14-68. – (Запорозька спадщина ; вип. 15).
79. Описание частной коллекции масонских эмблем и шифров // Капарулін Ю. З історії масонства на Півдні України : неопублікована праця О. Рябініна-Скляревського / Ю. Капарулін // Півд. архів : іст. науки. – **2009**. – Вип. 30. – С. 211–217.
80. Участь задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною // Капарулін Ю. Неопублікована праця О. Рябініна-Скляревського з історії Задунайської Січі. – Пам'ятки. – **2011**. – Т. 12. – С. 23-41.

II Рукописи та машинописи

81. Візантійці і слов'янофіли в «Славянском благотворительном обществе Кирилла и Мефодия» // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18027. – 58 арк.
82. Матеріали що до сходознавства в Одеському краєвому історичному архіві. Доповідь 12 травня 1929 р. машинопис // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 22927. – 4 арк.
83. З революційного українського руху 1870-х рр. В добі тимчасових генерал-губернаторів // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 14757. – 32 с.
84. Запорожцы, козаччина и И.П. Котляревский в 1807 г. (російський та український текст. – ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18034. – 22 с.
85. Запорозькі бунти данайців 1771-1774 рр. і початок Задунайського Коша. – ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 15043. – 50 арк.
86. Участь задунайських запорожців у війнах Росії з Туреччиною з джерел воєнної історії (стаття, 20-ті рр.. ХХ ст., рукопис та копія надрукована на машинці) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18046-18047. – 18 с.
87. Запорозькі заколоти та керуюча верства коша ХVІІІ ст. (стаття 1932 р. Оригінал та машинописна копія) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 14323-15324. – 82 та 117 с.
88. З життя громади 1871-1879 рр. // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18028. – 54 арк.
89. З революційного українського руху 1870-х рр.. (стаття, оригінал та переклад на українську мову) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18030-18031. – 10 арк.
90. З революційного українського руху 1870-80-х рр.. Єлізаветградський гурток (стаття надрукована на машинці) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18032.
91. Київська громада 1870-х рр. (стаття надрукована на машинці) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18038. – 31 арк.

92. Кінець Задунайської Січі (Розвідка. Оригінал та копія друкована на машинці 1929 р.) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18036-18037. – 151 с.
93. М. Ф. Комаров як культурник одеської доби 1888-1913 рр. (стаття, оригінал та копія друкована на машинці) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18040-18041. – 1929 р. – 50 с.
94. Короткий нарис історії Задунайського Коша // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18042. – 31 арк.
95. І.П. Котляревський і запорожці (стаття) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18035. – 8 арк.
96. Легенда и документи к Задунайской Сечи (стаття, оригінал, переклад на українську мову та машинописна копія та варіант з додатками) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 15044-15048. – 237 арк.
97. Петиції про українські кафедри 1905 року в Одеському університеті (Аркуші не вистачає) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18043. – 30 арк.
98. «Die deutschen Kolonien in Cherson und Bessarabien, Berichte der Gemeideamter uber Entstehung und Entwicklung der lutherischen Kolonien in der ersten Halfte des neunzehnten jahrshunderts» – von Georg Leibbrandt (рецензія 1926 р.) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18049. – 3 арк.
99. «Die Auswanderung aus Schwaben nach Russland 1816-1813. Ein schwabisches Zeit» – von Georg Leibbrandt // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18050. – 3 арк.
100. Українські мотиви в поемі О.С. Пушкіна «Полтава» // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18044. – 22 арк.
101. Українські пісні Я. Стефановича // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18045. – 3 с.
102. Херсонський гурток Русова 1885-1889. Стаття надрукована на машинці // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 18048. – 57 с.
103. Запоріжжя й турецький Очаків (конспект доповіді 1930 р.) // ІР НБУВ. – Ф. Х. – Спр. 22926. – 2 арк.
104. Совет рабочих депутатов в Одессе (1905 г.) // ДАОО. – Ф. П-2. – Спр. 119. – Арк. 1-36.
105. Описание частной коллекции масонских эмблем и шифров // ДАОО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 109. – Арк. 1-12.
106. Революционное движение в войсках Одесского гарнизона в 1905 г. – (б/д). // ДАОО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 110. – Л. 1-32.
107. Неизданные материалы к восстанию на броненосце «Потемкин». – (б/д). // ДАОО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 420. – Л. 1-112.

III Неуточнені

108. Шинтоизм в Японии. – СПб., 1911.
109. Древности Волыни. – Ровно, 1912.
110. Очерк истории первобытной культуры. – Петроград: ГИЗ (Монография находилась в издательстве в 1922 г.)

111. Ближний восток. – М. // Восток. – **1922** г.
112. Рябінін-Скляревський О. Документы к восстанию на броненосце «Потемкин» 1905 г. // Потемкинские дни 1905 года на Черном море. Сборник материалов и документов. – Х.: Пролетарий, **1925**. – 252 с.
113. К истории украинского театра на Степовой Украине. – Харьков, **1926**.

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА О. РЯБІНІНА-СКЛЯРЕВСЬКОГО*

Листи О. Рябініна-Скляревського Д. Багалію

Лист 1.

Глубокоуважаемый Дмитрий Иванович.

В связи с моей работой о масонах мне сообщили, что в Одессе имеется могила масона с каменной плитой и надписями. Обследовав это известие я узнал, что около 1885 года похоронен масон Беттитони принадлежавший к ложе в 1860-1870-х годах. Это документальное известие о масоне ложи 1871 года я очень просил бы прибавить (хотяб в примечании, если не в тексте) к главе о последних одесских масонах 1871 года.

Уважающий А. Рябинин.

Масоны 1871 г.

Известным документально масоном 1871 года является итальянец Антонио Беттитони, уроженец Анконы. Он умер в Одесе около 1885 г. 70-ти лет от роду и его памятник на 2-ом христианском кладбище в Одессе имеет высеченные на камне знаки (символы) масонства – циркуль, угольник, ветку растения, солнце и луну. Надпись на итальянском: ANTONIO BETTITONIDIANCONA. MORID'ANIV 70.

Вторым масоном той же эпохи в Одессе известен тоже итальянец – Карл Виттоло, музыкант в итальянской опере в Одесском город. театре, где отличался игрою на габоне.

Виттало, по воспоминаниям А.М. Дерибала, входя в комнату не забывал постучать масонскими знаками и сам себе отвечал. Вообще не скрывал свою принадлежность к масонству. Легенды приписывают масонство многим проживающим в то время иностранцам.

ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 46212. Рябинин А. Дмитрию Ивановичу (Багалію) из Одессы (лист 18 травня 1925 р.), 2 арк.

Лист 2.

Вельмишановний Дмитро Іванович!

Прошу статтю «3 января 1826 р.» улаштувати як ви схочете. Мапи я надішлю негайно: І-а вже готова, 2-а в сім тижні буде готова.

Коли не буде друкуватися робота Семенова «Побег Сухинова», то, на мою думку треба додати деякі маленькі відомості за побіг, на мапі ІІІ всі села, в яких він ховався, маються.

* Листи друкуються зі збереженням стилістичних та орфографічних особливостей мови автора.

Впродовж 1920-х рр. О. Рябінін-Скляревський опановував для наукової роботи українську мову, адже більшу частину життя був російськомовним. Саме цим зумовлена наявність в текстах деяких листів русизмів.

Теж примітку про чернігівця Шахирова, який був в той час в Тирасполі і склав там з доктором Лемоніулом гурток «вертопрахов» (дивитесь в главі о вільнодумцях моєї статті «Таємні товариства»).

Шахиров і Сухимов українці і володіли українською мовою. Маленькі примітки про них я можу надіслати, як буду надсилати I і II мапи на цих днях.

Про Чернігівських декабристів я ніде більше не друкую. Взагалі мої надруковані статті ще маютья:

1)Київі – «Деякі риси кінця Задунайської Січі» (архіви та «З життя громади 1871-1879 рр.». По весні Ткаченко приїздив з Києва і тоді я дав їх).

2)В центрпарте УККПБУ «Ревдвижение в войсках Одессы в 1905 г.» був прийнят до друку, а Одесский Испарт видав Збірник з назвою «1905-й год», в нем вмістив скорочену редакцію «Совета» я і статті інших авторів; після чого в Харкові відновились видання збірник 1905 (великих статей) тепер повернуть їх до Одеси.

Улітку наукову працю було припинено Вербовим. В архіві після Вербова, я знову працюю. Тепер складаю опис фонду «Времен. Генерал-губернатора 1879-1880 гг.». написав опис 1879 р. і починаю 1880 р.

Матеріалів доби «временных генерал-губернаторов» 1879-1889 рр. в архіві багато.

Я маю на меті обробляти їх під назвою «Очерки из эпохи временных генерал-губернаторств 1879-1889 гг.» («Начерки з доби тимчасових генерал-губернаторів 1879-1889 рр.).

Зараз запитували анкету дійсним членом дослідчій катедри Історії Культури, яка повинна утворитись. Коли буде так, то тему доби 1879-1889 може прийдесться її розробляти паралельно архівній роботі.

З великою пошаною О. Рябінін.

IP НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 46210. Рябінін Олександр Багалію Дмитру Івановичу (лист 22 листопада 1925 р.), 2 арк.

Лист 3.

Вельмишановний Дмитро Іванович!

В Укрцентрархів тільки що надіслано мій рукопис «К истории украинского театра на Степовой Украине 1881-1884 гг.». Укрцентрархів запропонував статтю для «Архівної справи». Я був в відпустку. А зараз розібрав, що програма «Архівної справи» – не історичного змісту (архівознавство). Не одмовте переглянуть мою статтю і як вона не для «Архівної справи», то будьте ласкаві передать до якого-небудь Харківського видання. Коли на меті нема такого відповідного видання, то в такому разі, я зможу узимку друкувати в «Віснику краєзнавства» в Одесі. Стаття вмістила документи про стан народного театру на Степовій Україні, кризу його на початку 80-х років, гурток українофілів в

Елизаветграді (Михалевич, Стрижевський, С.Ф. Русова, Кропивницького і Табілевича. Розшук жандармів над Русовою і Табілевичем (Карпенко-Карим). Розклад трупи Старицького 1883 р. Виїзд Табілевича. Списки всіх українських п'єс, що були на виставах за 1881-1884 рр. во всіх городах і селах Степової України. Всі відомості дані по документам архіва і доповнені з друкованих джерел, указівками на спомини діячів.

Розмір – біля друкованого аркуша (1-1 ¼)

Дуже прохав би звернути Вашу увагу на статтю і дати їй місце в виданнях центру, як можливо.

З великою пошаною

Олександр Рябінін (Рябінін-Скляревський).

ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 46211. Рябінін Олександр Багалію Дмитру Івановичу (лист 29 липня 1926 р.), 2 арк.

Листи О. Рябініна-Скляревського до С. Ерастова

Лист 4.

Вельмишановний Степан Іванович!

Дуже дякую за повідомлення. Що до В.В. Скидана то додаю невеличкий витяг. Я споминаю цю справу ще в статті «Одеська громада 1880-х років», що має друкуватися на кінці року або початку 1928 р.

Відбиток «Київської» громади надішло. Про Одеську громаду 1870-х років я вже друкував (Україна 1926 р. Кн. 5) але не надіслав Вам відбитку, тому що розпорошив їх. Взагалі за 1925-1927 рр. я надрукував багато:

1) Таємні товариства декабристів – масони, філарети, гетерії, вільнодумці (Збірник – 3 аркуши)

2) Пам'яті Чернігівського полку тут же – 1 аркуш

3) Масони Рішельєвського ліцею 1817-1826 р. (Вісник Одеської комісії краєзнавства 1925 р. Кн. 2-3)

Потім російською мовою «Адам Мицкевич в Одессе 1825 г.» журнал «Былое» 1925 г. Кн. 4. Надруковано про Котляревського («Україна» 1926 р. Кн. 2-3), про Стефановича «Україна» 1926 р. Кн. 4.

В журналі «Каторга и ссылка» (об-ва політкаторжників в Москві) прийнято до друку статтю про південні гуртки кінця 1870-х років. Багато ще буде друкуватись дрібних статей в Києві і в академічних виданнях: 1) Елизаветградські гуртки Михалевича, Русова та Левицького 1878-1894 рр. 2) лист Костомарова в герценовський «Колокол» і гурток М. М. Левченка 1863-1865 рр. 3) Одеська громада 1880-х років 4) «Українські мотиви в поемі «Полтава» Пушкіна. 5) Кінець Задунайської Січі (аркушів на 6-7).

В Харкові ек-орно друкую статті по селянському землеволодінню на Степу (журнал «Архів Радянської України» вид. Укрцентрархіву).

Взагалі робота цікавить мене. Маю посаду ученого архівіста на 100 карбованців. З сім'єю ледве задовольняє, але скаржитися не можу. Лічусь науковим співробітником Академії (Укр.) Ось здається і усе за себе.

Ви чули як лають у всі (поза Україною) українізацію. Мені здається що вона йде як слід – потроху українізуємось: школа, друк, вулиця, наука. Нове покоління вже має інший світогляд. Академія виконує велику роботу головним чином історична секція. Перегляньте журнал «Україну», Збірник і Записки Академії. Культурна позиція стає на добрих підвалинах. Примічається Київська та Харківська течії.

Я до Києва не їздив (грошей зайвих немає), а листи одержую по часту та й звіттеля по-часту приїзджають наукові діячі, до нашого архіву дуже багато (нагадую Вам що ми маємо Січовий архів Коша). Я тільки що скінчив дві статейки з Кошового архіву («Запорозькі бунти 1771-1772 рр.» та «Заповіт запорожця Петра Остап. Литвина 1790 року».

Пишіть будь ласка.

Привітаю Вас щиро.

З великою пошаною О. Рябінін.

Пишіть свої мемуари і надсилайте до Києва вул. Короленка 37 Академія історична секція.

ІР НБУВ. – Ф. 181. – Спр. 36. Рябінін-Скляревський О. Ерастову Степану Івановичу. Листи 23 вересня 1927 р. – 10 лютого 1928 р. з Одеси, 3 арк.

Лист 5.

Вельмишановний Степан Іванович!

Я вам писав, що Багалій в своїй «Автобіографії» (Збірник на пошану Багалія вид. Укр. Акад. Наук №62 Київ 1927 р. вул. Короленка 54 видавництво У.А.Н.) на стор. 36 згадує Вас і навіть фотографічна група має Вас тут.

Тепер я звертаюсь з запитанням в такій галузі: чи не були Ви знаємі з Ів. Карп. Тобілевичем (Карпенко-Карим) в Новочеркаську, коли він там перебував 1883-188 р.?

Там був тоді Генад і Фед. Анрд. Щербина та Апанас-Маркович.

Цей факт цікавить мене ось чому: я пишу статтю про Русових, Тобілевича, Дмитра Марковича за 1881-1889 рр. з архівних джерел. Вони в своїх творах виявили тип інтелігентів, що дали свої сили артилі та кооперації. З джерел маю такі згадки, що вони писали з добрих ідейних приятелів: Мик. Левицького, та здається і з Вас.

Ось, будьте ласкаві, відповісти мені:

1) Чи стривалися з Тобілевичем або Антоном Марковичем в Ростові або Новочеркаську 1883-1887 рр. (може і Щербина про Вас казав що)?

2) Початок Вашої кооперативної праці на Кубані?

3) Коли Ви познайомились з Миколою Левицьким?

4) Чи не мали зв'язку з Русовим, Васілевським, Грінченкою, Грабенкою, Тобілевичем, Евг. Борисовим за ті роки (1881-1889 рр.), коли вони на Херсонщині були земськими статистиками?

Мемуари свої Ви безумовно мусите написати, а я хотів би сказати декілька слів в своїй статті про економізм в українській літературі цих осіб. На це я маю низку документів. Будьте ласкаві мені написати про кооперативну працю та декілька біографічних дат Ваших. Русов, Тобілевич, Левицький, Маркович – компанія добра для Вас.

Тепер друкується моя стаття про Одеську громаду 1880-х років. Потім йде «1890 рік в Одесі». «Полтава» та «Задунайські запорожці» теж друкується. Про русовську та Вашу добу сподіваюсь у літку надрукувати.

Вітаю Вас з новим роком. Пишіть свої мемуари і надсилайте до Києву.

З великою пошаною

О. Рябінін-Скляревський

P.S. Привітання Івану Григоровичу та Теофіму Хомичу.

Відп. 10 II 1928 адреса: Одеса Щепкіна 10, Краєвий архів.

ІР НБУВ. – Ф. 181. – Спр. 37. Рябінін-Скляревський О. Ерастову Степану Івановичу. Лист, 2 арк.

Лист 6.

Вельмишановний Степан Іванович!

Тільки що прочитав Вашу книжку Ювілейне видання на пошану Дм. Івановича Багалія, Академії Наук (Укр.) «Автобіографії» акад. Д. Багалія. Ціна 1 карб. 75 к. Київ Вулиця Короленка №54, видавництво У.А.Н.

На сторінці 35-36 Багалій згадує Вас за студентські роки на «Кіш» 1880 рр. дуже тепло. Навіть надруковано фотографію Кошу.

Книга тільки що вийшла і в Одесі поки (примірники тому Ви краще випишіть самі).

10-го грудня Д.І. Багалій в Академії святкує свій ювілей 50 ліття наукової діяльності. Ви вже не встигнете йому написати на Київ, а пишіть на Харків, Укрглавнака.

Порадію Вам написати потім свої мемуари (через Багалія їх надрукують в виданнях Академії).

Багалій Вам і все може відповісти хто є з Ваших старих приятелів.

Я тепер друкую в Києві «Полтаву» Пушкіна про Мазепу. Потім візьмусь за запорожців на Дунаю.

Привітання моє Вам, Івану Григоровичу та Теофіму Хомичу.

З великою пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 181. – Спр. 38. Рябінін-Скляревський О. Ерастову Степану Івановичу. Лист, 2 арк.

Листи О. Рябініна-Скляревського К. Копержинському

Лист 7.

Вельмишановний Кость Олександрович!

Дякую за карточку з повідомленням про статті. З старих в редакції дійсно лишилося дві – 1) про Русова в Херсоні та 2) Задун. Зап. Останній шматок. Сьогодні надішлю невеличку статтю «Петиції про українські катедри 1905 р.» вважаючи 25 лип. ювілей 1905 р.

Друкуйте та надсилайте гроші, бо дуже дрібні, а коли можливо, то й авансом прошу вислати.

Статтю про одеську громаду Ви дійсно надсилали (про Комарова), але вона вами видрукована. Привітання. Не забувайте.

II/VII 1930 р. О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18814–18815. Копержинському Костеві Олександровичу, 1 арк.

Лист 8.

Вельмишановний Кость Олександровичу!

На Ваше запитання щодо рукописів моїх в редакції я писав: тепер тільки переказую старий сказ:

- 1) Херсонський гурток Русова – надіслано було 1928 р.
- 2) Задунайські запорожці в війнах Туреччини – лишилось.
- 3) З комплекту статті про Задунайську Січ. Надсилаю 1928 р.
- 4) Рецензія на книги Лейббрандта. Надіслано 1929 р.
- 5) Візантійці й слов'янофіли 1930 р. по весні.
- 6) «Українські катедри (три петиції) 1905 року» – 1930 р.

Друкуються в збірнику «Полуднева Україна» стаття про Запорожжя.

Ось тут весь пасив і актив.

Щодо рукописів про Одеську Громаду справа стоїть так. Дійсно рукописи було надіслано мені з Києву двічі. Перша редакція спомини про Одеську Громаду 1880-х років захоплювала межі 1890-х років і стосунки Громади з О.І. Маркевичем. На рукопису була увага Михайла Сергійовича, що Маркевича слід виділити в окрему статтю, в якій новим явищем були «т-во Тарасівців», чому і статтю я назвав тим іменем. Коли я надсилав рукопис до редакції «України» (або до істор. Секції) я одержав її назад з негативним висновком Е.К. Тимченка та порадою використати спомини В.Г. Боровика. Цю пораду нема рації було писати, тому що в самій статті я посилався на Боровика, його архів, спомини. Коли я переказав Боровикові, він мені сказав: «Тимченко на могилі Тараса (де склалося т-во) не був на філоксері теж не був і що там робилося нічого не знає». Після такого авторитетного висновка я вже не повернув рукопису до Києва, тим більш, що я мав відомості, що Михайло Сергійович, рукописи не читав. Після того я передав рукопис до інституту Шевченка,

де він був поділений на дві статті. Одну надруковано в I-II числі журналу «Літературний архів» під назвою «Український друк і комітет цензури закордонної 1890-х років». Другу друкує Інститут, в збірнику М. Коцюбинського, під назвою «Коцюбинський і т-во Тарасовців». Ось в цій останній вдруге згадую я Одеську Громаду 1880-х років («Хо»), але Михайло Сергійович, як я чув, не читав.

Окрім цих статей я іншого матеріалу не надсилав.

В «Літер. Арх.» призначено видрукувати статтю «Драма Метлицького «Мотря Кочубеївна». Діди та онуки романтизму» але цю статтю, як суто літературну, я до історичної секції не надсилав.

Дві останні статті, які надіслав я цього року, охоплюють добу одеського життя часів Громади. Громада в них виявляється випадковою – «Візантійці й слов'янофіли» охоплює межу 1870-1906 рр. Остання – ювілейна по даті. Про неї я б хотів скоріше одержати відповідь, бо вона може бути ще передана до ювілейних збірок, коли не подобається Вам.

Привітання. Не забувайте одеських провінціалів.

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 18814–18815. Копержсинському Костеві Олександровичу, 2 арк.

Лист 9.

Вельмишановний Костянтин Олександрович!

Хотів я поїхати до Харкова та до Києву, але моя подорож поки-що не сталася. А тут виникла справа видання збірника на пам'ять М. Ф. Комарова. Історію видання, здається, Ви знаєте, та я в неї і не досить свідомий. З Інституту ім. Шевченка пропонували мені прочитати доповідь про Комарова. Я прочитав 26/XI. Тепер Інститут і Бібліографічне товариство хочуть з'єднати видання двох збірок з тими ж темами. Однак тут непорозуміння між Слабченкою і Музичкою загрожують єднанню, як Монтекі і Капулеті з Шекспіра готові сваритися за один волос в бороді.

Слабченко проти моєї статті, бо він написав про історичні роботи Комарова. Я не хотів її тут і друкувати, тому що про Комарова, і хоч в іншій редакції, я писав статтю, яка лежить два року в Києві. Тепер згода між філією Інституту та Бібліографічним товариством ніби є. Але я заявив, що зможу надрукувати лише тоді, коли в Києві не буде суперечностей. Тому я рукопис доповіді («Комаров як культурник») і надіслав на адресу Історичної секції. Я не зацікавлений чи буде стаття друкуватися в Одесі, чи буде кінець-кінцем моя стаття про 80-ті роки (де теж згадую Комарова тільки зовсім в іншій редакції) друкуватися в Києві. Моя одеська доповідь мені самому більш подобається, бо її написав тепер. Коли Ви касуєте статтю про 80-ті роки я теж нічого не маю проти, хоч тут

1-й розділ статті («ліквідація рев. Народництва») ніде не друкувався. Стаття у Вас в Києві залежалась, може причина в тому, що сама редакція не зацікавлена єю.

Тепер далі.

Я одночасно з доповіддю надсилав додаток до «Кінця Задунайської Січі» (третьої частини мої Задунайських Запорожців). І додаток дуже цікавий: «Економічний стан Запорізької Січі напередодні 1828 р.» і «Останній день Зад. Січі». Можна сказати ці два розділи будуть найважливішими во всім «Кінці Зад. Січі».

Ви хоч і будете дуже незадоволені самим фактом надіслання «додатка», а все ж таки я його надіслав. Я хотів би, щоб ви його надрукували. Взагалі я мало турбуюсь тепер за успіх моїх статей, що лежать в портфелі редакції, а все ж «Кінець Зад. Січі» я хотів би побачити надрукованим в наступнім 1929 році. Я за останні роки з великим задоволенням займався студіями над історією Задунайських запорожців. Окрім того, коли 2/3 моєї роботи надруковано за 1927-1928 рр. я можу сподіватися на її закінчення в 1929 р.

Мене дуже здивували суперечності між Слабченкою і Музичкою (Чого їм ділити?). Не мало здивувала і претензія Слабченка до мене не друкувати в Одесі про Комарова. Я йому і висловив одверто.

Слабченко почуває себе за велику планету. Я можу сказати: Земля велика планета, а Місяц, порівнюю дуже не великий, але Місяц теж має впливи на Землю – викликає приливи та відливи, але мореходові корисні ці приливи та відливи. З того прилив в Слабченкові претензії на монополію історичних студій. Пишу Вам як провінціал із якогось Конотопу. Може Ви ще і не забули нас темних та сірих земляків, може коли і напишете щось.

Мій маленький запорожець, Юрко, вже знає три літери а-а, є-є, хі-хі – лінгвіст тай годі.

(дописано на полях) 9/XII 28

Я в Харкові. Після того, як скінчиться тут нарада в Центрархіві, я 15-16 грудня буду в Києві і остаточно тоді зможу розвизнати свої видавничі справи.

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

P.S. Чекаю все наукового збірнику за 1928 р.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2029. Копержсинському Костеві Олександровичу, 2 грудня 1928 р., 4 арк.

Лист О. Рябініна-Скляревського М. Могилевському

Лист 10.

До Комісії Біографічного Словника діячів України.

Одержав Ваш список на А. Деякі імена викликають пояснення і запитання.

Абаза, зап. полк.

В архіві Запорозьк. Коша ((який я тепер описую) копію опису 1730-1766 р. надіслав до істор. Секції) є Гр. Абаза, полк. Депутації до Двору 1760 р.

Окрім того був Андрій Абаза (батько його) Брацлавський полк. За часи Сашуся, теж називався Війська Зап-го. Московські документи перекружили його на Абазина або Обазина («Руйна») Алексеєнко Вас. Знайшов універсал 1870 р. з його іменем, а 1764 р. це Алексеєнко, дипломатичний кур'єр Запорожжя до Криму вбитий за подорож Арслан-Герей – який XVII чи XVIII століття (1744-1758 рр.).

Асленьєв Н. Н. геодезист межевав Зап. Кордони (Укази сената). Скальковський хоч і називає його «гесленьєв», а укази Асленьєв.

Запорозький Кошовий Аким Ігнатович, він же Яким Ігнатович (Скальковський) «Ігнатов» (Яворницький «Істочники»). З Запор. Архіву Яким Ігнатович Малий. Де він буде зазначений в словнику? Де його шукати в словнику?

Пилип Федорович Малий Кошовий. Скальковський називає з московських джерел «Федоров».

Де їх шукати в словнику? Що до участі в роботі – я можу надати на А (за коротким часом) тільки невеличкі біографічні відомості Гр. Абази і Вас. Алексеєнка, коли їх вже в Києві хто не подав. Далі маю матеріали до біографій кошових XVIII століття Дніпр. Січі і Задунайської.

22/V29 р.

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 6359. Рябінін-Скляревський О. Могілянському Михайлу Михайловичу (лист 22 травня 1929 р.), 2 арк.

Листи О. Рябініна-Скляревського до М. Плевако

Лист 11.

Вельмишановний Миколай Антонович!

Рукописи від Інституту архів наш і досі не одержав. Їх не повернуто, а вже одеські дослідувачи вимагають збірник «Розмова» і «Допомога» та справи цензора. Виникає незадоволення. Будьте ласкаві розрішіть цю справу незабаром, бо офіційне запитання було б не бажаним надсилати. Привітаю.

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 27. – Спр. 469. Рябінін-Скляревський Плеваку Миколі Антоновичу (листівка 7 травня 1929 р. до Харкова), 1 арк.

Лист 12.

Вельмишановний Микола Антонович!

Я був в відпустку. Прийшов до архіву і одержав Вашу листівку. Справи до інституту 15/Х, будуть надіслані. Шкода, що десь загубили запитання інституту і може Ви колись його надішлете до нас (для реєстра). Я не знаю адреси Інститута і надсилаємо «Харків – до інституту імені Шевченка рекомендовано бандероллю три справи і два рукописи «Розмова» і «Допомоги»».

Марсельезу М. Альбиковського я розшукав. Вона була надрукована 1905 р. на листівці (поштовій). Вся пьеса «Борці за волю» здається загинула та не була надрукована.

1905 р.

Українська Марсельеза М. Альбиковського
(з пьеси «Борці за волю»)
Спів та голос Російської Робітничої Марс.

Доволі зневаги та глуму
Над нами проклятих панів!
Доволі нам горя та суму!
Вже досить нам крові братів!
Ми чесною працею спільно
Добудемо долю свою.
За вільною ж неньку Вкраїну!
За рідну, кохану сім'ю!

До зброї сини України,
День слави засяяв для нас!
Щасливі для миру години,
То волі жаданої час!
Хіба ж то не гучнії свята
Що долю знайшли ми свою?
Вітаємо – ж ми щиро брат брата!
Вітаймо ми волі зорю!
До зброї, братове за волі вінець!
Розбиймо кайдани тяжкії, А вороги Мира лютії
На герць! На герць! На герць!

Привітаю Вас.

З пошаною О. Рябінін-Склярєвський.

ІР НБУВ. – Ф. 27. – Спр. 470. Рябінін-Склярєвський Плеваку Миколі Антоновичу (До Харкова), 1 арк.

Листи О. Рябініна-Скляревського до С. Шамрая

Лист 13.

Вельмишановний Сергію Вікторовичу!

Обрав Вашу листівку і дуже дякую за пам'ять. Моя стаття про Запорозькі заколоти тепер скінчена. Треба тільки переписати і дещо виправити. Розміром вона коло 3 аркушів. Остаточна тема розроблена за таким планом:

«Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII століття»

Розподіл статті:

Запорожжя XVIII століття (порівнюючи з попереднім XVII віком).

Політичні й економічні умови. Зміни, дифференціація людності.

Заколоти 1739, 1749, 1756, 1768, 1769, 1770-1774 рр.

Кримська легенда (обвинувачування в нахилу до Криму). Її походження і дійсність.

Керуюча верства (Хронологія кошових, біографічні відомості до всіх кошових – нові відомості до біографій Малашевичей, Шишацького, Пилипенка, Якіма Ігнатовича, Уса, Козелецького, Лантуха, Калнишевського, старшин – Глоби, Порохні, Косапа, Сухини (батько декабриста), Стягайла та інших).

Я хотів Вам надіслати так в лютому і тепер остаточно обробляю. Коли титул статті, на Вашу думку, чим не відповідає змісту, я згоден змінити його – може для збірника більш подобається «Запорожці XVIII століття» або «Запорозькі заколоти XVIII століття» або «З історії Запорожжя XVIII століття».

Видання опису Запорозького архіву ЦАУ і досі триває, дякуючи проекту видань, самі акти. Проте неофіційно відповідають, що буде видано.

Я хотів обмежитися тільки статтею про бунт сіроми 1768 р., але цільність теми про загальні умови його примусила поширити обсяг або написати серію дрібних статей; останнє порушає систему аналізу.

Я сподіваюсь одержати з Берлінського Staatsarchiv'у листування Зельтмана, пруського посла, що був в поході Карла XII на Україну 1708-1709 рр., а з Турецького змагаюсь одержати копії фірманів про затвердження Задунайських кошових (через Асоціацію сходознавства).

В портфелі редакції «України» лишилась ще одна невеличка стаття про Задунайських запорожців (участь в війнах) – будьте ласкаві запитати чи буде вона надрукована взагалі? Теж лежить «Херсонський гурток Русових 1880-х рр.» (Ф. Я. Савченко колись писав, що призначено було для збірника «За сто літ», кн. VI).

Коли буде передплата на «Україну» 1930 р., прошу записати мені за рахунок гонорару, бо зайвих грошей не маю. Чомусь ми не обрали «Наукового збірника» за 1929 рік. Чи він ще не вийшов? Я хотів би

одержати ще по 3 карбов. за комплект «України» 1926, 1927 та 1928 років, бо маю розпорошені книжки, а не комплекти, але прийдеться відкласти вже до майбутніх гонорарів...

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 15308. Лист О. Рябініна-Скляревського з Одеси до С. Шамрая, 2 арк.

Лист 14.

Шановний товарищу С.В.

Останній том Записок Іст.-Філ. Від. Кн. XVI має відомості про псевдоніма «Лупулеску». Я певний, що цей псевдонім роз'яснено правдиво. Будьте ласкаві в статті про Зад. Січ, в бібліографії зробіть примітку проти Лупулеску «Лупулеску¹».

«Лупулеску»

1) Ф.К. Волков (Кондратович) як видно з статті Ол. Тулуб «Матеріали для словника псевдонімів укр. письм.». Записки Іст.-філ. Відд. У.А.Н. кн. XVI СТ. 235.

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2050. С. В. Шамраю (Гляднівському) (лист), 1 арк.

Лист 15.

Шановний товарищу С.В.

Дякую за відповідь.

Хотів би, хронологічно кошових пустити в текст, а коли це зробити важко, може вона йти і в додаток.

Будьте ласкаві в цю хронологію вставити: «Грицько Таран». 1790 р., згадує його документ, що надрукував П. Короленко в статті «Азовці» Киев. Ст. – 1891 р. В тексті я пояснив, що цей кошовий може бути наказним.

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2049. Рябінін-Скляревський О. С. В. Шамраю, 1 арк.

Листи О. Рябініна-Скляревського І. Щітківському

Лист 16.

Шановний Іване Івановичу, одержав 50 карбованців, що редакція П/Х надіслала мені. Дякую.

З пошаною,

О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2028. Рябінін-Скляревський О. Івану Івановичу Щітківському, 1 арк.

Лист 17.

Шановний Іване Івановичу одержав 100 карбованців гонорару. Дякую за уважливе ставлення до моїх прохань.

З привітом О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2027. Рябінін-Скляревський О. Івану Івановичу Щітківському, 22 травня 1928 р., 1 арк.

Листи О. Рябініна-Скляревського до В. Юркевича

Лист 18.

Вельмишановний Віктор Дмитрович!

Коли Ви не вислали ще мені рукописи, то я можу і без них поширити надіслану мені частину. Я не ламаю, що написано, а пишу в розвиток розділ «Короткий нарис історії Задун. Коша», що заповнить загальними рисами внутрішній період життя 1776-1827 р. Надішлю через тиждень.

З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2047. Лист до історичної секції ВУАН 1928 р. (Вікторові Дмитровичу Юркевичу), 1 арк.

Лист 19.

Вельмишановний Віктор Дмитрович!

Одержав Ваші листи 9/IV і щодо мапи я зроблю так: я знайшов мапу притаманну Адрианп. Трактату 1829 р. і там гірла добре та й час складання відповідає. Тільки написи зроблено французькою та турецькою мовами. Мапа ніде не друкувалася. Дуже цінна історично. Я хочу на мапі тушью додати українські і тоді надішлю Вам. Мені нарадили, тут в Одесі, перекреслювати, а в друкарні в Києві перезнімуть на кліше фотографією. Це буде мапа оселей 1805-1828 рр. Волкова мапа 1881 р. точнісінька! А на 1775-1805 р. прийдеться скласти невеличку мапу.

9/IV З пошаною О. Рябінін-Скляревський.

ІР НБУВ. – Ф. 10. – Спр. 2048. Вікторові Дмитровичу Юркевичу (листівка), 1 арк.

Фото 1. О. Рябінін в період служби у 29-му Чернігівському полку¹

¹ З сімейного архіву Рябініних-Склярєвських. – О. Рябінін в період служби в Російській армії, місце зйомки Варшава (фото) // З сімейного архіву Рябініних-Склярєвських.

Фото 2. О. Рябинін в роки навчання²

² З сімейного архіву Рябініних-Скляревських. – О. Рябінін в роки навчання (автор М. Березовський) (фото) // З сімейного архіву Рябініних-Скляревських.

Фото 3. Штабс-капітан О. Рябінін³

³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): Наукове видання / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – С. 378.

Фото 5. О. Рябинін в період служби в Російській армії⁵

⁵ З сімейного архіву Рябініних-Склярєвських. – О. Рябінін в період служби в Російській армії, місце зйомки Одеса (фото) // З сімейного архіву Рябініних-Склярєвських.

Фото 6. Дружина О. Рябініна Марія Дмитрівна⁶

⁶ З сімейного архіву Рябініних-Скляревських. – Дружина О. Рябініна Марія Дмитрівна, місце зйомки Одеса (фото) // З сімейного архіву Рябініних-Скляревських.

**Фото 7. Дружина О. Рябініна Марія Дмитрівна Складревська
з їх донькою Наталею⁷**

⁷ З сімейного архіву Рябініних-Складревських. – Дружина О. Рябініна Марія Дмитрівна Складревська з їх донькою Наталею, місце зйомки Санкт-Петербург (фото) // З сімейного архіву Рябініних-Складревських.

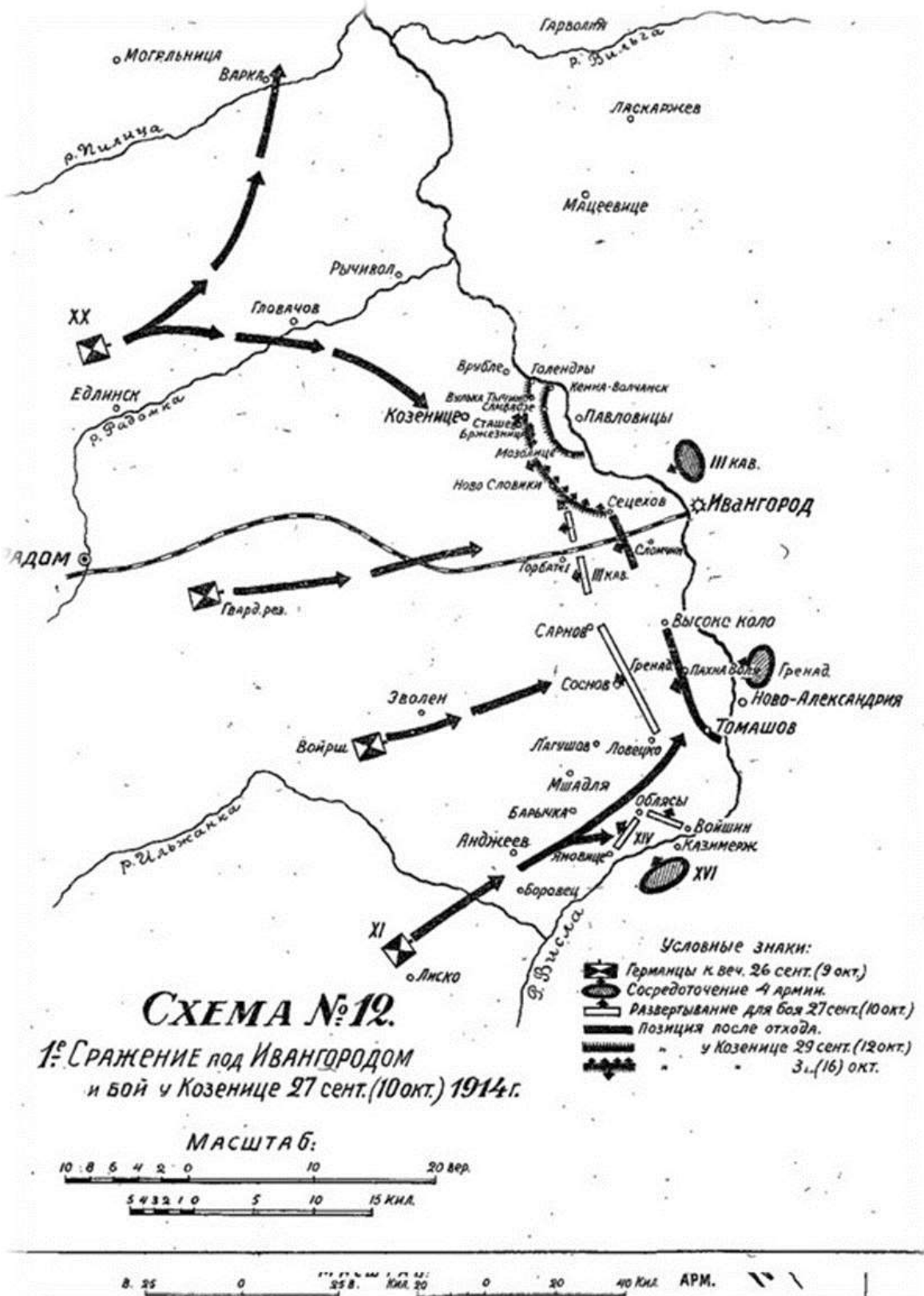

Фото 8. Схема бою під Івангородом 27 вересня 1914 р.⁸

⁸ Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Ч. 2. Период с 1 сентября по 15 ноября 1914 года / Составил Г. Корольков. – М., 1923. – Схема №12.

Фото 9. Імператор Микола ІІ в Івангородській фортеці у 1914 р.⁹

⁹ Николай II в Ивангородской крепости (фото) // Нива. – 1914. – №48 – С. 916.

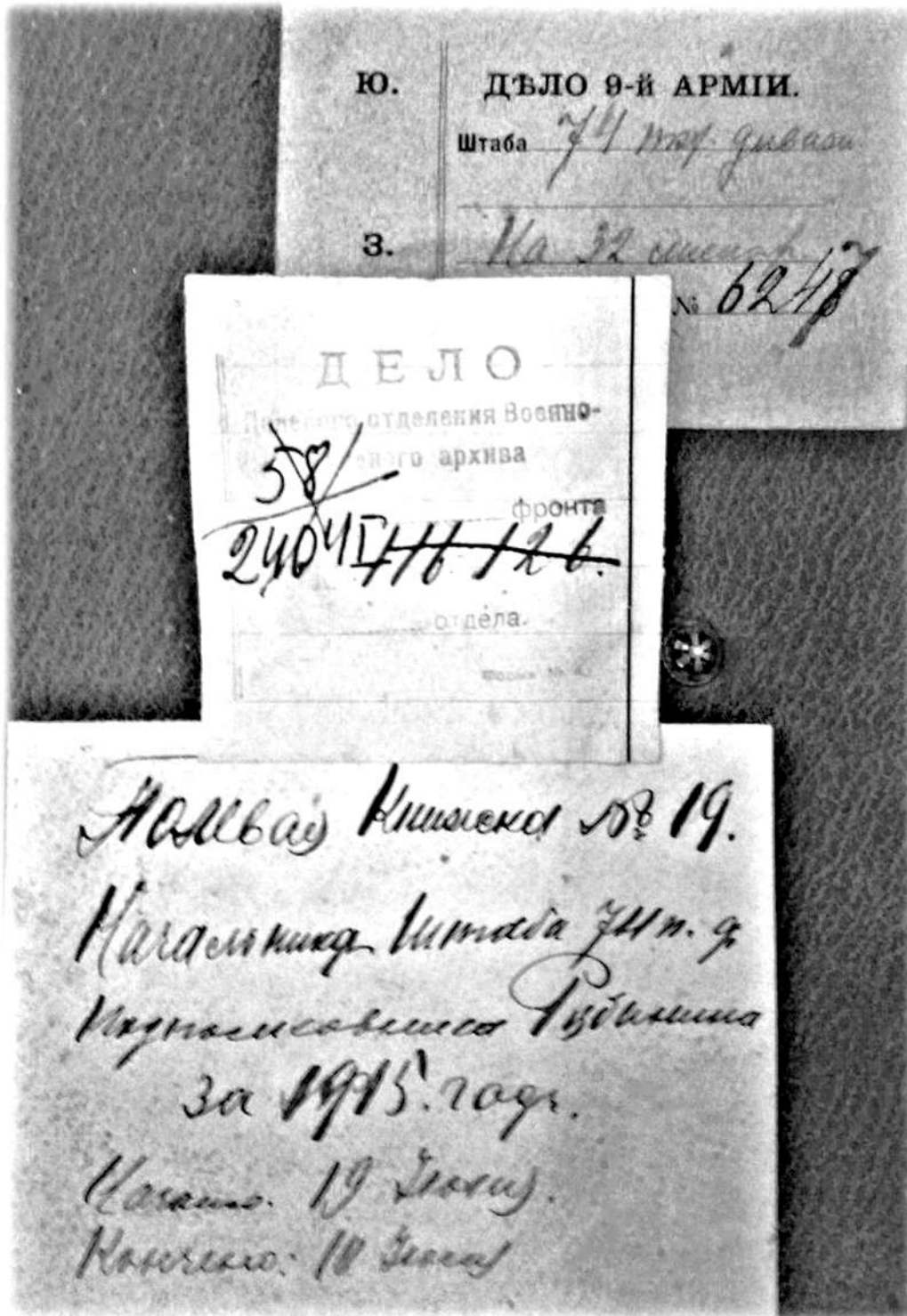

Фото 10. Польова книжка начальника штабу 74-ї піхотної дивізії підполковника О. Рябініна за 1915 рік¹⁰

¹⁰ Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 2404. – Оп. 2. – Спр. 158. – Арк. 1.

**Фото 11. Начальник штабу 37-ї піхотної дивізії, полковник
Олександр Олександрович Рябінін, 1916 р.,
місце зйомки – Дора-Ріша¹¹**

¹¹ Російський державний архів кінофотодокументів. – Ал-101. – зн. 22. – Полковник А. А. Рябинин.

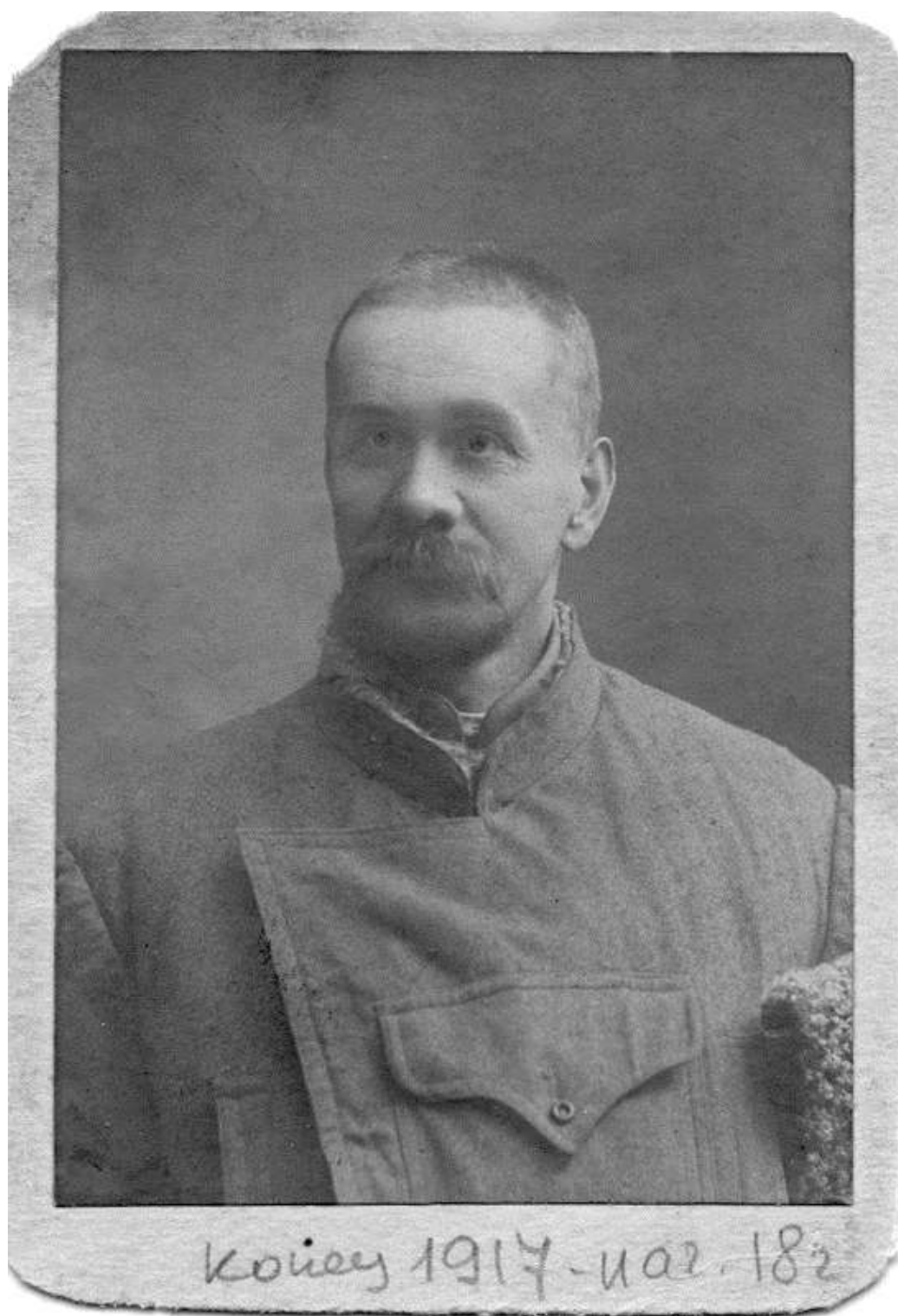
**Фото 12. «Обед у Самарцев 28 ноября...»
(О. Рябинін в першому ряду другий зліва)¹²**

¹² Об одном фото «Обед у Самарцев 28 ноября...» // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://rodovoyegnezdo.narod.ru/War/obodnomphoto.htm>

**Фото 13. Командир О. Рябінін разом з офіцерами 169-го
Ново-Трокського полку на Південно-Західному фронті
25 липня 1917 р.¹³**

¹³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): Наукове видання / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – С. 93.

**Фото 14. О. Рябінін в роки Першої світової війни
(кінець 1917 – початок 1918 рр.)¹⁴**

¹⁴ З сімейного архіву Рябініних-Скляревських. – О. Рябінін в роки Першої світової війни, дата зйомки – кінець 1917 – початок 1918 рр. (фото) // З сімейного архіву Рябініних-Скляревських.

Фото 16. Дружина О. Рябініна Марія Дмитрівна¹⁶

¹⁶ З сімейного архіву Рябініних-Скляревських. – Дружина О. Рябініна Марія Дмитрівна, місце зйомки Одеса (фото) // З сімейного архіву Рябініних-Скляревських.

**Фото 17. Перший Всеукраїнський з'їзд архівних робітників
(О. Рябінін-Скляревський крайній зліва)¹⁷**

¹⁷ Барвінський В. 1-й Всеукраїнський з'їзд архівних робітників у Харкові (8-13 травня 1926 р.) / В. Барвінський // Архівна справа. – 1927. – №2-3. – С. 13-31.

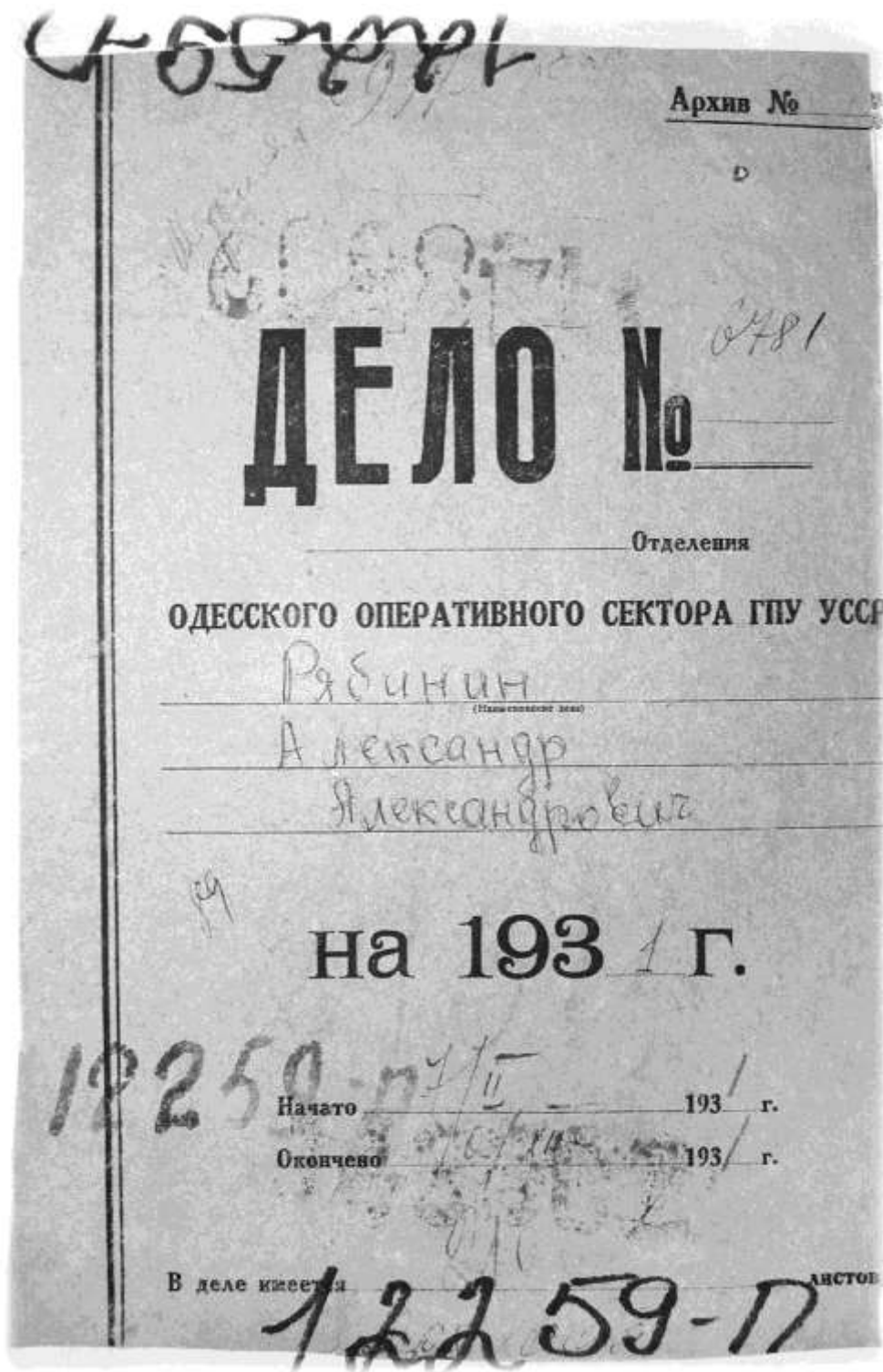

Фото 18. Титульний аркуш кримінальної справи
О. Рябініна-Склярєвського 1931 р.¹⁸

¹⁸ Архівний фонд Управління Служби безпеки України в Одеській області. – Спр. 12259-п. – Арк. 1.

Фото 19. О. Рябінін-Скляревський (фото 1930-х років)¹⁹

¹⁹ Гіськова Л. З. О. О. Рябінін-Скляревський Архіви України. – 1992. – №4. – С. 30.

Фото 20. Марія Рябініна-Скляревська (після заслання чоловіка родина була змушена приховувати з ним свої зв'язки, свідченням цього є дане фото)²⁰

²⁰ Із сімейного архіву Рябініних-Скляревських. – Марія Скляревська (фрагмент фото) // Із сімейного архіву Рябініних-Скляревських.

Российская Федерация
УПРАВЛЕНИЕ АРХИВАМИ
СВЕРДЛОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Исп. вх. Р-102

государственное бюджетное учреждение
Свердловской области
«ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АРХИВ
АДМИНИСТРАТИВНЫХ ОРГАНОВ
СВЕРДЛОВСКОЙ ОБЛАСТИ»
(ГБУСО «ГААОСО»), ГААОСО)
пр. Ленина, 34, г. Екатеринбург, 620075,
ИНН 6661057328; ОГРН 1026605249373
Тел. факс: (343) 371-58-98
E-mail: archiv@epn.ru

24.11.2010 № 5471

На № _____ от _____

Уважаемый Юрий!

Доводим до Вашего сведения, что Государственный архив административных органов Свердловской области сведениями в отношении *Рябинина-Скляревского Александра Александровича* не располагает.

По данным Информационного центра ГУВД Свердловской области *Рябинин-Скляревский Александр Александрович* умер в 1942 году в Севураллаге.

Директор ГААОСО

Е. В. Пентегова

И.Н. Демаков
(343) 371-10-32

Фото 21. Довідка за даними інформаційного центру Державного управління внутрішніх справ Свердловської області від 24.11.2010 № 5471²¹

²¹ ДААОСО Російської Федерації. – Довідка від 24.11.2010 № 5471.

Фото 22. Видання «Общества ревнителѣй военныхъ знаній»²²

²² Общество ревнителѣй военныхъ знаній. – СПб., 1909. – №3.

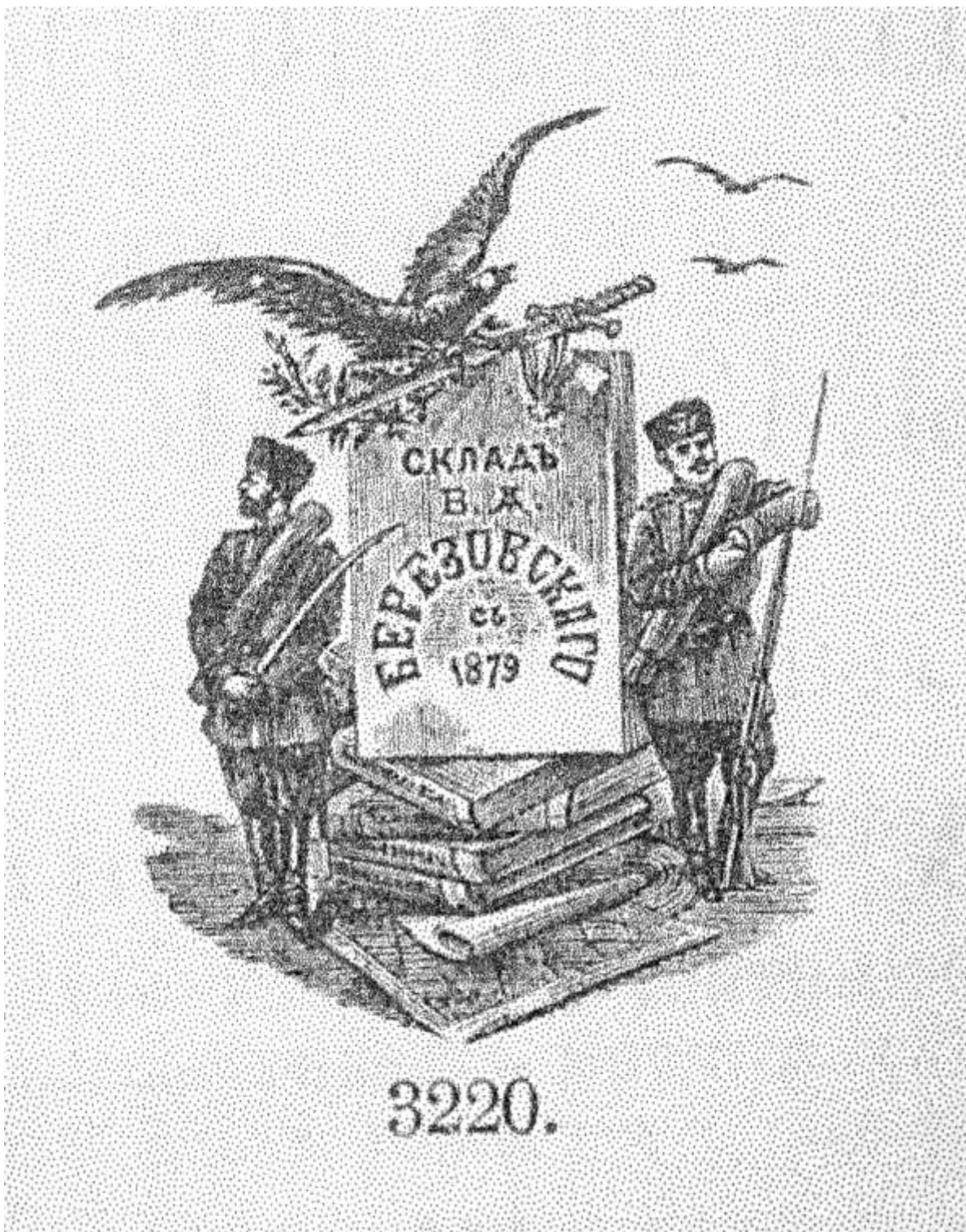

Фото 23. Фірмова марка видавництва В. Березовського²³

²³ Рябинин А. Программы занятий при подготовке к ночным действиям. – СПб., 1911. – 17 с.

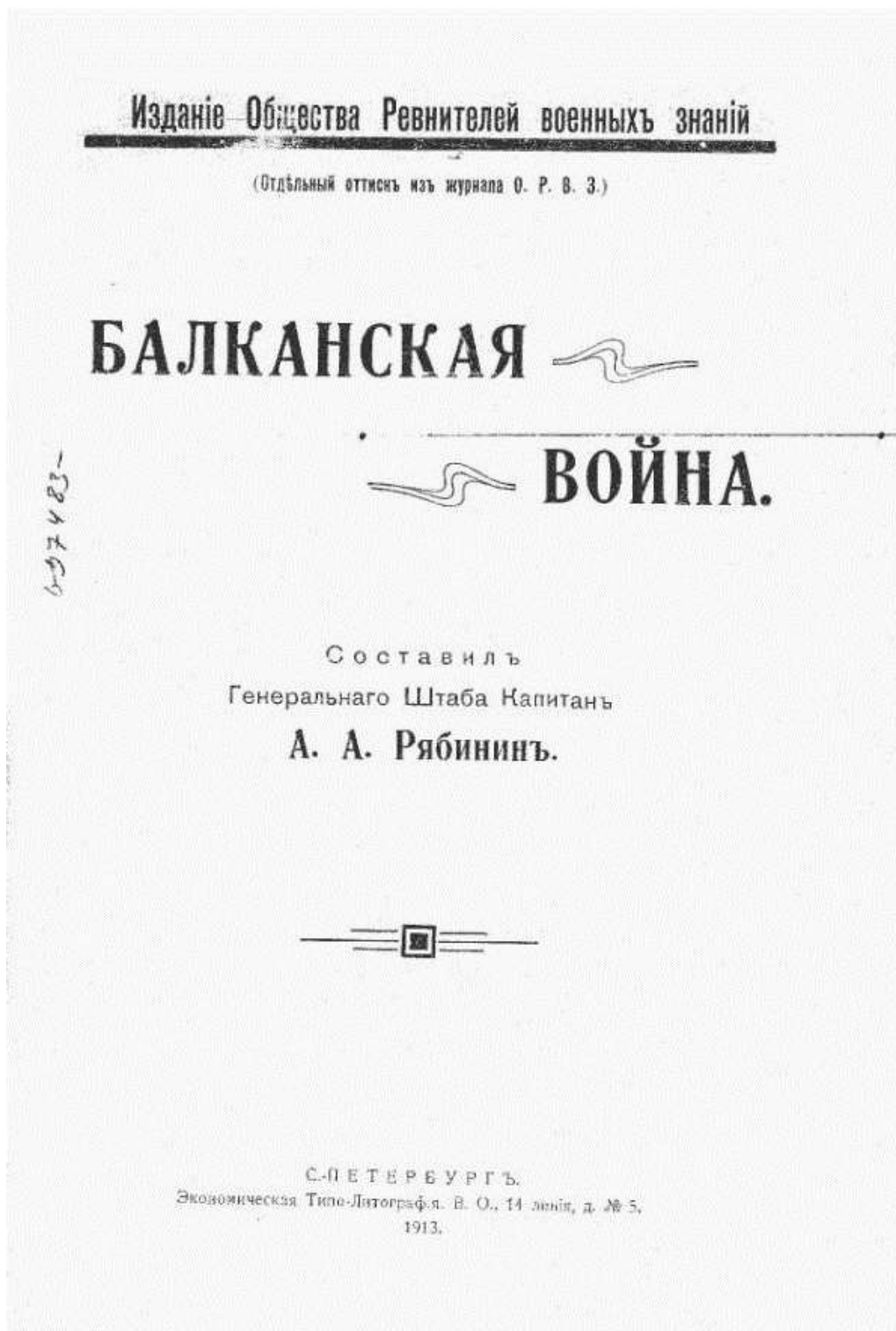

Фото 24. Титульна сторінка книги О. Рябініна «Балканская война»²⁴

²⁴ Рябинин А. Балканская война / А. Рябинин ; Общ. ревнителѣй воен. знаній. – СПб. : Эконом. типо-литографія, 1913. – 84 с.

Фото 25. Титульна сторінка брошури
«Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну»²⁵

²⁵ Рябинин А. Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну / А. Рябинин. – СПб., 1908. – 40 с.

**Фото 26. Схема розташування сторожевого Сяогунтунського загону
накреслена О. Рябініним-Скляревським²⁶**

²⁶ Рябинин А. Сторожевая служба пехоты в Русско-японскую войну / А. Рябинин. – СПб., 1908. – С. 9

18.257.2.3.

ПРОГРАММЫ
ЗАНЯТІЙ ПРИ ПОДГОТОВКѢ
КЪ
НОЧНЫМЪ ДѢЙСТВІЯМЪ.

ГЕНЕРАЛЬНАГО ШТАБА КАПИТАНЪ

А. А. Рябининъ.

Иуданъ В. Березовскій

Комиссіонеръ военно-учебныхъ заведеній.

С.-Петербургъ, Колокольная, № 14.

1911.

511 1907, № 10, 1903 № 1-6, 3, 9, 11

**Фото 27. Титульна сторінка брошури
«Программы занятий при подготовке к ночным действиям»²⁷**

²⁷ Рябинин А. Программы занятий при подготовке к ночным действиям. – СПб., 1911. – 17 с.

Къ вопросу о казацкой арміи на Украинѣ.

Въ 1917 году на сцену исторіи снова вышло украинское казачество подъ названіемъ Вільного козацтва, но продержавшись немного оно снова расплылось, не вылившись въ явленіе общегосударственнаго масштаба.

Теперь приходится слышать о проэктѣ возрожденія козачества уже путемъ организациі сверху.

Историческое казачество возникло, какъ національная сила, борющаяся за интересы своего народа.

Экономическія же условія XVI—XVIII вѣковъ позволяли большому количеству рабочаго возраста мужского населенія жить въ семьѣ и отдавать свой трудъ ратному дѣлу.

Иныя условія существованія козачества теперь. Экономическій строй страны совершенно иной, почему въ старомъ видѣ, какъ было оно въ XVII вѣка, казачество существовать не можетъ. Одно изъ двухъ: или новое казачество надо надѣлать большими земельными надѣлами для прокормленія или содержать всецѣло на счетъ государства. Первое затрудняется отсутствіемъ свободной земли, а второе потребовало бы огромныхъ денежныхъ средствъ, гораздо больше, чѣмъ тратится

на содержаніе арміи нормальнаго современнаго образца.

Можно было бы пополнить новое казачество добровольцами собственниками - землевладѣльцами, чтобы избѣжать надѣленія его достаточной питающей единицей хозяйства. Но при нынѣшнихъ условіяхъ жизни таковыхъ добровольцевъ будетъ не много, а обязательная милитаризація также не легка.

Создавая особое казацкое сословіе украинское правительство встрѣтитъ много трудностей съ экономической стороны.

Если въ основу новаго казачества будетъ поставленъ козакъ-земледѣлецъ, то трудности встрѣтятся въ надѣленіи его землей, если казакъ-наемникъ, то такое казачество превратится въ наемную армію, чрезвычайно обременительную для государства по причинѣ своей дороговизны.

Вообще предварительно надо разрѣшить экономическую задачу и дать стимулъ моральнаго бытія и только послѣ этого можно будетъ серьезно думать о созданіи казацкой арміи.

А. Рябининъ.

Фото 28. Стаття О. Рябініна з газети «Молодая Украина»²⁸

²⁸ Рябинин А. Созидание армии / А. Рябинин // Молодая Украина. – 1918. – 26 мая.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

Айрапетян М. 82
Алексеев М. 35, 85
Анатра А. 158
Андрієвський В. 153
Андрієвський О. 135
Антонович Д. 153
Андрєєв В. 13,15, 116
Андрєєва С. 13, 116
Андріяшев О. 100
Анна Іоанівна 92
Апатов С. 14,
Апраксін Ф. 103
Апушкін В. 28, 32, 72, 76, 85
Аргамаков 47
Аркас 42
Артем'єва В. 147
Афанасьєв 30
Бабчинський Ф. 113
Багалій Д. 11, 22, 49, 52, 100, 101, 112, 115,
141, 142, 160, 163
Багратіон 85, 98
Байов А. 65
Байрон Д. 147
Бажан М. 145
Балінов А. 14
Барвінський В. 112
Барабашов О. 112
Баранович О. 100
Барбович 41
Бартлет Е. 76
Баскаков В. 86
Батуріна С. 13, 15, 20, 116
Бачані М. 94
Бачинський А. 12, 13, 116
Бачинська О. 13, 17, 116
Бекко Фр. 99
Бельтигер 47
Березовський В. 30, 69, 70, 71, 72, 73, 85,
96, 98
Белінський В. 147
Бібіков Є. 29
Біднов В. 115
Білецький 38
Білий С. 125
Білоусова Л. 14
Бобрищев-Пушкін М. 14, 147
Богаєвський Г. 139

Богданович М. 122
Бонапарт 86
Бонч-Бруєвич Б. 37
Боржковський В. 153
Борисов Є. 135
Боровий С. 12, 23, 52, 53, 101, 109, 111,
113, 145, 146
Благодір 41
Боровик В. 153
Бранкер Н. 135
Британов Г. 158
Бровер І. 101
Брукнер Х. 76
Бруштін Яков Ізраїльович 159
Бужевич А. 113
Бужинський М. 135
Бузейчук В. 15, 20, 116
Буняковський 94
Бусигін 47
Бу-сео-сей 94
Бурнос І. 128
Бутич І. 104
Ваколюк Т. 83
Ваненко І. 113
Ванштейн О. 52
Василенко М. 101
Варнеке О. 51, 113, 101, 129
Величко К. 72
Величко М. 147
Вербецький А. 125
Верещагін В. 80
Вергілій 118
Винниченко В. 43
Віард Г. 139
Віддерн Г. 99
Вітт І. 139
Вовк Ф. 119
Водолажченко О. 112
Волков В. 52
Вольтер 147
Вольф М. 69
Гавриленко Т. 51, 127
Галаган 125
Гамтенов В. 85
Ганібал 86
Гейсман Д. 65
Генріх П. 99
Герасименко П. 153
Герасименко В. 51, 135
Герасимов 47
Герасимов О.Л. 56
Гермайзе О. 100

* До іменного покажчика включено персоналії,
що згадуються тільки в основному тексті.

Гершельман Ф. 99
Герч Ф. 85
Герцен О. 137
Гісцова Л. 13, 104
Гогель Ф. 143
Горбань М. 104, 113
Горбачевський І. 143
Гордієноко-Головко К. 125
Гороховська Є. 113
Голиков І. 147
Голобуцький В. 11
Гладкий Й. 121, 122, 123
Глебов В. 59
Глоба І. 125
Греков В. 115
Греков О. 43
Григорович В. 144
Грушевський О. 100
Грушевський М. 22, 49, 50, 51, 52, 55, 56,
100, 106, 115, 121, 123, 124, 126, 134, 135,
146, 160, 163
Гулак-Артемівський С. 119, 120
Гулак-Артемівський Семен 119
Гулак-Артемівський Петро 119
Гурк В. 131
Давидовська В. 24
Дашкевич М. 117, 147
Данилов М. 77, 85
Демченко Л. 104
Демина О. 14
Денікін А. 43
Димитров В. 83
Дітмар Н. 131
Добролюбовський П. 52
Дойл Артур Конан 63, 75
Долгорукий О. 49
Дорошенко Д. 11, 132
Доценко О. 41
Дложевський С. 52
Драгомиров М. 65, 69
Дружинін К. 76, 77
Дубровін М. 85
Дубінін В. 158
Дудрович Н. 139
Дузь І. 12, 148
Дю-Туа 139
Еверт 41
Епанчин Н. 121
Ерастов С. 22, 49, 52
Ефименко О. 121
Єгунов-Щербин С. 135
Єжовський Ю. 141
Єлизавета Петрівна 92
Єлчанінов О. 85
Єпанчин М. 122
Єршов А. 101
Єфремов С. 55
Жданович 41
Жданович Я. 112
Жебокрицький В. 82
Жезмер М. 113
Житецький Г. 11, 100
Жогов П. 82
Жорес Ж. 88
Жужчин 47
Загоровський Є. 51, 52, 101
Загородній 30
Заїць 42
Заїка І. 153
Зальцман 30
Зинов'єв Г. 33
Зленко Г. 13
Змієнко В. 60
Змієнко Всеволод 45
Змієнко Г. 15
Змієнко Галина 45
Змієнко-Склярівська Піама Дмитрівна 44
Змієнко-Склярівська Марія Дмитрівна 44
Іванов П. 121, 122
Ігнатович Я. 125
Йоффе Адольф 43
Кавтарадзе О. 38
Калафаті Д. 113
Калинеський В. 139
Калнишевський П. 125
Каменев Л. 33
Каменев С. 28
Каніши А. 64, 76
Карачківський М. 100
Кардашев Д. 113
Карпенко Г. 113
Катерина II 92, 155, 159
Качалов Я. 125
Кашин 47
Каюк С. 13, 116
Келлер Ф. 43
Кириченко М. 115
Кислович Т. 156
Кишенський Василь 127
Киянська О. 143
Кічитаро Т. 64, 76
Коган Л. 52
Коваль 42
Козар П. 115
Козелецький П. 125
Колесникова В. 14

Коломиєць Ф. 119
Комаренко Н. 131, 135
Комаров Б. 52
Комаров М. 148, 149, 150, 151
Кондратович Ф. 119, 121, 153
Конеловський Остап 127
Кончіцо 42
Котляревський С. 158
Копержинський К. 22, 52, 55, 113, 135, 152
Коровиченко П. 28
Короленко П. 121, 122
Коростелевський 47
Корф Н. 29
Корф Г. 113
Корченів В. 140
Косап М. 125
Костомаров М. 147, 150, 152
Котляревський І. 117, 118
Кочубей Василь 151
Кох 143
Коцюбинський М. 151, 153
Кладо М. 64, 76
Клименко П. 100
Клобієв 41
Клочко А. 113
Ключевський В. 90
Красовський 41
Кривецький І. 125
Кримський А. 55
Крип'якевич І. 51
Кряжев Ю. 90
Кузнеців 42
Кузнецов Опанас 42
Кулиняк Д. 17, 116
Куліш П. 149
Кумпан А. 125
Куропаткін О. 64, 68, 70, 81
Кутузов М. 98
Кухаренко Я 123
Кучетовський К. 139
Лазарів 41
Лаймінг 47
Ланда М. 113
Ланжерон А. 118
Лантух Г. 125
Левченко В. 17
Левченко М. 137
Леєр Г. 65, 70, 122
Лейббрандт Г. 54, 60, 113
Ленін В. 33, 130
Левшин Д. 29
Лінденау 75
Лиман І. 13
Лігниц Ф. 94
Лінниченко М. 38
Ліпко П. 37, 39, 40
Лоран Ж. 139
Лотоцький О. 150
Лукірський С. 94
Ланда М. 113
Лукіч В. 150
Лук'янович М. 122
Мазуров М. 34, 35
Мазепа І. 12, 148, 151
Макаренко М. 51
Макаров С. 80
Македонський О. 86
Максанов К. 112
Малашевич К. 125
Маленко Л. 13, 116
Маланюк Є. 22, 42
Малинова Г. 5, 10, 14, 15, 20, 116, 123, 124
Малинников 47
Мальований В. 135
Марков О. 31
Маркс А. 69
Мамонтов 41
Мамонтова 42
Манакін М. 64
Мануйленко-Кравчинська С. 113
Масловський Д. 70, 122
Маркевич О. 144, 151
Маркевич Олексій 151
Мартінов Є. 85
Матвієвський П.
Махно Іван 127
Межберг Н. 52
Местмахер П. 157
Метлицький А. 151, 152
Метлицький Семен 151, 152
Мехнберг М. 113
Микола І 33, 92, 93
Микола II 25, 34, 93
Михайлов Л. 33
Михайловський-Данилевський О. 122
Михалевич О. 137
Михновський Г. 153
Мицик Ю. 17
Міцкевич А. 12, 141, 145, 146, 147
Мишлаєвський О. 29, 64, 68
Міквіц Р. 60
Міллер О. 104
Мільчев В. 14, 116
Мілютін Д. 64, 65
Міхельсон І. 117
Міяковський В. 112
Мілюков П. 131

Могилевич О. 82
 Могилянський М. 22, 52
 Мольтке Г. 122
 Музичка А. 52, 55, 135
 Мюньєр Р. 76
 Наполеон 87, 88, 98
 Наполеон I Бонапарт 86
 Нарішкін М. 147
 Нічалецький Л. 140
 Немировський К. 113
 Нечіпоренко П. 100
 Нікітін В. 112, 135
 Ніссель А. 99
 Новицький В. 28, 32, 72
 Новицький Є. 29, 68
 Новицький Я. 51
 Норов П. 118
 Обідний 41
 Оболенський В. 79
 Оглоблин О. 12, 100, 112, 127
 Озеров 47
 Оксман Е. 113
 Оксман Ю. 11, 141, 142
 Олександр I. 92, 139, 155
 Олександр II 92, 150
 Олександр III 150
 Ольминський М. 33
 Омелянович-Павленко М. 22
 Онук М. 152
 Опанасенко 42
 Опанасенко Еухим 42
 Опанович О. 104
 Орлай І. 139
 Орлов М. 122
 Осман В. 104
 Островський О. 157
 Офанасьєв 41
 Павло I 92, 155
 Панченко-Криворотенко 42
 Пархоменко В. 51
 Парський Д. 79
 Першина З. 14
 Петін Н. 28
 Петін С. 102
 Петлюра С. 43
 Петренко М. 153
 Петро I 79, 91, 103
 Петро III 92
 Петровський М. 101
 Петрунь Ф. 51, 55, 109, 101, 110
 Петрушевський О. 85
 Пилипенко Ф. 125
 Пилипський 41
 Півницький А. 150
 Піллер А. 139
 Платонов С. 31
 Плевако М. 22, 52
 Плєсков В. 133
 Погребицький О. 101
 Полевщикова Є. 17
 Полонська-Василенко Н. 12, 49, 51, 100, 115, 127, 163
 Полевщикова Є. 140
 Полман Н. 94
 Покровський М. 31
 Попов П. 35
 Попруженко М. 129
 Порохня А. 125
 Прігарін О. 13, 17, 116
 Прозоровський О. 118
 Прокопович Феодан 147
 Прощецька 45
 Пузиревський А. 66, 70
 Пушкін О.С. 12, 147, 148
 Рашевський С. 79
 Редигер О. 28
 Рекало Е. 153
 Рекулі Р. 79
 Ренненкамф П. 79
 Рильський М. 145
 Річард К. 83
 Родкевич М. 28, 47, 48, 55
 Розен 113
 Розенберг А. 54
 Романов Михайло Федорович 90
 Романов Олексій Михайлович 90
 Романов Федір Олексійович 91
 Романовський В. 86, 100, 112
 Романовський Д. 111, 125
 Рот Л. 143
 Рубач М. 102, 108, 114
 Рубінштейн Н. 106
 Руднєв В. 79
 Румянцев-Задунайський П. 111
 Русів 42, 137
 Русов О. 136
 Рябінін О. 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 132, 133, 134, 154
 Рябінін Олександр Федорович 24
 Рябінін-Скляревський О. 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,

24, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 93, 95, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164.
Рябінін-Склярєвський Вадим-Юрійович
23, 61
Рябінін-Склярєвський Юрій
Олександрович 23, 48, 59, 61
Рябініна-Склярєвська Марія 44
Склярєвська Наталя Захарівна 44
Рябініна-Склярєвська Наталя Юрьівна 23,
61
Рябушинський В. 131
Рязанов Д. 45, 114
Рясний О. 120
Савельєва А. 33
Савойський Євгеній 86
Савченко Ф. 100
Самбок М. 125
Сапожнікова Г. 13
Сапожніков І. 5, 10, 13, 14, 15, 20, 116, 120,
121, 123, 124
Сапожников Т.В. 159
Свечин О. 79, 91
Сегдвіч Ф. 94
Селецький 42
Селінов В. 129
Семєвський М. 140
Семко-Козачук С. 102
Середонін С. 31
Синавський А. 51
Ситін І. 32, 38, 69, 71, 72
Сізов О. 35
Сокальський В. 125
Скальковський О. 104, 105, 106, 112, 117,
118, 120, 121, 128, 129
Скрипник М. 102
Скоропадський П. 21, 40, 42, 131
Скобелєв М. 92, 93
Скляр 42
Склярєвський Дмитро 30
Склярєвська Марія 31
Слабченко Т. 101
Слабченко М. 11, 23, 51, 52, 53, 55, 64, 100,
101, 107, 108, 109, 110, 115, 121, 123, 124,
127, 135, 160, 163
Смоленський Л. 135
Сомбока М. 125
Сорнецький 145
Спирідович О. 22, 35
Спичинський 42
Сребрянський М. 79
Стамєвський Е. 113
Станіславов 78
Старицький М. 137
Стахович М. 64
Сташєвський Е. 113
Стрижак Л. 113
Степанів І. 115
Стефанович Я. 146
Строганов О. 157
Суворіна А. 69
Суворов О. 85, 98, 111
Суслов О. 135
Сухачов В. 141
Сухих Л. 104
Сухін І. 125
Сухомлинов В. 70
Сухомлинов Н. 158
Табанець Василь 127
Тарасенко М. 11, 137
Тарловський К. 125
Теохариді Ф. 113
Теохориді Т. 129
Тетін С. 102
Тинченко Я. 38
Тичина П. 145
Тинянов Ю. 143
Тищенко М. 104, 127
Ткаченко М. 100, 115
Товстик А. 125
Трифільєв Є. 52
Троянов 47
Трояновський О. 33, 46
Тутківський П. 51
Українка Леся 151
Ульянова-Єлізарова А. 33
Успенський Ф. 144
Фабіанська О. 157
Федяй 41
Федоренко П. 112
Федоров П. 128
Фішер 89
Флуки О. 139
Франко І. 145
Францевич Е. 35
Харлампович К. 112
Ходак Я. 113
Хмарський В. 17
Хмельницький Б. 96, 149
Хмельницький І. 133

Цезар 86
Чайченко В. 150
Чернявський П. 125
Черняєв М. 92
Чорновол І. 136
Чугуєвець І. 125
Шабатін І. 112
Шамрай С. 22, 52, 55, 100, 113, 115, 122
Шандра В. 17, 112
Швайба Н. 14, 15, 116, 126, 127
Шварц 59
Шварц О. 22, 33, 34, 35, 36, 72, 85
Швидкий К. 33
Швидько Г. 14, 116, 123
Шебек Н. 131
Шевченко Т. 145, 146, 149, 150, 156
Шерстяк Павло 127
Шестериков С. 113
Шишацький Ф. 125
Шкляревич Є. 139
Шнеур В. 28, 70
Шпитальов Г. 14, 116
Шпунт Р. 52
Шувалов Р. 14
Шугуров М. 143
Шульгін Я. 135
Шульц Г. 72
Шурман Д. 83
Щепкін Є. 50
Щербачев Д. 130, 132
Щербина В. 100
Щербина Ф. 135
Юркевич В. 22, 52, 100
Ющенко В. 125
Ющенко Ничипор 125
Яворський М. 100, 101, 110
Яворницький Д. 115
Яковлев 125
Якушкін В. 82
Яновський М. 112
Яросінський 41

Наукове видання
(українською мовою)

Капарулін Юрій Валерійович

**ОЛЕКСАНДР РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ:
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ ІСТОРИКА
(1878-1942 рр.)**

Монографія

Коректор – О.О. Скрипченко

Верстка – Н.М. Ковальчук

Підписано до друку 16.09.2014. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 13,72. Тираж 300. Замовлення № 0914м-72.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.